

EGAN

Pello ESNAL

Antonio Zavala: omen eta oroimen

Joxe Angel IRIGARAI

Egunsentiaren esku izoztuak
eta Xabier Leteren poetika

Patxi SALABERRI

Iturri urdinen bila (Leizarragaren
Testamentu Berria eta hari
erantsitakoak)

Juan Luis ZABALA

2009an argitaratutako liburu
en zerranda

2010-1/2

AURKIBIDEA – 2010-1/2

AZTERKETA LITERARIOAK

Pello ESNAL. Antonio Zavala: omen eta oroimen	5
JoseMari IRIONDO. Pedro Mari Otaño: 100 urte hil zela	19
Luis Maria MUJICA. Miranderen poetikara hurbilduz. Ideologia. Sentsualismoaren hariak.	33
Iñaki ALDEKOA. Euskal poesia modernoa (Arestiren eta Potten oinordekoak)	49
Iñaki ZUBIZARRETA. Manuel Lasarte	63
Joxe Angel IRIGARAI. <i>Egunsentiaren esku izoztuak</i> eta Xabier Leteren poetika. Zenbait iruzkin	89
Patxi SALABERRI MUÑO. Iturri urdinen bila (Leizarragaren <i>Testamentu Berria</i> eta hari erantsitakoak)	109

SORKUNTZA

Pello OTXOTEK.O. Bizitza ardo botila bat da	153
Juan Luis ZABALA. Hamaika ipuin labur	157
Luis Maria MUJICA. Hildakoaren solasak	163
Luis Maria MUJICA. Aintzirako koadro geldia	169

ITZULPENAK

Mikel PERUARENA. <i>Zakurrak oinutsik</i>	175
---	-----

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA eta Fernando MURILLO. Iñaki Friera	183
---	-----

ADABAKIAK

Jose Angel IRIGARAY. Joxemiel Bidador	199
Iñaki ZUBELDIA. Joxantonio Ormazabal. <i>In memoriam</i>	207

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Juan Luis ZABALA. Euskal literatur sorkuntza: 2009an argitaratutako liburuen zerrenda	213
Pello OTXOTEKO. Edertasuneranzko ihesaldia	247
Julen AZPEITIA. Anphora baita	251
Juan Luis ZABALA. Euskal literatur sorkuntza: 2009an argitaratutako liburuen zerrenda	213
Pello OTXOTEKO. <i>Edertasuneranzko ihesaldia</i>	247
Julen AZPEITIA. <i>Anphora baita</i>	251

EGAN

Muz. Salvador Comares Felipe

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin

ERREDAKZIO BATZORDEA

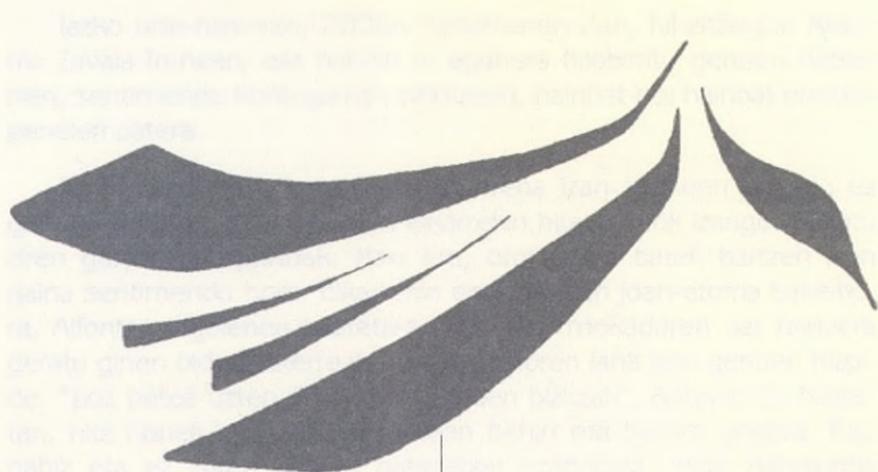
Zuzendaritza eta Idazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. *EGAN*
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimatgia: FASPRINT-IGARA -Donostia

Antonio Zavalá: omen eta oroimen

Azterketa literarioak

Antonio Zavala: omen eta oroimen

Pello ESMAL

lazko urte-hasieran, 2009ko urtarrilaren 2an, hil zitzaigun Antonio Zavala Iruñean, eta handik bi egunera hilobiratu genuen Xabierren, sentimendu kontrajarriak bihotzean, hainbat eta hainbat oroitzapenekin batera.

Sentimenduen artean, nahigabearena izan zitekeen nagusi: ez genuen gehiago elkar ikusi eta elkarrekin hitz egiterik izango; bukatu ziren gure hitz-aspertuak. Hala ere, oroitzapen batek hartzen zion gaina sentimendu horri. Elkarrekin egin genuen joan-etorria Lekeitiora, Alfontso Irigoienek hiletetara. Itzuleran, mokaduren bat hartzera geratu ginen bide-bazterrean; eta Alfontsoen lana izan genuen hizpide: "poz betea uzten du betea izan den bizitzak". Antonioren hiletetan, hitz horiek etortzen zitzaizkidan behin eta berriro gogora. Eta, nahiz eta ez zuten lortzen nahigabea ezabatzea, indar handiagoa zuen Antonioren bizitza beteak eragindako sentimendu atseginak, haren joanak utzitako hutsuneari zerion atsekabeak baino.

Auspoa. Auspoa du izena Zavalak, bere bizitza betean zehar, ondu eta ondareztat utzi digun obrak. Besteak beste, zerraldoaren gainean zegoen Auspoa bildumaren 126. liburua: *Ustu ezin zan gabara*, Antonio berak Txirritaren bertsoz eta gertaeraz osatua. Liburuaren izenburuak, Txirritarentzat ez ezik, berdin balio zuen Zavalarentzat berarentzat ere.

Aldi berean, Antonioren beste hitz batzuen oihartzuna ere entzuten nuen Xabierren. Behin eta berriro esaten zigan, erdaraz, bere artxiboa hizpide: "Más de uno morirá en el intento". Esan nahian, noski, gorriak ikusi beharrean ginela noizbait, deskuiduan bere artxi-

boa ordenatzen-edo hasten baginen. Hileta-egunean, metro gutxitara genuen artxiboa, Zavalak berrogeita hamabost urtean eskuratu, landu eta Auspoa liburuetan ustiatutako materiala, hiru urte lehenago Gipuzkoako Aldundiari eman ziona. Jesuiten Xabierko buruak agindu zigun dena eskueran izango genuela, bila joaten ginenean.

Baina, artxiboa ordenatzen ez ezik, Antonioren obra guztia ordenatzen izango ditugu lanak. Obra guztia ordenatzen eta obra horren gidari izan den egitasmoa atzematen eta egitasmo horri jarraipena ematen.

Era askotan azter daiteke Zavalaren obra osoa. Hasi beharra dago egiten, esaterako, hark plazaratutakoaren inbentario zehatza, obra bakoitzaren deskribapena, hark obra bakoitzean izan zuen egitekoa (biltzaile, egile, editore literario...). Auspoa bildumetan, adibidez, 334 liburu plazaratu zituen: 312 ohikoak¹ eta 22 sail nagusikoak. Edukia kontuan hartuz, berriz, bi sail handi osatzen dute Auspoako liburuek: bertsoa ardatz dutenak eta herri-prosa ardatz dutenak; eta, sail bakoitzean, multzoren batzuk ere egin ditzakegu.

Halabeharrez-edo, Xabierren sortu zen Auspoa, eta Xabierren lurperatzerara gindoazen obra erraldoiaren egilea. Antoniok berak esaten zigun, Xabierre bisitan joaten ginen bakoitzean, gazteluaren aurreko plaza hartan: "Hementxe sortu zen Auspoa". Idatziz ere esana utzi zugu. Adibidez, 1999ko azaroaren 18an eman zuen hitzaldirako. Bezperan, *honoris causa* doktore izendatu zuen Deustuko Unibertsitateak, eta biharamunean kontatu zuen²:

Orain [...], gauza bat ikusten det oso garbi: une artan [1953an] oso zalantzan egon zala ni euskal alderdira ala erdal alderdira erortzea. Gure bertso zaarrak biltzen asi bearrean, erderazko erri-poesia jasotzen astea alegia. Ondoan nola asmatuko nuan, berriz, orixe da orain garbi ikusten ez dedana.

---

(1) Zavalala hil zenean, 311 liburu zituen argitaratuak Auspoa txikian. Inprimategian utzi zuen 312. alea: *Mondragoiko kalezainaren bertsoak*, Jose Manuel Arriolaren bertsoz osatua. Eta aurreikusiak zituen, besteak beste, 2009ko maiatzean argitara diren bi: *Uztapide bat-batean*, Nikolas Aldairekin batera osatu dudana (Auspoa, 313) eta *Uztapideren Lengo egunak gogoan* liburuaren berrargitalpena (Auspoa, 314), Joxemari Iriondok burutu duena.

(2) ZAVALLA, Antonio (2000b): "Buru atzera jiratuta edo liburu sail baten gorabeherak eta gozo-mikatzak", in Zenbaiten artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 113-126 [115-116].

Ni euskal alderdira bultzatu ninduana gertaera bat izan zan, batik-bat. Xabierra joan eta eskolak ematen jarri ninduten. Mutikoen artean bazan azkoitiar bat, baserriko semea. Amabi bat urte izango zituan arek, baiña ordurako ere bertsozaletuta zegoan. Etxeko kanta-papelak sarritan aitatzen zituan, behintzat.

Ala, Gabonetako oporretara joan aurretik, eskaera bat egin nion: ea bueltakoan etxeko kanta-papelak ekarriko zizkidan. Oporrak bukatu ziranean, ilundu eta gero, gu antxe geunden zai, autobusak mutikokarraio noiz etorriko. Iritxi ziran, bada, eta alakoren batean, emandako enkarguaz ni erabat aaztuta nengoala, oi u bat etorri zitzaidan autobus aietako leio batetik nere belarrietara: "Ekarri ditut". Etxeko kanta-paperak ekarriak zituala, alegia.

Orduan ez nintzan iñola ere oartu. Baiña gaur burua atzera jiratu eta ikusten dedanez, 1954-ko Errege bigarrenean edo irugarrenaren illuntzean Xabierko gazteluaren oiñetan entzun zan oi u orrek eman zion asiera nere bertso zaar biltzeari.

Mutikoak ekarritako bertso-paperak hogeitau bost bat izango ziran. Aiek ziran bai nik Tolosako Zerkausian saltzen ikusten nituanak. Besterik gabe, erderaz *regla de tres* esaten dana egin nuan: baserri batean au baldin bada, Euskal Erri guzian zer izango ote da?

Ekin nion, bada, biltzeari. Nundik eta Xabierretik.

Balio handiko hitzak dira. Hor baitugu Antonio Zavalaren obra osoa ulertzen hasteko giltza eta gakoa. Pasarte horren baitan, anekdotikoa da Auspoa Xabierren sortu izana. Argibide funtsezkoa dugu, ordea, Zavala zalantzan ikustea, erdal alderdia ala euskal alderdia landu. Hala ere, gutxienez, zehaztua du alderdi bakoitzean zer landu: erdal alderdian, herri-poesia (Ierro batzuk lehenago, herriaren ahotik entzundako erromantze ederrak eta jota bizi eta indartsuak aipatu ditu); euskal alderdian, bertso zaharrak.

Urte batzuk lehenago, baina, lausoago ikusten zituen Zavalak gauzak. Gogoan zituen umetan Tolosan ikusitako bertso-paper-saltzailak eta Adunan bizi izandako euskal eta herri-giroa; gogokoak zituen herri-kantak, gogokoa zuen herritar xeheekin hitz egitea eta haien kontakizunak entzutea... Irakurria zuen, Loiolan ikasten ari zela, Azkueren kantutegiaren lehenengo argitalpena, hamaika liburukiz osatua; irakurriak zituen, Oñan, Pedro Maria Otañoren *Alkar* bertso-liburua eta Pedro Migel Urruzunoren *Ipuiak* eta, Xabierren, Manuel Leku-

naren *Literatura oral vasca* eta Justo Maria Mokoroa zanaren *Genio y lengua*...

Baina, zalantzak zalantza eta lausoak lauso, joera bat dago Zavalaren lehen urratsetan. Herri-kultura du gogoko, herri-literaturak egi-ten dio dei. Zer egingo duen ez daki, baina arlo horiek landuko dituela bai. Pixkana-pixkana joango da bidea ikusten eta, ikusi ahala, urra-zen; eta, aldi berean, bidea urratu ahala, joango da ikusten ere.

Zavala bila zebilen, zeren bila zebilen jakin gabe. Eta, halako batean, hari-mutur bat ikusiko du, eta hari tiraka hasiko da, eta handik tiraka jarraituko du³:

Bein baiño gelagotan esan izan det ni egunen batean ari-mutur bat ikusi zuan gizona naizela, eta artatik tiraka asi zala, eta berak uste zuan baiño mataz aundiagoa atera zitzaiola. Baiña gaur ere artan jarraitzen det: tiraka, alegia eta aria atera eta atera ari zait, azken muturra azaldu gabe.

Berriro ere, 1999ko azaroaren 18ko hitzak ditugu: Antonio Deustuko Unibertsitateak *honoris causa* doktore izendatutako biharamunekoak. Hitz argitzaileak dira. Baita doktore izendatutakoan esan-dakoak ere⁴:

Mi, egun batez, ez dakit zein aizek bultzata, edo zein izarrek argi eginda, etxetik atera nintzan, begiak zabal eta belarriak erne, eta nere gogoko pitxiak eskuratzen asi nintzan, naiz eta jasotzen nitue-nak zenbaitentzat utsaren urrengoak izan.

Antoniok ez zekien zerk eraginda, baina bila zebilen. Bere gogo-ko pitxiak hasiko da eskuratzen, nahiz eta zenbaitentzat hutsaren hurrengo izan. Gogoak esango dio zein den pitxi baliotsua. Bere gogoak, ez besterenak. Hori izango du ebaluazio-irizpide.

Eta, bidegintza horretan, batzuetan erabakigarria suertatuko da gertaera txiki bat, hara nola gertatu ziren 1954ko Errege bigarreanean edo hirugarreneko iluntze gau hartan azkoitiar mutiko haren hitzak.

---

(3) ZAVALA, Antonio (2000b): "Burua atzera jiratuta edo liburu sail baten gora-beerak eta gozo-mikatzak", in Zenbaiten artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 113-126 [113].

(4) ZAVALA, Antonio (2000a): "Doktore berriaren hitzaldia, *Honoris causa* doktore izendapenean", in Zenbaiten artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 31-46 [32].

Egoki kokatuz gero, argigarriak dira hitz, gertaera eta pasarte horiek. Esan bezala, Zavalaren ibilbidea eta obra osoa ulertzen lagun diezagukete. Horretarako, ordea, molde edo kontzeptu egoki beharrezan gara. Eta, hain zuzen, proiektuarena dugu kontzeptu hori: proiektua, proiektu sortzailea. Horrelakoak ez dira laborategi batean egiten. Ez dira zehaztuta jaiotzen. Hasieran, zirriborro bat besterik ez dira. Agian, horretara ere ez dira iristen. Egileak ez daki zehazten zer nahi duen. Bila dabil, eta ez daki esaten zeren bila dabilen. Ikustean, edo entzutean konturatuko da, azkoitiar mutikoaren hitz haiek bezala; orduan ezagutuko du bila zebilen hura.

Handik bi urte eta erdira, hitzaldi garrantzizko bat egingo du Zavalak: "Bertso berri billa Euskalerrian zear (En busca de poesía popular a través del País Vasco)"⁵. Arantzazun izango da, 1956ko irailaren 15ean, Euskaltzaindiak gerraondoan jendaurrean egindako lehen batzarrean. Lehenengo hitzaldia du Antoniok: hitzaldi programatikoa. Hortxe azalduko du zertan ari den, eta zer asmo zituen gerorako.

Erdaraz mintzatuko da, ez baitzioten garaiz esan euskaraz egiteko. "Hace ya dos años que no hago sino leer y copiar *bertso berriyas*", dio hitzez hitz. Eta aurrerago: "Nunca me he detenido a enumerarlas, pero calculo que los materiales recogidos sumarán unas cincuenta mil estrofas [*bertsoak, alegia*]". Eta eransten du: "Y debemos pensar que lo archivado es una porción reducida de lo actualmente existente –espero próximamente importantes adquisiciones".

Pentsa genezake, agian, ordurako zehaztua zuela egitasmoa. Baina zer esango eta:

Es nuestra intención que la magna edición de *bertso berriyas* que pretendemos vaya precedida de un estudio.

Zavalaren buruan obra handi bat dago, baina ez liburu-sail ugaria. Oraindik ez dago Asupoa liburu-bildumaren aztarrenik. Urte batzuk joan beharko dira horretarako. Urte batzuk pasatu eta beste lagun batekin topo egin.

(5) ZAVALA, Antonio (1996a): *Auspoaren auspoa I. OIartzun*: Sendoa [Auspoa Liburutegia 238]: 23-40.

Lau urte geroago, 1960an, Donostian dugu Zavala, jesuiten ikastetxean irakasle. Eskolak eman ondoren eta denbora duenean, bertso biltzen jarraituko du, oso urrutira joan gabe. Berehala aurkituko non eskuratu altxorra: Igeldotik Oriora bidean zegoen hainbat baserritan. Baina, baserritarren bertsopaperak ez ezik, horien informazioa eta kontaketak ere biltzen hasiko da, eta lagunak eta adiski-deak egiten. Eta⁶:

Zein urtetan izan zan ez dakit seguru esateko, baiña 1960 urte inguruan Igeldoko Balentin Zamora apaiz jaunarekin adiskide eginda nengoen. Bertso batzuk ere eman zizkidala uste det. Zera bat garbi ikusten genduan: Euskal-Erria euskera errezez idatzitako liburuen premian zala. Asiera emango ote genion, beraz, orrelako liburu-sorta berri bati? Sorta ori bildutako bertso zaarrak argitaratzeko bidea izan zitekean, prosa-liburuekin tartekatuz.

Horra hor, Antonio Zavalaren ibilbidea markatuko duen beste mugarri bat. Lehen, bertso berriz osatutako argitalpen handi bat prestatzen ikusi dugu; orain, euskara errazez idatzitako liburuen editore ere bihurtzeko zorian. Ez du bazterrean utzi egitasmo zaharra. Hura utzi gabe, beste langintza bati helduko dio. Aldaketa handia da. Lehen, egiteko bakarra zuen: bertsoen argitalpen handia prestatzea. Orain, editore ere bihurtuko zaigu: editore bikoitz; bi aldiz bikoitz. Editore bikoitz, lanaren aldetik: editore literario eta enpresa-editore; eta editore bikoitz, ekoizpenaren aldetik: bere bertso-liburuena eta besteren obrena.

Pixkana-pixkana joan da aldaketa handi hori bide egiten. Zavala ohartua da nola, bildu eta prestatzen ari den materiala argitaratzeko, liburu handi bat ez ezik, liburu sail handia ere beharko duen; azken batean, liburu-bilduma bat. Izan ere, gero eta bertso gehiago ditu eskuetan. Eta horiek ordenatzen eta sailkatzen ari da; eta horrekin batera, horien inguruko informazioa biltzen. Eta informazio hori, askotan, bertsoak berak bezain jakingarria eta aberatsa da, eta zenbaite-tan are jakingarriagoa eta aberatsagoa.

Ate bat baino gehiago ere joa izango du, noski, liburu saila nork argitaratuko ote dion bila. Azkenean, ordea, berak egin beharko du. Edo, agian, jesuitek. Baina hauen buruek erantzuten diote Konpainiak

---

(6) Zavala, 2000b: 116.

ez duela bere kargu hartuko liburuen argitaratzea. Honenbestez, ez zaio beste aukerarik gelditzen: bera izango da bere obraren editore. Berak sortuko du bere argialetxea: Auspoa Liburutegia, egoitza Tolosan duela.

Horra hor, beraz, Zavala editore literario eta enpresari-editore bihurtua. Editore literario den aldetik, berak prestatu beharko du bere lana inprentara eramateko moduan eta berak zaindu beharko ditu maketazio-lanak eta abarrak, inolako eskarmenturik gabe, gainera⁷:

Langintza ortan *aprendiz* ibili gabe, argialetxe bati asiera eman gendion. Liburugintza, berriz, bai idaztearen aldetik eta bai argitara egoki ateratzeko ere, ez da batere gauza erreza.

Baina kontuak eta komeriak ez dira hor amaitzen. Enpresari ere izango baita Zavala; enpresari, banatzaile eta saltzaile. Berak atera beharko ditu liburuak, eta banatu, eta saldu...⁸:

Era ortan bildu, billatu, sailkatu, ikertu eta argibidez ornitutako abe-rastasanak liburuetan banatu, argitaratu eta euskal jendeari eskeintzen asi nintzan. Ori egiñez, titulu berria erantsi nion nere buruari: saltzailea. Erriz erri ere ibili nintzan zenbait urtetan nere ofizio berri ortan, bertsolariak nun kantatu bear zuten, nik ere salgai nuan jeneroa antxe entzuleei eskeifiz, eta geien-geienetan lotsa ederrak nigatuz. Baiña ori ere egin bear zan, eta segi aurrera.

Horra hor, beraz, Zavala editore literario eta enpresari bihurtua. Eta, behin bere obraren editore eginez gero, zergatik ez besteren obren editore ere izan? Jakina: aldez aurretik aukeratu egin beharko ditu lan horiek, baldin eta eginak badaude; edo zenbait idazlerekin harremanetan jarri, hauen lanak eskuratu eta argitaratu nahi baditu. Dena den, bertso-liburuak eta prosazkoak tartekatuko ditu, Balentín Zamorari kasu eginez. Eta hala jaiotzen da Auspoa liburu-bilduma⁹:

Leenengo liburuia Ramon Artolaren bertso-bilduma batekin osatu genduan. Bigarrenkoa, Martzelino Soroaren iru antzerkirekin. Ori bi arrazoirengatik. Leenengoa, prosa ere bear zalako. Eta, bigarrena, Zamoraren ustez, antzerkia nola edo ala bultzatu bear zalako. Orregatik, noizean bein leengo komeritxo batzuk sartzeaz gain, Pierres Lartzabal zanaren antzerki batzuk argitaratu genituan.

(7) Zavala, 2000b: 117.

(8) Zavala, 2000a: 32.

(9) Zavala, 2000b: 117.

ETA "la magna edición de bertso berriyas"? Honezkero, garbi dago. Atalka eskainiko du Zavalak bertso berriz osatutako obra handia; eta bertso-liburuen artean, prosazko liburuak tartekatuko ditu. Baina betiere hasiera egitasmo hura gogoan duela. Horrela plazaratuko ditu lehen urte haietako bi obra nagusi: *Txirrita*¹⁰ eta *Pello Errotaren bizitza, bere alabak kontatua*¹¹.

Bi obra horiek gogoan, honela mintzatu zen Zavala, 1999ko azaroaren 18an¹²:

Pello Errotaren bizitza ori egiteko, magnetofonoaz baliatu nintzan. Tresna ori sukaldeko maaiari jarri eta aren alabak –onek larogei ta amaiuru urte zituan orduan– kontatzen zituanak jaso.

Txirritaren liburua asko gustatu zan. "Orrelako beste libururik ez dezu berriz egingo" esan zidan Manuel Lekuona jauna zanak. Juan Goikoe-txea jesuita zanak, berriz, onela: "Pernado Amezketarraren antzeko beste pertsonaje mitiko bat sortu dezu".

Pello Errotarena gutxixeago txalotu zan orduan. Aren gorralpenak egin zituztenak, Gabriel Aresti eta Antonio Valverde izan ziran, leen ere kontatu izan dedanez. Orain, berriz, Pellorena oso aintzat artua dago, aren alde Bernardo Atxagak itzegin zuan ezkerotzik, batez ere.

Beraz, hortxe zegoen altxorra. Eta argi zegoen zer lan egin ere: kontalari onen kontaketak jaso eta paperera aldatu. Baina lan handia zen. Eta, nahiz eta lanak ez zuen Zavala inoiz izutu, beste bide bat ere urratu nahi zuen: kontalari horiek berak idazten jarri¹³:

Liburu orien prosa etzan liburu zaarretatik aterea, guk sortu arazia baizik. Bazan or landu zitekeen eta uzta ugaria eman zezakeen soroa. Baiña garbizalekeriak artean ere indarra zuan ezker, "guk euskerarik ez dakigu, gure euskerak ez du ezer balio" eta olako esaerak maiz entzuten nituan bere denbora guzian euskera beste izkuntzarik erabili etzuten baserritarren aotik. Batzuetan, ordea, gure artu-emanetan, eskutitzen bat edo beste idazten zidan erriko jende jator orrek, neri zerbaiten berri eman nai zidatelako eta garbizalekeriaz eta abarrez aaztuta. Eta euskera ori zoragarria zan, neretzat beintzat.

---

(10) ZAVALA, Antonio (1962): *Txirrita (Bizitza ta bat bateko bertsoak)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 18-19].

(11) ELICEGUI, Mikela; ZAVALA, Antonio (1963): *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburuteegia 32].

(12) Zavala, 2000b: 118-119.

(13) Zavala, 2000b: 119.

Azkenean, 1964an lortuko du ametsa gauzatzea: Sebastian Salaberriaren *Meronek tirako nizkin* eleberria argitaratzen duenean¹⁴, Zavalaren beraren hitzaurre batekin, non orduko bere grafia erabiliz dioen¹⁵:

Gure erriko gizonak olako kontaera asko dute, eta ayeek berrituaz denbora-pasa egoten dira askotan lagun-artean eta etxeko sukaldean. Gaya, Salaverria-ri bezela, bizitzak erakusten die, eta kontatzeko abilitzade aparta dute askok, Jaungoikoak doai ori emanda.

Oraindañokoan, paperera gabe aotik aora ibili izan dira kontaera oyeek. Salaverria-k, ordea, berea paperera paseaz, euskal literatura-ren bide berri bat azaldu du.

Bejondayola, beraz, eta Jaunari nai dakiola, Salaverria-k urratutako bidetik beste asko etortzea aren ondoren.

Zailena egina zegoen. Okerrena falta zen: bide berri hura urratzen jarraitu eta sendotzea.

Beste hamar urte itxaron beharko du Zavalak bigarren kontalaria-ren liburua argitaratzeko: Uztapideren *Lengo egunak gogoan*; 1974an argitaratu zen lehen aldiz, eta oraintsu berrargitaratu da berriro¹⁶.

Ondo ezagutzen zuen Zavalak Uztapide¹⁷:

Erriko jendearekin itz asperturik egin badezute, bazkari edo apaldondo batean-edo, aien jarioa bukaerarik ez duana dala oartuko ziñaten noski. Baiña bat edo bat beti izaten da gailien agertzen dana. Uztapide zana, adibidez. Ura kontu kontari asten zanean, maai guztia ixildu egiten zan ari entzutearren. Bitartean, nik nereko onela esaten nuan:

–Au ere erri-literatura da; aozkoa noski, baiña literatura jatorra. Kontakizun auek papereratuko balira, liburu ederrik osatuko litzake.

Uztapide plazetan kantatu ezinda geratu zenean 1972an, Zavalak eskuetan zituen bi kontalari bikainen liburu bana: Jose Ramon Erauskinen *Aien garaia*¹⁸ eta Iñaki Alkainen *Gerrateko ibillerak*¹⁹,

(14) Salaverria, 1964.

(15) Zavala, 1964: 8.

(16) Uztapide, 2009.

(17) Zavala, 1996b: 114.

(18) Erauskin, 1975.

baina biak argitaratu gabe artean. Uztapideri liburu horiek irakurtzeko eman ez eta Joakin Berasategiren laguntzaz lortuko du Uztapide idazten hastea. Hura poza Zavalarena bertsolari isilduak baiezkoa eman zionean!

Baina irakurle banakotan izandako arrakasta baino handiagoa izan zuen liburuak, Antonio Zavalak aitortzen duenez Uztapideren Berriz plazara argitaratzean²⁰, Zestoan egindako aurkezpenean²¹.

Bolara artan ni erri-prosa au zutik jarri nairik nenbillen. Baiña etzan erreza jendea ortaratzen. Parregarri gelditzeko bildurra zuten. Uztapiderena atera ondoren, berriz, gauzak batekoz bestera aldatu ziran. Andik aurrera, jendeak errez ematen zuan baiezkoa. Parregarri gelditu gabe, txaloak jasotzen zituztela ikusi baizuten. Eta, bestetik, gure Manuelen euskera berena zutela. Orregatik, erri-prosa onek bi garai ezagutu ditu: Uztapideren Lengo egunak gogoan liburuaren aurrekoa eta ondokoa.

Beraz, Lengo egunak gogoan erabakigarri gertatu zen Auspoaren historian. Horren ondoren, "era ontako liburu-zerrenda luzea agertuko da, dantza-soka batean bezela", Zavalak berak dioenez, Neronek tirako nizkin bigarren aldiz plazaratzean²². Hirurogei eta sei obrak osatzen zuten zerrenda 2005ean, eta hogeita hamabi idazlek, hogeita hiru gipuzkoar, Ataño buru dela hamazazpi obrarekin. Ondoren datoz Txomin Garmendia seirekin, Manuel Lasarte bostekin, Bizente Barandiaran laurekin, eta Sebastian Salaberria eta Jose Azpiroz, hirunarekin²³.

*Hala ere, Zavalaren ibilbidea erabat zehaztua dagoela dirudienean, beste liburu-bilduma bati emango dio hasiera 1993an –Biblioteca de Narrativa Popular izenekoari–, Indalecio Zaballa "Masio"ren *La última trova* plazaratuz²⁴. Hamabi urteko azkoitiar mutikoak eraginda hartutako erabakiak ez dio ahaztarazi alboan utzitako beste aukera²⁵.*

---

(19) Alkain, 1981.

(20) Uztapide, 2001.

(21) Zavala, 2006: 143-144.

(22) Zavala, 1994: 9

(23) Esnal, 2005: 881.

(24) Zaballa; Zavala, 1993.

(25) Alejandro Larrañaga Iparragirre da azkoitiar mutiko hura, Joxemari Iriondok elkarrizketa bikain batean argitu berri digun bezala (Iriondo, 2009). Mutikoaren izen-deiturak ez ezik, kontu jakingarri asko ditugu elkarrizketan; besteak beste, nola Zavala "Asturias aldeko mendietako artzairen historiak-eta jasotzen ibili zen".

Merezi du irakurtzea zer dioen Zavalak, bilduma berria aurkezten duenean²⁶:

Un día, un amigo vasco ya difunto, al contarle algunas anécdotas e historias de esta índole, oídas en tierras burgalesas, me interrumpió para decirme:

–Ahí hay materia para un libro.

Fue más explícito un sacerdote, también vasco, el cual, al oírme algunas narraciones del Alto Aragón, me dijo:

–Y ¿por qué no escribe y publica usted todo eso?

Le puse un reparo:

–Y ¿qué dirá la gente, si me desvío ahora hacia otros temas?

Me respondió:

–Que diga lo que quiera. Ése es el mismo trabajo, hecho en dos idiomas.

Bai: azken batean, lan bera burutu zuen Antonio Zavalak, bi hizkuntzetan egina, guztira 362 ale osatuz: euskaraz Auspoa, 334 alekoa, eta gaztelaniaz Biblioteca de Narrativa Popular, 29 alekoa.

Antonio Zavalak burutu du bere ibilbidea. Pixkana-pixkana joan da proiektua argitzen eta gauzaten. Baina zenbat eta gehiago egin, orduan eta gehiago ikusiko du eginkizun. “Ehun eta berrogeita hamar urte bizi izanda ere, beti izango nuke zeregina”, aitortu zigun egun batean. Sortzaile guztien patua da. Artista batek, obra bat amaitu orduko, hurrengoan du burua. Ezerk ez dizkio gose-egarriak asetzen. Ez da, ordea, obra askoren egile; bakarrarena baizik. Inoiz amaituko ez duen obraren egile, inoiz burutuko ez duen proiektugintzan²⁷.

Mere bizitzan, [...] ez ditut liburu asko idatzi, bakarra baizik; ez ditut lan asko egin, bakarra baizik; ez ditut gai asko erabili, bakarra baizik: erria. Beraren serbitzari biurtu nuan nik nere burua. Baiña erri orrek ederki saritu du nere lana. Uzta ugaria jarri du nere eskuetan.

(26) Zavala, 1993: 7-8.

(27) Zavala, 1999: 131.

Esquetan dugu geuk ere, zorionez, herriak Antonio Zavalaren esquetan jarritako uzta ugaria. Asmatuko ahal dugu, zaintzen ez ezik, ugaltzen ere.

Bibliografia

- ALDAI, Nikolas; ESNAL, Pello (2009): *Uztapide bat-batean. Antologia*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 313].
- ALKAIN, Iñaki (1981): *Gerrateko ibillerak*. Tolosa, Auspoa [hiru liburuki: Auspoa, 148, 149, 150].
- ARRIOLA, Jose Manuel (2009): *Mondragoiko kalezaiñaren bertsoak*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 312].
- ELICEGUI, Mikela; ZAVALA, Antonio (1963): *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 32].
- ERAUSKIN, Jose Ramon (1975): *Aien garaia*. Tolosa, Auspoa.
- ESNAL, Pello (2005): "Herri-prosa: oinarri eta bide", in *Euskera* 50: 873-908.
- IRIOMDO, Joxemari (2009): "Ni naiz Zavalari lehen bertso-paperak eman nizkion mutiko hura", in *El Diario Vasco*, 2009.07.07: 66-67.
- SALAVERRIA, Sebastian (1964): *Heronek tirako nizkin*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 38].
- UZTAPIDE, Manuel Olaizola (2001): *Berriz plazara*. Oartzun: Sendoa & Auspoa [bi liburuki].
- UZTAPIDE, Manuel Olaizola (2009): *Lengo egunak gogoan*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 314; lehen argitalpena: Tolosa: Auspoa, 1974].
- ZABALLA, Indalecio "Masio"; ZAVALA, Antonio (1993). *La última trova*. Oartzun: Sendoa.
- ZAVALA, Antonio (1962): *Txirrita (Bizitza ta bat bateko bertsoak)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 18-19].
- ZAVALA, Antonio (1964): "Itzaurrea". In Salaverria Sebastian. *Heronek tirako nizkin*. Tolosa: Auspoa, 7-8 [Auspoa Liburutegia 38].
- ZAVALA, Antonio (1993): "Presentación de la Biblioteca de Narrativa Popular". In Zaballa, Indalecio "Masio"; Zavala, Antonio. *La última trova*. Oartzun: Sendoa, 7-11 [Biblioteca de Narrativa Popular 1].
- ZAVALA, Antonio (1994): "Itzaurrea". In Salaberria Sebastian. *Heronek tirako nizkin*. Oartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 38; bigarren argitalpena].
- ZAVALA, Antonio (1996a): *Auspoaren auspoa I*. Oartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 238].

- ZAVALA, Antonio (1996b): *Auspoaren auspoa II*. Olartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 239].
- ZAVALA, Antonio (1999): *Auspoaren auspoa III*. Olartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 262].
- ZAVALA, Antonio (2000a): "Doktore berriaren hitzaldia, *Honoris causa* doktore izendapenean", in Zenbaiten artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 31-46.
- ZAVALA, Antonio (2000b): "Burua atzera jiratuta edo liburu sail baten gorabeherak eta gozo-mikatzak", in Zenbaiten artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 113-126.
- ZAVALA, Antonio (2001): "Hitzaurrea", in Uztapide, Manuel Olaizola. *Berriz plazara I*. Olartzun: Sendoa & Auspoa, 7-21.
- ZAVALA, Antonio (2006): *Auspoaren auspoa IV*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 300].

Pedro Mari Otaño: 100 urte hil zela

JoseMari IRIONDO

2010eko maiatzaren 5ean beteko dira Pedro Mari Otaño Barriola bertsolari zizurkildarra hil zeneko 100 urte (Zizurkil 1857.01.26 – Rosario-Argentina, 1910.05.06). Oso gazterik hil zen Zizurkilgo Errekalde baserriko seme argia, hain maite zuen bere sorterritik urrun, Euskal Herria, euskera eta jaiotetxea bere bihotzaren erdian zituela. I. Unzurrunzagak prestatu eta argitara eman zuen *Pedro Mari Otaño'ren bertsoak (Itxaropena, Zarautz, 1959)* liburuan esaten duenez, "Argentinan, Santa Fe probintziko Rosarion, etxeko eskaileretan erori eta golpe batek oeratu zun gaizki. Sendagillari arren eskatzen dio gaitzaren arriskua argi eta garaiz azaltzeko; eta alaxe, egunetara, 1910eko lorailak 5 zitula joan zitzaigun Pedro Mari. G.B." hil zen.

Senideetan hirugarrena zen, arreba Mikaelarekin bixki laguna, hiru orduren aldearekin jaio baziren ere Zizurkilgo elizako bataio-agiariak dioenez. Bere gogoz kontra joan zen Ameriketara, itxura denez, hala esaten baitu bere bertso batean:

Argatik, gerok batere kulpik ez gendubela ezertan,
txit urrutira joan biarra izandu nuben batetan.

Oso gazterik arkitu nintzan Ameriketako Panpetan...

Pedro M. Otañoren bertso sail eta bertso bakoitza Euskal Herriarekiko zuen maiteminarren eta antsiaren lekuko argia da, Joxe Leon-ibidali zion bertso-sail batetik jaso dugun hau bezalaxe:

Kafia artzen diat egunian bi aldiz,
eta nai detanian pasiatu zaldiz.

Obeto izatia zalla da agitz,
baldin bizimodu au Donostiyan balitz.

"*Pero ha muerto soñando con pisar nuevamente su bello país*", dio *La Basconia*-k bere 599 alean. Eta beste pasarte batean jarraitzen: "*Bertsolari, de familia de bertsolaris, respiró desde la cuna el ambiente del ritmo, y adquirió el idioma y las costumbres bascongadas que se guardan en el corazón de Gipuzkoa más castiza y con más pureza que en las regiones limítrofes*". Ez du egilearen firmarik, baina bertso hauek erantsi zizkion bere idazlanari:

Euskal-Erriko lur maite artan jaio nintza baserriyan,
itzal aundiko intxaur arbol bat dago gure atariyan.
Aren ondotik irten da noiznai maldako gaztañariyan,
edo sagarrrik onenak jaten luberriko sagastiyan,
arbol tartian bizitu nintzan gazte denbora guztiyan.

Danak utzita etorri nintzan, lur au ikusi nai nuan!
Aritz tantaia, pago lerdanak nola ez izan goguan?
Orain artzantzan Ameriketean, *arrantxo* baten onduan;
eguna pasa larrian eta jirutzen naizen orduan,
nere begiak gozaten dira aldameneko *ombu*-an.

Ainbesteraño tristetutzen naiz eremu zabal oietan,
arbolak, mendi eta errekek falta diran zelaietan,
nun etorri ta exeritzean *ombú* tzar onen zañetan,
edo igo ta osto tartian bere adar bikaiñetan,
ene amatxo, nik nola esan zenbat gozatutzen detan!

Txabol ondoko *ombú* laztana, maitatzen zaitut gogotik,
eta biyotza erdibitzen zait joatian zure ondotik,
nere burura ekartzen dezun oroimen gozuagatik.
Zure itxura ikusi nai det, ez dizut eskatzen frutik;
ni emen bizi naizen artian, arren, egon zaite zutik.

Nere lagunik maitatuena, *ombú* laztana, zu zera;
argatik nator zure kolkora ni malkuak ixurtzera,
iduriturik naramazula atariko intxaurpera...
Beti izango zaitut goguan, bañan joan nai det ostera
Euskal-lurreko arbolpe artan nere ezurrak uztera

Bere lan guztietan ikus daitekenez, Euskal herria eta euskera zituen buru-bihotzetan Otaño haundiak, eta behin eta berriz goraltzen zuen bere Ama euskera¹:

Aditu degu askok galdetzen dubelaç
jakin nairikan zer dan euskeraren gala;
eta guk erantzuten degu beriala
izkuntza zerutar au gure Ama dala.

Ta nola zor dizugun geren izatea,
mundu guztiari nai degu esatea:
Biyotza maitasunez daukagu betea;
gurekin konta zazu, Amatxo maitea.

Ez degu nai beiñere zugandik aldegiñ,
askok egiñagatik ainbeste alegiñ.
Il artean euskeraz nai degu itzegiñ,
gure ama bakarrik gelditu ez dediñ.

Antonio Zavalak argitara eman zuen *Pedro Mari Otaño eta bere ingurua (I-II)*² liburu sendo eta bikoitzean dioenez, "Pedro Mari Otaño iru bider joan zan Ameriketara, bertsozaleen artean beti esan izan danez. Baiña, leenengo joanaldia noiz egin ote zuen ba? Bere *Expediente Matrimonial* deritzona Donostiako Artzai Onaren eliz-artxiboan gordeta dago, eta onela esaten du itzez-itzez: *Que desde la edad de los 18 años ha residido en Buenos Aires...*".

Etorri zen batean, jaitetxeko atea joaz, Jose Barbardo osabari *abotik abora* botatako bertsoak ere gustagarriak dira benetan, eta maitasun eta errespetoz betetako gizonaren lekuko:

Osaba, baldiñ ez badaduka eiteko aundiyeen bat or,
gizon bat dago bedorren galdez, ate ondoraño betor.
Bedorrek ondo dakiyena da agintzen dana dala zor:
bera jaio zan oiaren billa illoba orañtxen dator³.

Eta osabak erantzun:

(1) "A. D. José Eguiguren – AMARI – Fácil zortziko de D. Pedro M. Otaño. Música de D. Félix O. y San Pelayo – Canciones Vascongadas".

(2) Sendoa argitaletxea – Oartzun 1993

(3) Zavalak dio *Oroimenak* eskuidatzian, *Zerbait* liburuan eta *La Basconia* aldizkarian, 1899ko ekainaren 30ean aurkitu zituela bertso hauek.

Nere illoba, esaten dizut ongi etorri zerala;
jaiotako oia jantziko dizut gusto aundiz beriala,
erropa zuri ederrenakin, parpaillak darizkiola,
siniastamena eman deizudan biotzez nai dizudala.

Tolosarrak hasitako azterketak norbaitek segitu nahi baditu ere hor dago bidea.

Otañotarren aditzea

Oso mutiko nintzela izan nuen nik Otañotarren bertso ederren lehenengo aditzea. Bederatzi-hamar urte nituela, Ameriketara (Txilen) bizi ziren gure osaba-izeben, edota 1949an (Migel), 1950ean (Balbino) eta 1952an (Erramon) urruti haietara joan ziren gure hiru anaien aldegitzez penatu eta liluratuta, oso ondo ikasi nituen gure amonak kantatu ohi zizkidan bertso haiek:

Amerikara noa neure borondatez,
aspertu naizelako emengo izatez,
orain baiño obeto bizitzeko ustez.
Agur, aita ta ama, ondo bizi bitez.

Lenago're seme bat badit Amerikan,
amar bat urte dira joan zala emendikan.
Baldin topatzen badek aren aztarnikan,
esaioak aita bizi dala oraindik⁴.

Eta horien ostean, berriz, *Aita-semeak*⁵ izenekoak kantatu ohi genituen biok batera, begiak malkoz beteta:

Lagundurikan denoi gugatik ill zanak,
seme, azi zaitugu aitak eta amak,
beti zure gidari izandu geranak.
Orain gurutze onen oñean esanak
odo gogan artu biaituzu danak.

---

(4) Guk ez genekien artean, baina Pedro Mari Otañoren bizitza eta lan guztiak bildu eta goitik behera aztertu zituen Antonio Zavalak (*Pedro Mari Otaño (I-II) eta bere ingurua*).

(5) Pedro M. Otaño. Pehuajó, 2 de enero de 1900 – Auspoa sail nagusia, Sendoa 1993

Zu Amerikara joatia emendik,
 Jaunak ala nai badu, zer egingo det nik?
 An ez dezu izango aitik eta amik,
 baiña etzera galduko noranaira joanik,
 ez ba zaizu aztutzen gaur emen esanik...

Gorde zazu buruan eta biyotzean
 aitak zer esan zizun onuntz laguntzean,
 bitarteko arturik Jesus gurutzean;
 Jaungoikua t'ait'amak batek aztutzean
 ez leike ondo izan denbora luzean.

Ez nizuke utziko joaten, egiyetan,
 gure erlijua ez balitz an bertan.
 Iritxiko baziña aiñ urrutiyetan
 erri ta eleizarik ez dan tokiyetan,
 oroi zaitetz Jainkoaz leku guztiyetan.

Seme, izan goguan zure gurasuak,
 eta uzten dituzun senide gozuak,
 jaio ziñan tokiko mendi ta basuak,
 euskerazko otoitzak edo errezuak,
 erakutsiyak zure amatxo gaixuak.

Iritxi da orduba joan bear dezuna;
 badakizu ait'amak emen daukatzuna.
 Ez dezazula aztu gaur neri entzuna;
 itz baterako au da eskatzen zaizuna:
 izan zaitetz non-nai ta beti euskalduna.

Bertso denak segidan kantatzen genituen, gure osaba-izeba eta anaiei mezu bat bidali nahirik bezala. "Izan ere, zer dan amarik gabe gelditzea munduan!", eransten zuen amonak gero, penaren penaz. Jakin izan balu gaur ez dagoela halako gertu-urrutirik, eta sarri ikusten dugula elkar!

Gero, Euban

1956-57an, Eubako pasiotarretan ikasle nintzela, berriro hasi nintzen Pedro Mari Otañoren bertsoak irakurri, ikasi eta gozatzen.

Hantxe ikasi baintuen, eta euskerarik ez zekien Mondoñedoko Fuciños ikaskide galizarrarekin batera kantatzen, dua eginez, Limosnatxo bat edo *Mutil koskor bat itsuaurreko* izeneko Otañoren sei bertso haiek, ostegun arratsaldetako ibilaldietan. Oraindik ere ondo gogoan ditut, eta buruz kanta nezazke denak, erruz gustatu izan zaizkit-eta beti.

Mutil koskor bat itsuaurreko zuela aldamenian,
gizon burusoil, bizar zuri bat bi makuluren gañian
kale eskiñan ikusi nuben ñora ezin joanian.
Ta bera nor zan jakin nayian inguratu nintzianian,
limonastxo bat eskatu zidan Jainkuaren izenian.

Zerbait emanez galdetu niyon, al zan modu onenian,
jaiotzatikan al zeukan ala gaitzak artuba mendian.
Erantzun zidan: "Ez, semia, ez; nik sasoiya nubenian,
ez nuben uste iritsitzerik onetara azkenian...
Gaur limosna bat eskatutzen det Jainkuaren izenian".

Eta segitu zuben esanez: "Lengo gerrate denian
ni aurren samar ibiltzen nintzan, beti edo geiyenian,
nekatu gabe aisa igoaz aldapik luzienian.
Etzan burura asko etortzen gu ala genbiltzianian
gero limosna eskatutzerik Jainkuaren izenian.

Odolak bero eta buruba arrua daguenian
edozein moduz sartutzen da bat alako itsumenian;
atsekabe ta negar-samiñak badatoz ondorenian.
Nola ere bait batek biziya utzitzen ez dubenian,
limosnatxo bat eskatu biar Jainkuaren izenian.

Ìñoiz pentsatzen nere artian ni jarritzen naizenian
gaur ere asko dirala joango lirakenak zuzenian,
ez luke ñork sinistatuko zer pena ematen dian.
Ai, orla nintzan ni ere sano ta gazte neguenian!
Gaur limosna bat eskatutzen det Jainkuaren izenian.

Ai, txorakeri asko egiten da zentzurik ez danian!
Sinista zazu ur au pasia daukanaren esanian.
Obiago da sasoi dan arte saiatutzia lanian,
negar egiñaz ibili gabe gero denbora joanian
limosnatxo bat bildu eziñik Jainkuaren izenian⁶.

Zarauzko Itxaropenak plazaratu zuen *Pedro Mari Otaño'ren bertsoak* liburua eskuratu nuen handik urte batzutara, zizurkildarraren bertsoak eta euskera gozoa dastatzen jarraitu ahal izateko.

A. Zavalaren langintza harrigarria

Alabaina, A. Zavalak Sendoa argitara eman zituen liburu ederretan jaso zituen Otañotarren bertsoek –Pedro Mari Otaño Tapia *Errekalde Zaarra*, Jose Benardo Otaño Lasa, eta Pedro Mari Otaño Barriolarenak denak bilduta– erakurtsi zidaten ondo zizurkildarrak ez zirela ahuntzaren gauerdiko eztula bertsogintzan eta euskera kontuetan. Euskera eder eta bertso errezeokoak zirela, eta gozatzen jarraitu nuen.

Baina, batez ere Pedro Mariren bertsoek liluratu ninduten. Oñan filosofia ikasketak egiten ari zela irakurri omen zuela esan zidan Pedro M. Otañoen *Alkar* izeneko liburua⁷, aspaldi egin nion elkarrizketa batean. Gero, *Auspoaren sail nagusia 6-7* (1993) liburu mardulen hitzaurrea egin zuenean, ederki esplikatu zuen tolosar langile argi eta asperrezinak nondik nora ibili zen Otañotarren bertsoak eta albistek biltzen:

Bazkari bat egin genduan Zizurkilgo Pantxikaenea ostatuan erriko alkate jaunak, Kamio-txikiko Migel Jose Garmendia adiskideak eta irurok. Eta arren eta arren Otañotarren liburua lenbaillen prestatzeko eskatu zidaten.

Urrena, berriz, Sendoa argitaldariak *Auspoaren sail nagusia* sor-tzeko asmoak artu zituan, bertsolari onenen emaitza biltzeko, baiña liburu aunditan. Otañotarrena zerrenda ortan sartu bearrekoa zala ere be-realaxe esan zan; eta sailleko txarrena izango etzala ere bai.

Alaxe ekin nion, beraz, lanari; baiña uste baiño zeregin luzeagoa eta zaillagoa gertatu zait.

(6) Bertso hauek P.M. Otañoen *Oroimenak* eskuidatzitik hartu zituen A. Zavalak eta Auspoa sailean argitara eman berriro.

(7) *Alkar/ Poesias escogidas de Pedro M. Otaño* (en idiona euskaro) Buenos Aires/Tipografía "La Basconia"/ Victoria 1088/1904. Hitzaurrea erderaz egiña daukalliburu-horrek: "Y, quién es Pedro Maria Otaño? Un verdadero y notabilísimo poeta vascongado, cuya inspiración corre pareja con su excesiva modestia..."

Izan ere, leenengo lana, Otañotarren bertsoak prestatzea izan da, ortarako iturri jakin batzuk bai baintuena.

Bata, Pedro Mari Otañoren *Oroimenak* izeneko eskuidatzia esku-ratzea izan da, leen ere esana dedana.

Pedro Mari Otaño Donostian bizi zela (1890-1898), aren izena go-runtz zijoan euskaltzaleen artean, eta bere bertsoekin liburuxka bat argitaratu zan, *Zerbait* izenekoa, *Donostiyan Victoriano Iraola-ren moldiztegian, 1895eko urtian.*

Bere bigarren liburua Argentinan argitaratu zuen Pedro Marik. Aren izenburua: *Alkar – Poesias escogidas de Pedro M. Otaño (en idioma eúskaro) – Buenos Aires – Tipografía “La Baskonia” – Victoria 1058 – 1904.* Liburu au Argentinatik bidali zidan Pedro Mariren alaba Maria Teresak.

Andik urteetara, 1930ean, liburu au berriro argitaratu zan. Izenburu-tik *Alkar* itza errespetatu zioten, baiña gaiñontzeko adierazgarriak beste onela jarri zituzten: *Otaño'tar Pedro M'ren olerki onenak.* Mol-diztegiaren izena, berriz: *Iñaki Deunaren irarkolan – Garibay 28 – Donostia – 1930.* Eta 1904ko *Alkar* liburuan ez dauden bertsoeren batzuk ere erantsi zizkieten.

Zarauzko *Itxaropena* argialetxeak *Pedro Mari Otaño'ren bertsoak* izeneko liburua atera zuen 1959an, *Kulista Sorta*-ren 31-32 zenbakian, I. Unzurrunzagak prestatuta. Onek 1930eko *Alkar* liburua du oiñarri, baiña beste bertsoeren batzuk eransten dizkio, eta Pedro Mariren bizitzaren berri eman ere egiten du.

Liburuak ez ezik, aldizkariren batzuk ere kontuan artu bear ziran, Otañotarren bertsoak prestatzeko lan onetan: *Euskal-Erria, Baserritarra, gerra aurreko Argia, Bertsolariya, Zeruko Argia* eta abar.

Iturri oiek bistan ditugula, sail bakoitza aztertu degu, Pedro Mariren eskuidatzietatik asita. Gero, bertso-sail bakoitzaren leenengo argita-raldia zein izan zan ikusi, urrengo argitaraldiak zituzten alaketak berezi eta abar. Baita ere bertso-sail bakoitza ondo ulertzeko, aal ziran argibide guztiak bildu.

Behar zuen dena bildu, eta goitik behera zorrotz begiratu zuen Zavalak *Euspoa sail nagusia* 6-7 idatzi eta prestatzeko, zorrotza eta zuzena baitzen bere lanetan. Eta esan zuenez, Gipuzkoako Aldundian edota Donostiako Udaletxean aurkitzen ez eta Bizkaiko Foru Diputa-zioke liburutegira jo zuen Zizurkilgo bertsolaria Argentinan bizi zen garaiko *La Basconia* aldizkari-bilduma osoaren bila. Eta “Zerrenda ori

aztertzen asi, eta antxe agertu dira Pedro Mariren bertso-lanak barra-barra, batzuk ezagunak eta besteak ezezagunak... Bestalde, Pedro Mariren bizitzako berri asko ere antxe ematen da...”, esaten du.

Bigarren lana, berriz, Euskal Herriko artxiboak begiratzea izan zela dio:

Zizurkilgo eliz-artxiboa aurrena; udalarena, urrengo. Ondoren, Donostiako Artzai Onarena, San Bizente eta Santa Maria eliz-artxiboetakoak gero. Baita Adunakoa ere. Eta azkenik, Donostiako udal-artxiboa. Eta Otañotarrak munduan egindako pausoak eta ibilitako bideak orrela aztertu genituen.

Irugarren lana, aoz-akoak biltzea izan da. Zizurkilgo Errekalden bertan jaioetako Jesus Iztueta Otaño, gaur Billabonan bizi dana; Madrilen bizi dan Manuela Otaño Lopez-Alen; Donostiako Juana Garmendia Otaño, Billabonako Marina, Zizurkilgo Serapio Mendizabal eta Teodoro Mujika, eta abar.

Pedro Mari Argentinatik bigarren aldian etorri eta Donostian bizi izan zan urteetan (1890-1898) bere bertsoak an eta emen azaltzen asita-koan, Donostiako egunkariak aren aipamenak egin zituzten eta oiek ere begiratu bear izan ditugu...⁸

Aldi berean, *Argentinako bertsoak (1898-1910)*, *Artzai-Mutilla (Opera – 1900)*⁹. *Lora (Opera, 1907)*¹⁰, eta zizurkildarraren eskuidatziak argitara eman zituen Zavalak, argazkitan jasota.

Mutikotan eta jesuitetan ikasle zen garaiko oporraldiak Adunan pasatzen ohituta zegoen tolosarrak itzal eta miresmen berezia zion Errekaldeko semeari. Batetik, haren euskera biziki maite zuen; eta bestetik, haren bertso-gintza erruz estimatzen. Hura aipatzen zuen bakoitzean ahoa betetzen zitzaion Antoniori gero ere.

(8) *Auspoa sail nagusia 6, 1993: Pedro Mari Otaño eta bere ingurua (I) – Antonio Zavala -Bizitzaren egile eta bertsoen biltzaile. Hitzaurrea. 5 Auspoaren sail nagusia 7, 1993 – Auspoa – Sendoa: Pedro M. Otaño eta bere ingurua (II) – Antonio Zavala - Bizitzaren egile eta bertsoen biltzaile.*

(9) *Opera Bascongada en 3 actos. Letra de Pedro M. Otaño. Música, Félix Ortiz y San Pelayo – Buenos Aires, Avda. de Mayo 781*

(10) *Lora ipui-kanta iru ekintzatan – Letra de Pedro M. Otaño – Música de Félix Ortiz y San Pelayo*

*Alabaina, Auspoa sail nagusia 6-7 sailerako egin zuen bilketa-lan harrigarria nahiko iruditzen ez, eta Pedro Mari Otañoren Bertso guztiak*¹¹ berriro argitara eman nahi izan zituen Auspoa txikia sailean.

Amets galduak

Xehetasun eta oharrez aberats egindako bilketa eta argitalpenez gainera, Zizurkilgo semearen heriotzako mendeurrenerako mila asmo eta amets zerabilen buruan Antonio Zavalak. Behin eta berriz ere esan eta idatzi izan dugu, 2008ko abenduaren 16an Xabierko gazteluan egin genuen azkenengo bilera hartan argi eta garbi esan zigula hark:

“Manuel Uztapideren jaiotzako mendeurrena datorkigu laster, 2009ko maiatzean, eta aren *Lengo egunak gogoan* liburuak berrargitaratu, eta bat-bateko bertsoen bilduma eder bat argitara eman barko genuke.

Orrez gaiñera, badakizu, Pedro Mari Otaño aundia il zaneko mendeurrena etorriko zaigu 2010eko maiatzean. Zergatik ez berrargitaratu *Auspoa sail nagusiko* liburu biak, leengoak agortuta daude-eta?”.

2009ko urtarrilean berriro elkartu eta horretaz serio hitz egiteko-tan agurtu ginen, oraindik ere astia bagenuela-ta... Baina gure asmo eta usteak erdia ustel orain ere. Uztapideren *Lengo egunak gogoan*¹² berrargitaratu genuen haren jaiotzako ehunurteurrenerako, eta bat-bateko bere bertsoen *Antologia*¹³ eder bat egin ere bai. Baina Pedro Mari Otañorena hortxe gelditu zaigu ez atzera eta ez aurrera, aldi baterako bederen.

Hala ere

... bakoitzak nahi duena ikusi eta irakurtzen du gurean, ordea. Edo beste modu batean esan, nahi ez duenak ez du berea besterik ikusten dontsuzko gure herri honetan. Baina ez zitzaigun asko gusta-

---

(11) Otaño, Pedro Mari: *Bertso guztiak – Auspoa 218 - 1994*

(12) *Lengo egunak gogoan*. Uztapide-Zavala. Auspoa 314

(13) *Uztapide bat batean*. *Antologia eta CD^a* – Nikolas Aldai – Pello Esnal.

tu Oria aldeko herri-aldizkari batean argitara eman zena, Otañoren bertso-lana oraindik bildu eta argitara emateke dagoela esaten baitzuen kazetariak. Hemen aipatzen ditugun Auspoa sallekook begiratu eta irakurtzera gonbidatu nahi genuke ohar hau irakur dezakeen edonor.

Izan ere, Interneten Wikipedia Enziklopedia askea deitua irakurtzen duenak pentsa dezake Pedro Mari Otañoren Bertsoak (Itxaropena-Zarautz 1959) bakarrik argitara eman izan dela orain arte. Bitartean, Auspoa salleko apaletan hortxe dira P.M. Otañoren bertso guziak hamaikatxo argitalpen, egunkari eta aldizkarietan han eta hemen argitara eman diren bertso eta iritzi ezberdinak ondo asko jasota. Amari (fácil Zortziko. Letra de P.M. Otaño y música de Félix O. y San Pelayo), Nere Kabiya (Otaño-Ortiz y San Pelayo), Eder beti (Otaño-F. Ortiz y San Pelayo), Zazpiak bat, Larriya, Laurak Bat, Ameriketako Panpetan (Al "Coro Euskaro de la Sociedad Laurak bat) eta beste hainbat bertso paper eta eskuidatzi, bakoitzari dagokion pentagrama eta guzti aurkituko ditu liburuotan batere interesik duenak.

Merezi lukeen adina ez agian, baina Antonio Zavala zenak ilunpetik argitara eman zuen Pedro Mario Otañoren bilduma guztiz txalogarri eta oso betea dela esan dezakegu; eta nekez egingo dela gurean osoagorik, seguruenik.

Otañori omenaldia

Ondo gogoan daukat oraindik 1965eko maiatzeko bigarren aste zela. Pedro Mari Otaño haundiaren gorantzan jaiak eta omenaldi berezia antolatu zituzten aste hartan Zizurkilen.

Udaberriko egun eder hartan hartu nituen oharretan okerrik ez bada, maiatzaren 9 goizeko meza nagusian Juan Mari Lekuona zenak hitz egin zuen, Pedro Mari Otañoren bertsogintza ederki asko aipatu eta goitik behera jorratuz, egoki baino egokiago. Meza ostean, berriz, Pedro Mari Otañoren irudia jarri zuten herriko plazan, bertsolariek Errekaldeko semearen goralmenak eginez, jendea txaloka eta goraka zela. Eta eguerdian lagunarteko bazkari eder batean bildu ginen talde handi bat. Hantxe, bertsolariekin txandaturaz, bere gitarra hartu eta apal bezain dotore kantatu zuen Lourdes Irlondo urnietar kantari hasi

berriak, besteak beste Nemesio Etxaniz apaiz buruzuri kantazalea begira-begira zuela, txundituta:

Pedro Mari Otaño, gizon trebea;
bertsolaritzan, berriz, paregabea...

Urrietako Arizmendi andereak Otañoaren gorantz idatzitako bertsoak zirela esan zuen Lourdesek. Eta "Zerutik jeitsitako aingeruren bat al da hau?", esan zuen Basarrik bazkalondoko bere hitzaldian.

Orain, bere heriotzako ehunurteurrena dela-ta, Zizurkilen berriro omentzekotan direla irakurri dugu atsegina betez, eta haren gorantz ospakizun bereziak izango direla herrian 2010eko maiatz honetan. Pedro Mariren garaiko bizimodu-giroaz-eta liburua egitekotan direla gainera. Bejondaiela! Txalo beroa gure aldetik zizurkildarrei.

Eta egiten dutena eguten dutela, hitzeman nahi genuke hantxe izango gerala Errekaldeko seme argia goralduta eta geure modura omentzeko.

Otañozale porrokatua zen Iñaki Eizmendi *Basarriren* bertsoak¹⁴ datozkit orain gogora, bete betean:

O, Zizurkilgo izar argia, gaur nator zure gorantz,
zauden tokitik neri entzuten ote zauden esperantz.
Zure mingaiña bezin yayorik garai artan emen etzan;
etxe ta kanpo, zure ametsa jakiñekoa izaten zan...
Lorerik mardulena zu ziñan bertsolarien baratzen.

Badakit ainbat urte itsasoz aruztik egin ziñula,
zure ezurak Amerikako "Panpa" zabalak ditula.
Zure gogoa etzan emendik iñora aldatu sekula...
Zure bertsoen usai gozoa bai indartsu ta mardula!
Jaio ziñan lur bedeinkatua bai gogoz maite zendula!

O, Pedro Mari, zure bertsoak urrezko letretan daude,
ta irakurtzen ari geranak ezti miazketan gaude.
Biotz osoa agertzen dezu zuk, etzenduen ezer gorde
atseden gabe lan egiteko gure izkuntzaren alde.
Ai, Europa ta Amerikan gaur Otaño asko baleude.

---

(14) *Basarriren bertso sorta. Itxaropena, Zarautz 1950*

Zutiñik daude baserri txuri, soro, zelai, baso, mendik...
Errekatxo ta ibaiak berdin, aldakuntza gabetandik.
O, Pedro Mari, au zorigaitza, gauz bat atzendu da lendik!
Beldur naiz baiña ez al da, noski, ezkutatuko gugandik.
Zuk ain kutuna zendun izkuntzak arnasa badu oraindik.

Beti-betiko atsedenean zu goxoki egon zaite.
Zure aginduk gogoan daude, ta badago zeiñek bete.
Asmo bizi ta zaletasuna gaur ainbat gaztek daukate,
zuk botatako sustrai sendoak kimu bikaña dakarte.
Zure bidetik jarraiko degu Jaungoikoak nai dun arte.

Arantza, Lourdes eta Joxemari Iriondo
Zizurkilen, 1965eko maiatzaren 9an.

Miranderen poetikara hurbilduz. Ideologia. Sentsualismoaren hariak.

Luis Maria MUJICA

Orain dela hilabete batzuk bete zen Jon Mirande euskal idazle eta poeta jaio zenetik ehungarren urtemuga. Jon Mirande heterodoxoak zeresan anitz haizatu zuen bizitzan zehar, eta bere eragina ez zen mugatu euskararen egitate sozialera, baizik eta, berezikiago euskal poetika eta euskaldungoaren kontzeptu berri baten arlora.

Bere bizitzan Mirandek euskal abertzale *jator* eta katoliko anitzen partetik *heterodo* izengoitia jaso zuen, eta beraien zirtu deitoragarrien jomuga ere izan zen, maiz. *Euskaldungoaren etsaiak* deituriko artikuluan ondorengoa zioen gure idazleak: "*Hypokritak edo ergelak jauntziak urra eta behariak zapa ariko direla badakit, blasphematu dudala hotsez*" (*Gernika*, 23 zenb. 87 or.). Zuberotar jatorriko poeta-eren eraso bizienak, batez ere, bere burua *euskaldun jatorizat* dutenen aurka bideratu ziren. Hain zuzen, XX. mendeko 50. eta 60. hamarkadetan bere jarrera *pagano* eta *ikonoklastak* oraindik kritau konfesionala zen Euskal Herrian gatazka anitz sortaraztarazteko gauza ziren.

Mirandek bere burua isolaturik sumatu zuen aski goiz euskalarien artean, eta, orobat, garai haietan ideologia ezkertiar eta marxista zutenen bilgunetan. Mirandek zarpuzte-jarrerak nabaritu zituen inguruan, behin eta berriz. Ondorioz, gure poetak etsipenezko jokabideak hartu zituen, bere jarrera ikonoklastak zirela aldaketaren zergatiko. Nola ez, giro hark sufrimendu anitz ekarri zion, bai eskuindar abertzale fededunen, eta bai ezkerreko abertzaleen aldetik. Bere burua saldua ikusten zuen garaiko euskal indarren erdian.

Mirande tipo paradogiko bilakatu zen, bere jarreraz eskuineko kristau eta ezkertiar akonfesional anitzen eraso berreganatu zuelako. Egoera horren erru faktikoa berea ere izan zitekeen, ze Mirande idazleak *faxismoarekin* zerikusia zuen adierazpen zenbait egin zuen. Adibidez, orain berrogei bat urte oraindik indartsu zen *euskaldun-fededun* axiomaren aitzinean Mirandek *euskal paganismora* itzultzea proposatzen zuen, euskal anitzen askandalua sortuz. Bere aburuan, gaizki ezkontzen zen behingo Euskal Herri paganoa garaiko gizarte harroarekin. Gure herrian erroturiko kristautasuna endekatzaila zeritzon poetari, erlijio harro bilakaturiko ideologiari halako *kastrazio edo irenketazko* kutsua hartzen zion, eta, ondorioz, Mirandek aspaldiko euskaldunen paganismo erradikal, basati eta primitiboa aldarrikatzen zuen. Miranderentzat (Nietzcherentzat bezala) kristautasunak sorturiko ideologia berria deprimentea zen, gizaseme ahul eta bilauen errendentzia aldarrikatzen zuelako, eta hori gaitza eta dekadentea –endekagarria– zen, eta ez zen taixuzkoa Euskal Herri heldu eta aske baterentzat. Bide horretatik, Eliza Katolikoaren irentze-prozedurak salatu zituen poetak, batez ere, gogoratuz Elizak hainbat eta hainbat euskal gazte alferrik hezitzen zuela apaiztegietan -euskal aberriaren aldeko borrokara orde- euren indar guztiak ideal *erlijioso* alferrikako baten hesira ekarriz. Hona zer zioen poetak: “*Halaber Euskal herriko adimen bizkorrak, euskararen eta euskal-kulturaren aritzera joaiten dira lur hurrunetarat, ad maiorem gloriam Romae, baina gure herriarentzat onurarik gabe. Hainbat eta hainbat gogo –eta soin-indar euskaldun horrela alpherrik galtzen ikhustea, nigarregingarri da*” (“*Euskaldungoaren etsaiak*”, Gernika, 23 zenb., 87 or.).

Horrelakoak irakurtzean, eskuin muturreko abertzaleek, bereziki, poetaren eskomekua eskatzera joanen ziren. Noski, bere heterodoxia ikonoklasta ez zen inpartziala gertatzen, kaltekorra baino euskal aberri konfesional batean pentsatzen zuteneentzat. EAJ alderdiarentzat ezinezkoa zen Mirande poetaren kritika eta helburua, hots, Euskal Herri pagano batera itzultzea. Eten historiko hori gertatzea bekatua litzateke, eta astakeria XX. mendeko kristau-demokrazia berrien ikusmiratik behatuta. Era berean, eta beste muturrean, marximoari atxikiriko ETA mugimendu politiko askatzailearen norabidea ere ez zegoen prest Mirandek errebindikaturiko ideologia parafaxista onartzeko, ze, besteen artean, mugimendu berriak euskal gizartea kapitalismoaren hatzamarretatik aska nahi zuen; ETA.k berea egin nahi

zuen "pobreziaren" aurkako jarrera marxismoak aldarrikaturiko langileen erredentzioan euskaldungoaren egiteko berria ezarri.

Parisko poetarentzat ideologia kristauaren pean "esklabuen eta gizon etsien" erredentzioa aldarrikatzen zen, eta Splengler filosofoaren bidetik, gizon *paganoaren* salbamenean sinesten zuen, hots, aintzinako euskal mitologiaren matazetan isladagarri zen erospenean fede ezartzea nahaigo zuen. Bide hartatik Mirandek -bai euskaldun kristauak eta bai komunistak- kultura *endekatu* baten sinesle izatetik apartatzea eskatzen zuen.

Zuberotar idazlearen aburuan, Eliza Katolikoak historian zehar be-launaldi anitz irendu edo kastratu baino ez zuen egin "geroaren erredentzio" helezin baten fedea edo sinestea aldarrikatuz. Bere ustean, kristautasunak zabalduko etika dekadente, ahul eta esanekoa ez zen kultura *deprimigarria* baten adeiragarri baino. Gaitzaren eta ezaren aitzinean geroko paradisuari baino ez zuen eskaintzen, bitartean gizatalde desjabetuen menpekotasuna eskatuz. Mirandek, aldiz, beste bide jatorragoa proposatzen zuen, hots, euskal kontestualizazioa duen aspaldiko azti, sorgin eta basajuanez beteriko mundu basati eta naturala. Mirandek euskal mitologiarekin nexoa dagien mundu pristino, sentsual eta aurrekristaua aurkeztzen zuen, kristautasunak eta marxismoak proposaturiko erredentzio iheskorretan federik ukan gabe. Miranderen jarrera filosofikoari buruz hurrengo esaten genuen beste lan puntual batean: "Beraz, Mirandek kristautasunari eginiko kritikak benetako "zaplaztekoak" ziren eta guztiz eskandalagarriak. Paganismo harek, bestalde, sexualitate eta askatasuna suposatzen bazuen, eskandalua oraindik bortitzagoa izanen zen" (ikus gure *Mirandere-*n* poesigintza*, I, 12).

Gure poetaren beste kritika Euskal Herriak egun pairatzen duen opresioaz bere inguruko bi herri inperialistei zuzentzen zitzairen, hots, Frantzia eta Espainiak gure herrigintza eta kulturari, bereziki, agerturiko jokabide ankerretik. Herri zeltak bezala, Euskal Herria ere zapaldu-rik kausitzen da aldamenean dituen bi kultura ahaltsuen jarrera hedakor eta zapaltzaileaz; ez, ez Espainia, ez eta Frantzia, ez dira inpartzial euskal kulturak pairatzen duen ahuleziaren kasuan. Zuberoko poetak euskal kulturaren drama pertsonalizatu eginen du, eta hortik bere errotiko pesimismoa euskaldunen aberriaren geroaz: "*Mihauk ez diot*

aspaldi huntan ilusimendurik haboro bat ere Uskal-herriaren eta Uskaldunez" (*Anaitasuna* aldizkaria, 1977.ko abenduaren 15).

Bigarren gerrate mundialaren ondorengo pesimismoa gainditu nahiaz, Mirandek -Spengler eta Nietzsche bezalako filosofoen erakutsietan ere datzan- optimismo paganoan fede handia dago. *Indarraren* gorespenean zentratzen da bera filosofo haiek bezala, sentimenduen gorentasun irrazionala, eta helburu politikoen praktikotasuna errebindikatuz. Miranderentzat mendebalean present dauden kristautasun zaharra eta berrikitako marxismoa ideologia deprimigarriak dira (ze Kristok aldarrikaturiko pobreen menperakizunak -eta etika marxistaren talde txiroen erredentzioak- moral oker eta deprimigarri batean du jatorria. Hortik, bada Miranderi hainbestetan egotziriko faxismozko jarrera ulertezina. Aldiz, poetak herri zelta eta euskaldunen kultura erkin eta minorizatuaren erredentzioan zuen fede. Natura eta proto-euskaldunen sineskizun paganoen alde optimistan sustraituriko filosofiaz euskaldun herria eraiki nahi izan zuen trantszendea -eta ez iheskorra- zen fede berri bat eraikiz, beti ere, mitologia zaharrarekin nexoa zegoen mugimendu gotor baten urratsak ematen hasiz. Horretarako marxismoak zuen pobreen mistika deprimigarria gainditu ez ezik, Elizaren etika endekagarria ere ezetsi egin zuen... Beraz, kristautasunak predikatzen zuen pobrea eta umilarekiko jarra izunak gainditu behar ziren, gizagai-soekiko mistika okerra ukatuz, zerbait antzu eta deprimigarri bezala. *Indarrak* bere balioa zuen herri baten ontologian eta baitan sakontzen bazen (eta euskal egitate antropologikoaren kasuan, berriz, eta aintzinako sineskizun ziren *Marrimunduko*, *Basajaun*, *Sugaar* eta beste hainbat mitologietan, indar teluriko eta optimismoari tartea utziz. Kasu, euskal mitologia zaharrak kristautasunak eta marxismoaren filosofia deprimigarriak islatzen zuen menpekotasuna gainditu behar zen euskal arraza primitiboaren aztarrenetan sakonduz, askatasun integral berri batera ailegatzeko. Logikoki, gure poetaren ahalegina aitzin olde mitologikoetan erroturiko arazoietan sakontzea izanen zen (ze, bere ustean, kristautasunak eta berrikitako marxismoak euskal endea ez zuen depresiora eta etsipenera baino eramaten. Mirandek XX. mendera ere iritsitako ondarrak eta urrats mitologikoei sekula garrantzia emanen die (besteen artean, Spengler eta Nietzsche filosofoen erakutsietan nabaria den erredentzio pagano berria bermatuz). Berarentzat, kristautasunaren mezu alienatzailea bezin iguingarria da marxismoaren erredentzio

izuna, beti ere, gizartearen salbamena naturagandik sorturiko indar primigenioetan azartzekoa delako.

Mirande antimarxistak komunismoaren olde ideologikoa kristautasunarena bezainbat arbuiatzen du, ze gizaki endekatu eta gutxituen, hots, laborari landerren mistika proletarioak ez zuen naturaren indar primigenioetan sinesten, eta tipo akonplexatuen ekintzak baitan zuen porrotaren zitua.

Ideologia albora utzita, Miranderen sorkuntza literarioa ere ildo berekoa izanen da, bere oldea erraz kontraezar daitekeela euskal letretan denboraz hurbilekoa izanen den Gabriel Aresti baten joera marxistaz. Arestiren popularismoa, hasieran hala izan ez bazen ere, gerora literatura proletario (eta antibirtuosista baten) ildokoa azalduko da *poesia sozialaren* eskutik, adibidez. *Poesia soziala* eta Miranderen preziosismoa ez ziren elkar uztartzekoak. Honela, Arestiren *Harri eta Herri* poemako populismoa erkina eta prosaikoa zen zuberotarrentzat poesiak ekar zezakeen oldearen esparruan. Mirandek Arestiren errazkeria prosaikoa (eta bere *poesia sozialaren* despoesia) arbiatuko ditu.

Poetaren bizitzaz zertzelada zenbait

Jon Mirande poeta 1925.eko azaroaren 12.an jaio zen Parisen. Beraz, euskal poeta txikitandik, Zuberoa ez bezalako kokagune guztiz hiritartu eta erraldoian hazia izan zen. Are gehiago, bere guraso zuberotarrek ez zioten, antza, euskal mintzaira erakutsi umetan, euskaldunak izan arren mintzoz. Hala ere, pentsatzekoa da amak halako euskaltasun animikoa erantsiko ziola, nolabait, haurtzaroan. Gerora atxikiko zitzaion poeta, modu bermeagoan, bide horri.

Horrek adierazten du Mirande *euskaldun berria* zela, eta gertakizun horrek makurtarazi zuen bera, alde batetik, nolabaiteko erradikalismora euskararen ezagutzaz jabetzean, eta bestetik euskara *urbanoaren* sena beraganatu zuen. Ibinagabeitia euskaltzaleak zioenez, Mirande hogei urte zituela hasi zen euskal mintzoa ikasten. "Gurasoek, aurzaroan, ez zioten euskerarik irakatsi, baiña Mirande gazteak, hogei urte zituenean, euskal odolaren deia bere baitan entzun zuen

eta euskara ikastera soin ta gogo jarri zen" (in "Olerkarienean", Gernika, 23 zenb., 98 or.).

Bere hiritartasuna areagotu bide zen Finantzatako Ministeritzako bulego batean lan egiten hasi zenean. Nahiz mespretxua azaldu irakasketei, Beuret karrrikako bulegoan kultura *hiritar* batean onduriko oldean eta giroan euskararen baratzera etortzen ahaleginduko zen. Hain zuen, poetak bulego hartako orduen monotoniaz eta egunero-kotasun prosaikoaz zerbait esaten digu hurrengo bertsoan: "*Biotza jartzen zait makal / salan sartzean, aldikal / entzuten ditudanean / atso txar guztiak oro / besteen jorratzen lanean...*" (Paris-Beuret, 42 or.). Ondoren poetak bulegoko emazteki batzuen deskribapen zirto-dun eta gutxiespenekoa dagi, ez baitzitzaikion atsegin: "*Büroko emakumeak / lodiak, orobat, meak, / danak dirade itsusi. / Hornai joan leike igesi / aiengandikan, al balu...*" (Paris-Beuret, ibidem). Eta, oraindik, zorrotzago bere jarrera gogaitua nabarmenduz: "*Orrela, büro batean / atso iztunen artean, / pasatzen ditut orenak, / pasatzen ditut egunak, / iluntzen baidit gogoa / aien aipatzeak berak*" (Paris-Beuret, 43 or.).

Bulego iguingarri hartan pasatuko ditu urte mordoak poetak, beti ere gaitzetsiz bertako giroa "*gerota zoroago / axotez beztuz pape-
rak*".

Miranderen etsipenari buruz zerbait.

Miranderen biografian urrats garbia utzi zuen Euskal Herri mitologiko eta euskaldunaren kerantza eta jaiera irmoak. Poeta kexu zen euskaldunen *aberriaren* geroaz, garaiko *aberchaletasunaren* jarrera txepel eta makal zenbait salatuz. Olerkariaren aburuan euskal *aberchaleen* politika irredentismo kultural ezarria azaltzen zen. Pesimismo erradikal haren andanatik bere ikusmira Euskal Herriarekiko geroz eta ezezkorragoa bilakatuko zen. Norbert Tauer euskaltzaleari Pragara igorritako gutunetan nabarmen da poetaren arima makurra, pesimismo emana. Pesimismo hark hainbat euskaldun "jator eta jeltzaleen" jarrerari eginiko kritikarekin zerikusia zuen.

Bestalde, beste herritar batzuen artean ere isolatu samarra ikusten zuen bere burua, eta garaiko euskararen egitate sozial murriztak

ere pesimismo garratzera makurtzen zuen. *Aginaga* izengoitiaz izenpetzen zuen euskaldun baten artikulua batek min asko egin bidezion, eta, orobat, inguruko hainbat euskaldunen isiluneak. *Igela* deituriko aldizkari literarioa izanzen zen bere kexu askoen lekuko.

Ideologiaren aldetik ere etsipen gaitzak azaldu zituen han-hemen, jarrera pesimista haiei funtsa filosofikoa ere ezarriz, maiz. Gernika aldizkarian, *Euskaldungoaren etsaiak* artikuluan, zehazki, kritika zorrotzak haizatu zituen hurbileko abertzaleen paradoxaz.

Miranderen amodiozko pasabideak.

Mirandek, ezkongabea zelarik, ez zuen lotsarik azaldu neskazale agertzeko, ez ezta emakumeekiko jarrera nasai zenbait aldarrikatzeko; gehiago oraindik, homosexualitatea, pederastia eta beste praxia sexualak defendatu zituen. Bere poesia esanguratsuenak, arlo horretan, *Oianone*, *Larunbat-arrats* eta *Pigalle* kaleko giroa deskribatzen zutenei atxikiak aipa daitezke.

Garbi islatzen da jarrera hori hurrengo olerkian, zehazki, *Oianone* emagalduren aipua egiten dela: "*Oiaone! Oiaone! / Gau hunetan zaitut ene; / larru legun eta zuri, / bulhar samur, sabel guri, / nire neska Oianone*" (*Oianone*, 95 or.). Sarrera hori eginda gero, emagaldua den emaztekiaren deskribapen libre eta laxoa dagi: "*Ezpain li-khits, esku lizun / atseginetan jakintsun / bulharretik belhaunera / haragi bihok ikhara, / jaunzten zaitut, neska lizun!*" (*Oianone*, 96 or.).

Poeta bere poema, emaztekoa baillitzan, astiro bilusten doa, xehetasun morbido anitz ekarriz. Testuak estonutzen gaitu, ze bertako deskribapenek ez dute mugarik, garaiko moralismo hertsia iraintzeko beldurrez.

Beste pasarte batean bi nesken amodioa homosexuala ekartzen du plazara, garaiko jarrera hertsien langak apurtuz. Ondorengo poeman neskatxa maiteminduen pasarte aski ausarta gertatzen da: "*Urespondan biak zeuden / elkharri laztanka, maitez / bulhar zuriak ikhara, / iztar guriak ihesi. / Sarthu orduko urtzen zan / ene gogorapen oro*" (*Neskatxak*, 38 or.).

Esan daiteke, halako poesia libertario eta sentsualak ez zuela aurre-eredurik ukan euskal literaturaren baratzean (beharbada, Etxepare lehen poetaren zatiren bat kenduta). Mirande, ordea, askoz areago joaten da. Bere olerkiek freskotasan sentsulararekin ironia dakartzate, beti ere Parisko giro askatuan murgilduta.

Miranderen erasoak kristautasunari.

Miranderen poesian nabarmen eta eskandalagarri gertatu zen, bere garairako, poetak kristautasunari -ideologia deprimigarri eta dekadante balitzan- eginiko kritika gaitza. Jakina denez, halako jarre-
rak euskaldun katolikoen artean ziztada eta erresumin bereziak sortu zituen, han-hemen. Poetaren baitan sendo zegoen lehendik Euskal Herri paganoaren eta protoindarren eredia, garaiko giro katolikoa-
rekin nekez uztartzen zena. Mirandek katolikoen *gizagaixokeriak* sa-
latzen zituen, aipaturiko *Gernika* aldizkarian. "*Agian, eguna ethorriko zaiku, uste baino lasterrago, gure gizeli-jainkoen aldareak haizara lorez estaliko baitira gure oihanetan...*". (*Gernika*, 23 zenb., 87 or.). Eliza katolikoa juduen etikari lotua dagoela salatuko du, hots, *etsipen* eta *obedientziak*ko lokarri lotsagarri bati eta kritika hori, Spenglerrek, adibidez, onduriko tesiak bermatzen ditu, alegia, kristautasuna ideo-
logia deprimigarria dela, eta euskaldunak *Ortzi* jainko paganoaren altzora itzuli behar du hots eginez euskaldungoaren jatortasunak es-
kabide hori derrigorrezko du bere baitan.

Euzkadi ala Euskal Herria?

Politika mailan, bestalde, Mirandek lehendik ere zetorren etabai-
da batean parte hartzen du, baina modu askoz zorrotzagoan. Beran-
rentzat bi egitate desberdin dira *Euzkadi* eta *Euskal Herria*. Biek kontzeptualizazio alternoetan dute oinarri. Bat beranta da, bestea zaharra eta jatorra. "...*Ori da gure edestia, ez Sabinzaleen asmake-
riak: euzkadi, aberri, e.a, itz artifizialak dira eta adiera nai dituzten gauzak ere artifizialak dira*" (1956.ko maitatzaren 23.ko eskutiz ba-
tean). Noski, garaiko abertzale *eukadiano* zenbait mindua sentituko
zen, batez ere, abertzaletasun ofiziala demokrazia kristauaren mo-
roitizat jotzean. Miranderen kritikak JELtzaleen jarrera politikoa zuen

jomuga *amets urdinetan* delakoa idazterakoan. Poetak zioenez, abertzale ofizialek ez zuten ardura garbirik euskara salbatzeko. Abertzale ofizialek *Euzkadi* hitzaren pean kontzeptu artifizial eta eroso bat ezkutatzen zuten. Hortik zuberotar poetaren etsipena euskal egitate politikoa zela eta. Ondorioz, 1956 urtea ezkeroz, geroz eta pesimistagoa agertzen da Mirande euskal arazoari buruz, eta horren kariaz, euskara idazteari ere uzten dio azken urtetan. Hona bere kexuaren lekuko garratz batzuk: "*Et par ma part l'euskara, que je continue de pratiquer avec ma famille souletine, m'est devenu étranger. Comme langue politique et de culture. Veuillez croire à mes sentiments dévoués*" (1971.eko abuztuaren 15.ean eginiko eskutitza). Tauer txekiar idazleari igorritako hurrengo lerroetan ere sentimendu bera: "*Itxaropen-biderik inñundik ez dakusgu euskal-idazleak, batez ere...*" (1953.ko azaroaren 9-ko gutuna). Eta 1969.ko abenduaren 22.an idatzirikoa oraindik ezkortasun gaitzago, maleruski, euskaraz idazteari ere utziko diola aitortuz: "*Zoritxarrez, ez dut uste hemendik aurrera ezer euskaraz publikatuko dudana...*". Mirande etsita dago, Mirande lur-joa datza euskal egitatearen geroaz, eta mundu horrekiko mutu jarraitzea erabakitzen du, tamalez.

Emakumearekiko jarrerak. Alde sentsualak.

Gure ustean, ezin da ulertu –ez eta behar bezala balioztatu– Miranderen aportazio literarioen alderdi sentsuala (*erotikoa*, nahi baduzu) aztertu gabe. Hain zuzen, ideologia eta polemika guztien gain, Mirande poeta zen, bere poesiaren barnean, ildo sentsualen lanketa ausartaz apustua egin zuena, ordurarteko idazleen jarrera lotsati eta moralisten aurrean jarrera ausart, solte eta adierazkorrak kontraezarritz. Mirande poeta sentsual, oparo, eta adierazpen barroko idazle azaldu zen. Bere joera estetikoaren multzoan deskribapen sentsualek gune adieragarri eta ausarta ukanen dute. Adibidez, *emakumearen* tematikan Mirande idazle berezi azaltzen da ordurarte urri emaniko formula-zio sentsualak (erotikoak) harrotuz, *Teresa*, *Pigalleko* emagalduek, *Oiaonne*, *Raymonde*, *Kattalin* bezalako emazte-kien pasartetan. Miranderen mintzo poetikoak halako keru sentsual-ausarta du. Miranderen poemagintzak, noski, eskandalizatu eginen du larriki euskaldun prestu zenbait. Berdin jazoko zen *Igela* aldizkarian idatziriko poesia eta izkribu askoez. Ildo hartako lan anitz langarik gabeko mintzoan

ondurikoa zen, eta eskandalagarria zen. Orobat bere poesia doinu inplizitoz beterikoa zen, sugerentea beti emakumearekiko jardun eta adierazpenetan. “*Ni naun zaldiz ethorririk / amore-zun, / urrundikan, hain hurrundik!*” (*Ilhun-nabarrez*, 13 or.).

Tenore bera islatzen du gorteaketa baten aitortpena den hurrengo testuan ere: “*Gelatxo zuri garbian / neska dago / ilhe gorriak orrazten, / ilheok ilhun-nabarrez / gorriago*”. Maiz, izena epiteto aberatsez lotzen du neskatxa baten erotika eraikiz, eta *eztai*, *esnea* eta *garia* gisako kontzeptualizazio metaforiko sentsualak erabiltzen ditu: “*Neskatxak, maite zaituztet / amabortz urtheke neska- / haur segailok, gazi-gezok. / Neskatxak zuek zare / ezti gozo, esne, gari / ene gosete handian*” (*Neskatxak*, 37 or.).

Dudarik gabe, Mirande XX. mendeko Etxepare berria dugu, baina XVI. mendeko apeza baino askoz ausart eta oparagoa. Izan ere, euskaraz ordurarte ez zen halako bide ausartarik egin sexualitatearen ildotik, kerantza sugerikor, metafora bortitz eta hedonismo natural baten koordenadetatik atonduriko espresaera berezia mamituz. Noski, sentsualitatezko sorkuntza bera eleberrian ere mamitu zuen, baina gu hemen bere poesiaren arlora nagusiki mugatzen gara. Sentsualismo ausart haren bidean nabarmen dira *sugea*, *ardoa*, *zaldia* bezalako irudiak; *sugeak*, *adibidez*, *faloa* adierazten du beraregan. Eginkizun literario horietan, noski, paristar poetak literatur frantsesaren ereduak hurbil zituen eta, *adibidez*, Beaudelaire poetaren sorkuntza aske eta sugestiboaren arrastoa.

a) Ardoaren irudia

Ardoa kultura anitzetan atsegin sentsualaren irudi izan da. Hor daude –Ernazimendua ezkeroz, *adibidez*–, talde *bakotiarren* saldoak (*Lizardik* bere poetikan harrotuak esate baterako). Parisko poeta euskaldunak garaiko abesti baten xarma gogoratzen digu *ardoa* aipatzean: “*Chaque jour, dans la fumée et dans / l’alcool, on noie ses peines...*”). Beraz, abesti horren sena eta ukitua du Miranderen hurrengo poemak: “*Nihaur kaleetan / aitzin, horditu ezina / puten arno kantariaz/ ... egarri / zure bilha, Raymonde, / gabats ederra barez bar*” (*Pigalle*, 55 or.). Orobat, poetaren ibilbidea sentsualitate beraz islatzen da Parisko *Pigalle* auzoaren xarman, bertako *mahastietan* ardo-edale ezarritz bere burua. Hurrengo testuan ardoaren aipuz

ageri da Raymonde emagalduta umotsua, erotikaren xarmaz: “Raymoinde, soñ humoa, mahats humoa! / Pigalle-ko mahastietan, / arno indazu nire ahorako / zazpigarren goian izarrak / dakhuskizudan” (Pigalle, *ibidem*).

Olerki honen muztio sentsuala behar bezala balioztatzeko aski da Beaudelaire-n testu zenbait aipatzea, adibidez, *El vino de los amantes* poematxoa. Hona zer dioen: “Hoy el espacio es fabuloso! / Sin freno, espuelas o bridas, / partamos a lomos del vino / a un cielo divino y mágico” (*Las flores del mal*, Alianza Editorial, 144 or.). Oraindik zuzenago mahatsaren muztioa ekartzean giro sentsual nabarmen batez: “Y su vientre, sus senos, racimos de mi viña, / avanzaban tan cálidos como Angeles del mal / para turbar la paz en que mi alma estaba” (*Las joyas*, 36 or.). Hemen iruditeriaren kontestualizazioan sar daiteke, artoski, Miranderen hurrengo “arno indazu nire ahorako / zazpigarren goian izarrak / dakhuskizudan!” delakoa. Orobat, aski hurbil agertzen da Amsterdameko orhoitzapen bat olerkian Beaudelaire-ren arrastoa: “Zeuri eskerrak, Amsterdam, edo / jainko-edari onari, / esperantza bat bihotz-ondoan / athea joka zait ari...” (*ibidem*, 81 or.).

b) Sugearen irudia.

Oianone poematxoan nabarmen da *sugeari* egotzitako iruditeriaren indarra, sinbolismo *faliko* baten ildotik mamitua metaforizazio sugerikorrez. *Sugearen* balentzia erotikoa ezaguna da beste literaturatan ere, maiz baliabide *mitiko* batean bildua ageri delarik. Mircea Eliade antropologoa mintzo da bere ikerketetan, bereziki, aintzinako erlijioen iruditeriak arakatzen dituenean (ikus, batez ere, bere *Histoire des religions*, Paris (1949)). Mirandek, bada, aipaturiko *Oianone* poematxoan irudi berezi hori eskaintzen digu, sinbolismo *falikoa* duen aipua eginez. “Hathorkit berriz laztanik; / janhari gozo bat dut nik / ene baratzean ere / ezti gehiagorik Hire, / bil ezak berriz laztanik” (*Oianone*, 97 or.). Beste pasarte batean, berriz, *sugearen* sinbolismoari adierazpen fisikoa erantsiz, *sugea nekatu* egin dela komentatzen digu poetak, sexugintzan paroxismoaren ondorengo egoera fisikoa isladatuz: “Suge laztana nekatu / zan, ordea... loak hartu... / ezti loreetan etzanda / atsedena hartzen ari da, / gaixoa baita nekhatu” (*Oianone*, 97 or.).

Esan beharrik ez dago, mintzo poetiko hau sentsualitate guriz ondurikoa dela, euskararen esparruan are eta gehiago sugerigarriagoa agitzen delarik. Zalantzarik ez iruditeria sugerente hau Mirandek frantses olerkarien ur metaforikoetatik jasoko zuela, eta euskal ortuko mintzairan eskandalagarri ere bilakatu zela etxeko irakurle honesten zenbaiten belarrirentzat.

c) *Zaldiaren irudia.*

Zaldiaren irudia ere, nahiz eta zeharka, sinbolismo erotikoaren eremuan ere sar daiteke. Honela, García Lorca poetak zaldia zela eta zioen: “*El viento hombrón la persigue / con una espada caliente*”, abere horren harrapalada kontestu erotikoan ezarriz. Baina, oraindik zuzenago taiutuko zuen zaldiaren tematika andere ezkondua, baina infidelaren, pertsonaia zaldi baten sinboloan ezartzean: “*Aquella noche corrí / el mejor de los caminos, / montando en potra de nácar / sin bridas y sin estribos*” (G. Lorca, *La casada infiel*). Mirandek ere badu olerkia, zeinean -zaldiaren orde- behor bat aurkezten duen G. Lorcaren paralelismo metaforiko nabarian, gizon bat (zaldi-behorra baillitza) peko emaztekiaren gainean doala. Hona pasarte bitxiaren emaitza: “*Gaueko oihanean lasterka / zure gainean zaldizka, / behor zalu eta bizkor, / gau-bideetan gaindi, mozkor / ba naramazu lasterka*” (Oianone, 96 or.). Euskal testuko *zaldizka* hitzak G. Lorca-ren “*montando en potra*” delakoa hurbiletik ezartzen digu, nahiz, derrigorrez, ez izan bere iturria. Mirandek ekintza sexuala metaforizazio primigenio ausart baten irudipean ahokatzten digu.

d) *Sexuaren mundua.*

Sexoaren iruditeriak Miranderengan haize fresko baten ufadakoa dirudi. Paris zabarrak, Paris solteak aitzaki anitz ematen dio, zioenez, iruditeria erotikoa euskaraz inoiz ez bezala garatzeko, horretarako euskal letren munduan ohizkoa ez zen mintzo eta sinbolismo askea erabiliz. Sexualismo hain naroarean pean Mirandek ikonoklastak (eta garaiko moral kristauaren birrintzaileak) bide berriak hartzen ditu. Bere jarrerak euskaldun zintzoak (hots, erlijio-aurreritiz kateatuak, eta orobat kalvindar hertsia, epaitzen eta ekiditzen ditu. “*Ene zentzuak oil Ez ziraden / kalvindar eta zintzoak...*” zioen poetak ironiaz bi erlijio ertsi horiekiko kontrakarra adieraziz (Ikus *Amsterdameko orhoitzapen bat*”, 80 or.). Esan beharra dago *Haur besoetakoa*

eleberrian ere poetak etika orotik ihes egiten duela, garaiko euskaldun jatorren moralismoa biziki irainduz, eta pederastia arazoa argitan ezarriz. Hori egin zuen prosazko bere lan batean, baina, gure iritzian, Miranderen poesia, agian, sexualismoaren norabidetan oraindik ausart eta freskoagoa da. Olerkietan, adibidez, adieragarria da urezponda-ertzean datzaten bi neskatxen eszenategia, non bi neska gazte azaltzen diren laztanka "bulhar zuriak ikara...", Mirandek dioen bezala. Orobat, sugerigarria da (eta ausarta euskal poesiaren eremuan) palmondozko arboladiaren koadroa bi emaztekien arteko amodioaren pasarte laxoa eskainiz: "*Han palmondoi pherde hartan / erori zirean neskatxak / elkharren besoetara..*" (*Neskatxak*, 38 or.).

1) Emagalduek

Ikusia dugunez, gure poetaren olerkigintzan emagalduei eskainitako hurbilketak ausardiazko kerantzak ditu. Pentsatzekoa da, garaiko euskal gizarte konfesionalaren errigorismoa kontuan izanda, nekez eman zitekeela halako erauntsi literario erotikoa XX. mendeko 50. eta 60. hamarkadetan. Jauzi haren azpian bi ala hiru faktore kontuan hartzekoak dira; alegia, Mirande Paris bezalako hiri aske eta libertarioan jaio zela, eta bertako giroa deskribatzen saiatu zela; eta, orobat, bere jarrera antimoralistaz euskaldun *jatorren* errigorismoa katolikoari muzin egin nahi izana. *Pigalle* auzoa, noski, emakume alaien gune berezi bezala ateratzen da bere poetikan. Hori dela eta, *Pigalle* aitzaki ezinobea gertatzen da bere sinbolismo erotikoa eta sugerigarria umotzeko, irudi laxo eta labainkor anitz euskal poesiaren eremuan jalgiz. "*Zohardi zan. / Pigalle zeruan izarrak / phiztu ziran / -puten sabelean arno belza botz-kantuz-*" (*Pigalle*, 55 or.). Emagalduen tematika, esana dugunez, XIX. mendean Baudelaire, Verlaine, Rimbaud bezalako poetek harrotua zuten; haien ildotik, besteen artean, XX. mendean Miranderen lumak protagonista eginen ditu, emazteki laxo zenbait garaiko kristau abertzale puritanista askoentzat eskandalagarri bilakaturik. Miranderen eredu dira aipaturiko poetak, eta aski da Verlaine-ren hurrengo pasarte irakurtzea: "*Cortesana de seno duro, de mirada opaca y bruna / abriéndose con lentitud, como la de un buey, / tu gran torso reluce igual que un mármol nuevo*" (Verlaine, *Una dalhia*).

Emagalduek, noski, bere bertso labainen protagonista dira, eta euskal ortuan eskandalgarri bilakaturiko bere emaitzak giro horretan (eta Parisen nagusiki) onduak dira.

2) Intzestoa. Lesbianismoa.

Neskatxak poemaren eszenategia nabarmena da; zuzena zeharo, tranparik gabekoa; paristar poetaren bitartez lesbiandar pasarteek ere sarrera ukanen dute, ordurarte, hain *txukuna* izaniko euskararen ortuan. Estantea eta urezponda dira pasarte laxo horien toki berezi. Gardena bide da lesbianismoaren aldetik hurrengo zatia: "*Han, palmadoi pherde hartan / erori ziren neskatxak / elkarren besoetara*" (*Neskatxak*, 38 or.).

Elkarrekiko amodioa azaltzen duten bi ahizpek hamabost urte baino ez dituzte; neska nerabe eta *gazi-gezak* dira. Verlaine-ren poema batek, bere aldetik, bi gazte lesbiandarren koadroa eskaini zigun, bata hamabost urte zituela, besteak hamasei. Mirandek goiko sexu-joeraren ildotik dio: "*Neskatxak, maite zaituztet / hamabortz urteko neska- / haur segailok, gazi-gezo*" (*Neskatxak*, 37 or.). Eta pederastiaren arrasto nagia emanez, ondorengo klarki: "*Ez, zu bakharrik irriño batez / ene ondoan etzanik, Blue-jean gorrian gorputxo bera / ferekuz gose jadanik...*" (*Amsterdameko orhoitzapen bat*, 81 or.).

3) Anatomiazko zehaztaperen batzuk.

Mirande maisu da edozein pasarte erotiko giro xarmantean kartzeko. Erljio ofizialak eskaini zitazkeen gateak hausten ditu berak poesia aske eta labain baten bitartez; adibidez, emakumearen anatomiak eskainiriko sugerentzia sentsualak profitatzen ditu modu anitzetara. Esan daiteke emaztekiaren –edo neskatxa baten– soin osoa dela aitzakia bere kerantza labain, baino sugerenteak, lerdenki sortzeko. Hain zuzen, maitalearen soin osoa da zerbait sugerikor, gozo eta baldan, *ederraren* mitoa garatzeko. Adibidez, musu emanez poetak arima bilustu bide du albokoa duen anderekiaren gorputza desiragarri (eta *poesia-iturri*) zaiola. "*Lotarik zure begi blüa / ezagun nizun eni so, / et' ezpainetan zure ezpaina, / potha (muxua)...*" (*Ametsetariak*, 51).

Halako eszenategia ez zen ohikoa, noski, euskal poesian Mirande bizi zen garaietan, ez eta lehenagoko aroetan ere, ze euskal literatura

idatziaren ildo gehiena errigorismo klerikalez hertsia zegoen. Miranderen mintzoa erotikoa da, metaforismo nagi, laxo eta originaletan bildua. Adibidez, poetak *"bere bular zuriak ikara"* dioenean (urezpodako neskatxen amodiozko koadroa eskaintzean) halako aire freskoa dakar euskal poesiaren eremu hertsira. Adierazgarria da emaztekiaren soin-zati zenbaiten apua, esate baterako, bere sabela eta bularrena. Batetik sabelaren irudia (Oiaone-ren pertsonaia mamituta. Emazteki hori *"sabel gurikoa"* da, *"ezpain likitsak"* ditu, orobat, *"lizunak"*; baina oraindik sugerenteagoa da, agian, emaztekiaren haragi biluziaren *"dardarizoa"*; beraz, *"ikararen* tematika emakume biluziaren mugimendu urduriarekin lotzen du Mirandek, sentsualitate nagi baten oldea adieraziz, maisuki. Teknika horren tentua azaltzen digu Zuberoako poeta paristarrak *"haragi biok ikara"*, edo eta *"...elkharri laztanak, maitez / bulhar zuriak ikhara"* (*Meskatxak*, 37 or.) xalo-xalo lumatik itzurtzen zalonean. Bestalde, *strip-tease* baten mugimendu zalu, labainkor eta morbidoak imitatuz, airostasun berezia duen hurrengo ahapaldi bihurria sortzen du poetak: *"Sorginen leizean, / lizun, bilhuts-gorri, / bilhoak haizean, / neska bat dantzari..."* (*Akelarre*, 17 or.). Mintzo laxaka, morbido horren sareetan sartzen da, orobat, Miranderen iruditeriaren alderdi irrazionala, hots, metafora bereziki ukituriko estetika. Horrelako mintzoa islatzen da emakume bilutsaren beso luzeen mugimendua *ziraun-poema* bezala ideiatzean.

Bere metaforizazioen indarra irudi irrazionaletan murgiltzen den heinean biziagoa bilakatzen da. Teknika horiek ezagunak ditu, noski, Parisko giro estetiko eta literarioan hezitako euskal poetak.

* * *

Goiko lerroetan adierazia sintetizatu nahiaz, esan daiteke Miranderen poesigintza, gehienbatean, euskal literatura berriari halako garapen sentsual aparta egotzi ziona izan zela. Bere sentsualismoaren kerantza, morbidoa ez ezik, originala ere izan da, ze bide hura euskararen baratzean urria zen, eta gerora euskarak eleberrian eginen zituen bide ausart batzuk ere bere aintzindaria ukan zuten berarengan. Dударik ez, Mirande gabe euskara beranduago sartuko zen literatura berriaren uretan, eta, bereziki, sentsualitatearen iruditeriarekin -eta bere metaforismo sugerikorarekin- lotuko zen loraketa-ekin.

Euskal poesia modernoa (Arestiren eta Potten oinordekoak)

Iñaki ALDEKOA

Mirande eta Arestirekin modernizatzen da euskal poesia. Arestiren Harri eta Herri irakurritz ohartu ziren ondorengo poeta asko euskaraz idatziz ere izan zitekeela bat poeta. Horien artean dira Bernardo Atxaga, Joseba Sarrionandia edo Koldo Izagirre. Harri eta Herriren (1964) ondoren euskal poesian izan den libururik arrakastatsuenak Atxagaren Etiopia (1978) izan zen. Hirurogeiko poesia sozialetik abangoardiaren estilo apurtzaile eta espiritu subertsibora aldatu zuen Etiopiak euskal poesia. Harrezkero Modernitatearen gailur eta erreferentzia bazterrezina gertatu da liburu hori ondorengo poetentzat. Umore eta ironia handiko liburua da, eta hiritzarreko modernitatea du kontagai bertan. Umorez bada ere, gizartearen balio burges guztiak, merkatuaren lege eta diruaren murrizketatik familia giroko balio moralitaraino, birrinduta geratuko dira Atxagaren saioan. Eta utopiak amaitu dira eta desolazioa eta desertua dira nagusi jendearen bihotzetan.

Bernardo Atxagaren Etiopiak abangardia europearren espiritu errebelde eta subertsiboa ekarri zuen euskal poesiara. Izan ere, artean inork erakutsi ez zuen erabaki eta kemenez jarri zituen hankaz gora poesiaren eta bizitzaren arteko harreman konbentzionalak. Poesia ez zen ezer bizitza irauli ezean. Rimbaudek bizkarra eman zion literaturari; eta Etiopiako poeta ere ez dago hutsalkeria estetizistarekin konformatzeko. Abentura berri bat zuen helburu, giza-balloak oro hankazgora jartzearen abentura, hots, botereari eta haren euskari den ziutateko lengoaiari mingaina ateratzea.

Gizarte burgesaren muinean agintzen duen arrazoimen, logika eta kalkulu instrumentalei, eta funtsean haren sostengu morala zen familiaren balioei egingo zaie eraso Etiopia honetan, eta umorea (ironia) eta disparatea izango dira poetaren ballabideak zurruntasunaren hormak eraisteko orduan.

Lastima "Eguneroko bizitza" bezalako poema luzea ezin hona ekarri izana, ze, zinetan dira gogoangarriak kapitalismoaren muin den diruaren ("Si la bolsa sona", "Plusbalia", "Segurugilearen blagak") inguruko aipamenak. Ez zebilen oker Gottfried Benn poeta espresionista, esan zuenean "Errealitatea" kontzeptu kapitalista zela. Modernitatearen arrazoimen instrumentalari aurre eginez, bihotzaren arrazoiaren aldeko hautua egin zuen erromantizismoak: maitasuna, intimismoa, afektua. Eta lehen erromantiko haientzat bezala, surrealistentzat eta hauen aitzindaria izan zen Gerard de Nervalentzat ere, erlijio berri baten itxaropen bihurtu ziren balio horiek.

Hala ere, balio horiek itxurarik gabe degradatuak zeuden ziutate burges bihozgabeetan. Eta arrazoimenaren logika murriztaile eta desitxuratzaillearen aurrean, abangoardiek umeen irudimen mundu askea, zibilizazioaren tenazetatik artean iragazi gabea, inbokatu zuten. Ez zuen besterik egin Atxagak "Ainhoa" poeman, inozentziaren erakarmen poetikoa hain xaloki iradokiz. Familia barruko liskar bibliko batekin hasten da Etiopia, Abel anaia hiltzearren, Jainkoak Kain kondenatu zuen. Boterearen krudeltasun apetatsuenaren lehen agerraldia da Kainena. Botere mendekatzailea. (Ez dira faltako Etiopia (Estatu) botere apetatsu horren adibiderik: Caryl Chessman edo Sacco eta Vanzetti.)

Abangoardia ez da inoiz agertu ulerbera ohiko familia burges arruntaren balio moralekin, familia horietan gertatzen diren drama pertsonal edo drama sasierrromantikoekin: "ni puta bat naiz oihukatu zuen ezkontza despedidan" edo "Farmaziako jabeak alaba gazteena ezkondu zuen diabetiko baten..."

"Eguneroko bizitza", "Negukoa", "Harearena", "Herdollarena" edo "Fas fatum" bezalako poemek hondamendiaren kronika konpliatua eskaintzen digute. Baina eduki elegiako eta apokaliptikoaren alboan umore jostalari eta aldarte umoretsuek hartuko dute gaina. Umorea, ironia eta jolasa batera ari dira lanean, nahiz eta umore hori ezinegonaren adierazgarri larriena izan maiz. Hitzzen agortzearen eta

dena esanda egotearen sentimendua (Francis Picabia) salatzen dute Etiopia osoan barreiatuta dabiltzan "bla, bla, bla", "très normal très normal", "O-nou, O-nou" moduko leherkariak, edozein iritziri berez legokiokeena ukatuz; collagea eta gag. Progresoaren etengabeko aurrerapenaren fedea eta burgesiaren humanismo hipokritaren jainkoa hil bada, zergatik jarraitu orduan gramatika bera mintzatzen?

Beraz, "hautsi da anphora", ziurtasun dogmatikoak desegin dira betiko eta geratu dena haren itzal deformatua da, mila zatitan apurtua. Aurrerantzean bakoitzak bildu beharko du, The waste land-eko poetak (T. S. Eliot) egin zuen bezala, norbere kontsumorako mitologia pertsonala, norbere kultura erreferentziak (erlijio, filosofia, poesia, zinea, musika, komikia...). Etiopiako poetaren mitologia pertsonala Etiopiarako bidaian gauzatzen da, Etiopia inguratzen duten hareazko bederatzi zirkuluen inguruan egindako bidaian. Ez dira faltako Bogarten ahotan entzundako zine munduaren topikoak, edo marketing modernoarenak (Made in Germany), komikiaren mundua eta pop musikarena.

Hori guztia berria gertatu zen euskal poesigintzan, Espainiako poesian Novissimoen eraginez gertatu zen modu berean. Batean zein bestean, atergabea da 50eko urteetatik aurrera Europa inbaditu zuen mass-medioren kultura amerikarraren eragina. Horregatik famatu ziren 60eko hamarkadan Pere Gimferrer-en La muerte en Beverly Hills (1967) edo "Canción para Billie Holiday" (1968). Baina Atxagaren poesiarako nahiago Leopoldo María Paneroren Así se fundó Carnaby Street-eko (1970) aukera poetikoa: "El asalto a la diligencia", "Homenaje a Bonnie and Clyde", "Homenaje a Caryl Chessman", "El poema de Sacco y Vanzetti", "Unas palabras para Peter Pan" (Pound/Eliot eta Flash Gordon-en komiki aipamenez oretuta).

Kultur erreferentzia berriak ziren horiek guztiak. Mentalitate zahar, kontserbatzaile eta (frankismopean) klaustrofobikoari mingaina atera eta aire freskagarria birikatzeko modu (eta moda) bat izan zen. Eta orduan, geroago bezala, moda hori Amerikako bizimodu eta kulturek markatu zuten. Modernitate berri bat zen. Moderno izateko era berri bat. Eta zurrundutako kultura ilun, serio eta tristearen aurrean arintasun eta askatasun dosi handi bat ekarri zuen.

XXI. mende-ataritik begiratuta, badakigu justu hamarraldi horiek (60-70eko hamarraldiek) ezagutu zutela abangoardien erabateko

garaipen kulturala eta soziala. Baima laster asko Sistemak —interes politiko eta ekonomikoak— bere egin zuen abangoardien ondarea eta erakundeetatik bertatik bultzatu zuen hura. Ez dago aipatu beharrik pintore dadaista probokatzailenak museotan zutela ordurako bere ohorezko erakusleihoa. Eta guztiz zeuden kontsagratuta marxanteen zirkuito komertzialetan. Guy Debord situazionistak jada 60ko urteen amaieran adierazi zuen bezala, espektakuluaren gizar-tean bizi ginen. Gaur egunetik begiratuta, haren hitzak zentzu beteagoa hartzen dute.

Poesiaren indar subertsibo guztia publizitate eslogan batera errenditzen bada, amaitu da, baliogabetu da poesiak eta arteak Modernitatean izan zuten sustantzia eta espiritu errebeldea. 70eko urteetan ironiatzat hartzen zena gaur egun kontsumo-arauden barruan dago. Modernitatea amaitu da, eta hango sentsibilitatearen lorpen arriskugarri eta eragingarrienak, utopikoenak, hitz batean esateko, adierazpen publizitario bateko apaingarri eta lurrina dira. Esan dezakegu inoiz arteak izan duen arrakastarik distirante eta eragingarrienean hustu dela haren sustantzia, aurrerantzean "prozedura", "erabilera", "montajea", "performance", "ready-made" eta piroteknia handiz egindako aktibismo efimero baina masiboetara errenditzeko.

Bernardo Atxaga inor baino lehen ohartu zen artearen eta kulturaren munduan —hitz batean esateko: gizar-tean— gertatzen ari zen aldaketaz. Pott-eko abenturarekin batera abangoardiarena ere amaitu zen Atxagarentzat. Beharbada bere azkenetako poema abangoardista "37 galdera mugaz bestalde dudan kontakto bakarrari" (1982) izan zen. Gero idatzi zuen poesia ez da Etiopiakoa; eta idatzi zuen narraziogintza ere bestelakoa izango da. Obabako idazleak atzean utzi zuen abangoardiako mundu hura. Sasoi horretan idatzi zituen "Trikuarena" (1988) edo "Bizitzak" (1985) bezalako poemak, Poemas & híbridos liburuak bildu zituenak.

Gaztetako umore eta espiritu subertsibo hura aldatuz joango zen egilearen hurrengo urteetan, eta Poemas & Híbridos (1990) argitaratu zuenean hango eta aurreko Etiopiako poemek ez zuten lengoia bera mintzatzen. Etengabe joan da Atxaga bere poesia errebisatzen, gizaki moduan eta artista gisa izandako bilakaerarekin batera, inondik ere.

Jada 90an Poemas&Híbridos argitaratu zuen abangoardia espiritu leunduta ekartzen zuena. Nueva Etioipian, berriz, haren poemak kantarien ahotan agertzen zaizkigu. Aldizkari solte baterako edo bes-telako zirkunstantziako ekitaldi baterako idatzitako poemez haratago, Atxagaren poesigintza ez dago jada liburuetan, kantarien musikarekin oretua baino. Beharbada funtsean poesia musikarekin, erritmoarekin edo ahoz-kotasunarekin dago lotuta, kantarekin azken batean, eta beharbada Etiopiatik Nueva Etiopiara dagoen bilakaera egilearen ebo-luzioarekin batera gertatu dena da. Nueva Etiopiako hitzetan ezin atzeman Etiopiako enbarne-muinetan zegoen espiritu subertsiborik. Hura amaitu zen betiko.

Etiopiak ondorengo poetengan izan zuen eragina handia izan da, haien guztientzat erreferentzia eta mugarri gertatzeraino. Xabier Montoiaren, Iñigo Aranbarriren, Harkaitz Canoren edo Beñat Sarasola-ren kasuan, beren liburuak 80, 90 eta 2000ko lehen urteetan argita-ratu zituzten egileak guztiak, guztiak, Arthur Rimbauden mozorroa aipatutako poeta horien guztien imajinarioan dago. Esate baterako Harkaitz Canoren Norbait dabil sute-eskilaran (2001), egilearen biga-rren poema-liburua, New York izango da, besteak beste poeta frantsesaren emulatzaille gisa, bolada baterako infernuratzeke hauta-tutako Modernitate betearen hiriburua: "Bai, hau duk sasoi baterako lekua" (Une saison dans l'enfer).

Atxagaren Etiopiatik eta Así se fundó Carnaby Street, Peter Pan... Leopoldo María Paneroren oihartzun zenbait konjuratu nahi izan ditu Beñat Sarasolak bere liburuan, abangoardiaren ondare poe-tikotik asko bereganatuz.

Badira euskal poesigintzan ere kontsumo kultural horri mingaina ateratzen saiatzen direnak joera abangoardistez baliatuz. Izan ere, modu batera edo bestera, "bertan goxo" lasaitzaille eta eroso azto-ratzera datorren poesia ez bada funtsezko zerbaiti egiten dio uko hark. Darabilen hizkuntzarekin hasi eta poemaren formarekin jarraitu, hirien eguneroko bizitza indarrez finkatuta dauden botere-gune guz-tiak ditu xede haren espiritu suntsitzaileak. Edo horixe du, behintzat bere poesia aurkezteke testuinguru diskurtsibo eta bitala, Beñat Sa-rasolak argitaratu berri duen Alea poema liburuak (2009).

Beste kontu bat da erabakitzea zenbateraino. Ze espektakulua-ren gizartean espiritu subertsiboa bera ere espektakulu bihurtu da

eta postmodernitatearen sasoi hauetan abangoardia poesiaren tradizio desberdinen artean bat gehiago baizik ez da. Alde horretatik, Atxagaren Etiopiako poemei buruz esandakoa aplikatu dakieke 2000. urtetik honako euskal poesiako saio abangoardistei: Hitzaren tramoiak haratago ez dagoela irudi lukeen subertsiorik, eta bai estereotipotik asko. Zeren eta Modernitatearen espiritu hausle eta suntsitzaileru hura bera tradizio bihurtu delako gure hirietako eguneroko "performance" ugarietan. Azken batean, indar subertsibo hartaz hustuta dagoelako espektakulu hori, hitzen performance papereratu hori, eta simulakro bat baizik ez delako.

Joseba Sarrionandiaren ibilbide poetikoa

Sarrionandiaren bidea bestelakoa izan zen. Koldo Izagirrek¹ hiru etapa atzeman ditu Joseba Sarrionandiaren poesian: "Literaturaren deskubrimendu goiztuak eragindako intertestualitateak markatzen duen kultismoa, egoera pertsonal gogorrek eragindako itxuraren eta urruntasunaren aurkako minduraren lirika, eta mundutar anonimo bilakatuak sorturiko hemen nahi eta han beharraren, halakotasunaren eta bestelakotasunaren arteko aro dialektikoa". Bi sasoi baten baten dugu guk haren emaitza poetikoa. 1980-85 bitartean argitaratutako liburuen batetik, hau da, "Izuen gordelekuetan barrena"tik hasi eta Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak edo Ni ez naiz hemengo bitartekoak. (Narrazioak liburua ahaztu gabe, jakina); eta handik aurrerakoa bestea. Mendebaldeko tradizio poetikoaren omenaldi zabal bat litzateke aipatu dugun aurreneko aldia: Mendebaldeko poesigintzaren kartografia erakargarria. Atxagaren espiritu suntsitzaileru ez bezala, XIX. eta XX. mendeko Europako poeta nagusienganako halako begirune eta errespetua erakusten du bere liburuan. Sentsibilitate eta gustu apartaz bete zuen Sarrionandiak halako "zizerone" lana ondorengo euskal poeta askorentzat. Kavafisen Alexandriak edo Pessoren Lisboak halako poetikotasun aura batez jantzi ziren Sarrionandiaren eskuetan. Baita kulteranismo ttanta batez ere, sentsualismo eta epikureismo kutsu batekin batera; "Hortus conclusus",

---

(1) Koldo Izagirre; XX.mendeko poesia kalerak: Joseba Sarrionandia, Zarautz, Susa, 2002, 7.or.

“Tempus fugit” edo “epigramak”, adiskidetasuna eta maitasuna dira Kavafis, Pessoa eta mundu klasikotik geureganatutako ondarea.

Sarrionandiaren arrastoan aurkitu ziren gustura Luigi Anselmi, Luis Berrizbeitia, Rikardo Arregi, Gerardo Markuleta, Juanra Madariaga edo Kirmen Uribe bezalako poetak. Eta gazteagoen artean Anjel Erroren klasikotasun kultura, epikureista eta latinzalea. Baina gorago esan dudan bezala, Sarrionandiak 1985 arte argitaratutako liburuez jardun dugu honaino, zeren idatzi baitzuen besterik ere. 1985tik aurrera, kartzelatik alde egin ondoren, bere poesigintza ere norabidez aldatu zen. Marinel zaharrak liburua (1987) norabide aldaketa horren emaitza da, ze handik aurrera badaki bera ere marinel zahar bat dela, alegia, Samuel Taylor Coleridgeren “Marinel Zaharraren balada”ko protagonistaren moduan, edo Ulisesen moduan, batetik bestera noraezean ibiltzera kondenatua gertatu den marinela: “Gure istorioak marinel zaharraren istorioak dira, ezteietara doan gonbidatuari, hau da, gu entzuten geratzeko apenas astirik gabe doan jendeari kondatzeko” (M.Z., 7) Itaka bere buruan, etxetik urrun ontzi bereko bidaiari diren preso, exiliatu edo polizien atzaparretatik ihesi nonahi dabiltzan lagunak patura lerratu du berea ere. Marinel zaharrarengan aurkitu du Sarrionandiak bere buruaz duen irudikapena, eta irudikapen hori berea egin du. Aurrerantzean horixe izango da poeta gisa bere burua definitzen duen identitatea. Nahiz eta lehenagokoa izan, Marinel zaharrak liburuan bildu zuen aurreneko aldiz honako poema hau: “Nondik datoz marinelak? / Nora doa untzia? Zergatik? / Nortzuk dira marinelak? Zer da untzia?” (M.Z., 61)

Galdere bidez plazaratzen diren bertso horien erantzunak dira poetak bere egin dituenak liburuan zehar eta handik aurrera bere identitate poetikoa markatuko dutena. Osorik bereganatu duen identitate poetiko horrek Izagirrearen goragoko bigarren eta hirugarren etapak besarkatzen ditu, kartzelaldikoa eta erbestekoa, ze bien arteko diferentzia bakarra espazioarena da, bata itxia eta bestea mundu zabalera irekia (Ciro Alegriaren nobela arrakastatsua izenburu bera erabiliz Hynny illa nayha mojak yahooko poema batek izenburu hau xe darama: “mundua zabala eta arrotza da.”)

Marinel zaharrak liburua norbere minduratik mintzo da eta horregatik bere iragan poetikoa berraztertzen du; “Literatura eta iraultza” poeman, hain zuzen. Ondoren, omen egiten zaio Lauaxetaren figurari

eta Arestiri ematen etorkizuneko euskal poesiaren gidaritza. Eta gartzelaldiko poemak ere bildu ditu bertan. Marinel Zaharrak poesia-liburuak irekitako bidetik ere izango du jarraitzailerik Sarrionandiak: Xabier Izaga eta Mikel Iburguren poetak.

Gorago Atxagaren Etiopiaz ari ginela, garbi utzi dugu burgesiaren ondare morala izan zela espiritu moderno eta abangoardistaren aurkaria. Haientzat guztientzat errealitatea nozio kapitalista bat zen, edo gaur egun esango genukeen moduan, "neoliberalak". Arrazoimen moldakor eta ongizatearen gizarte burges epelaren aurrean, bihotzaren aldeko haustura egin zuela esan dugu XIX. mendeko erromantizismoak (maitasuna, sentimendua, afektua), eta geroago iraultzarena, eta gurera etorri, askapen nazionalaren aldeko borrokara lerratu da Marinel Zaharraketik aurrera Sarrionandia poeta. Horregatik "Literatura eta iraultza", eta horregatik egiten du bat poetak Lauxeta eta Arestirekin, karteletako ziegetako euskal preso, poliziek tiroka eta erbestean ihesi dabilten beste marinelekin, aspalditik datorren (Martin Larralde) askatasunaren aldeko borroka amaigabea. Garai bateko Arestiren poesia sozialean bezala, erraz lerratuko da poeta "ni"tik "gu"ra, ze izagirrek ederki esana duen bezala, "sentsibilitate kolektibo bat ordezkatzeko duelako bere oinazean"²

Identitate poetiko berria finkatu arren, poetaren imajinarioan ez da funtsezko aldaketarik gertatuko. Azken batean, Izuen gordelekue-tan barrena poema liburutik datorren Ulisesen abenturak hurrengo poemarioetan ere presente egongo da: nabigazioa, erbestea/itzulera dialektika (M.Z.: "Ulyses Ithakara itzultzean" eta Hinmy: "Itzulera").

Baina bi liburuon zinezko lema argonauta zahar haiena da: "Navigare necesse est, vivere non necesse". Itsasoaren ikonografia erromantikoa izango da nagusi Marinel Zaharra eta Hinmy liburuetan: hasi Baudelaireren "Bidaia" izenburua daraman poemarekin ("ez dago benetako bidaiarik, soilik bidaiatzearen abiatzen direnen artean baino"), eta poeta beraren "Voyage" poemarekin jarraitu: "Ezezagunaren hondoraino zerbait berria aurkitzeko" ("Au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau"). Hara zer dioen Melville-ren heroiak, Ismaelek: "Itsaso zabalean soilik aurkitzen da egaririk gorena, jainkoa bezain infinitua den ur bazterrik gabea; hobe delarik bizitza, bakardadezko

---

(2) Koldo Izagirre, ibidem.

infinitu horretan galdu, edozein hilerritako zokoren batean..." Moby Dick-eko protagonista eta narratzaileak hiri burgesetako bitzta hutsalari zerion malenkonia gainetik astintzeko modua izan zen itsasoratzea. Mezu bera dago Sarrionandiaren poemetan. Nahiz eta Baudelaire eta sinbolisten itsasoratzeek ez izan iraultza helburu, bai ordea errebeldia, belaunaldi harekin batera marraztutako imajinarioa da nagusi gure poetarengan ere, hori bai, nabardura batzuk erantsiz. Izan ere, Historiaren aurrean, ihesa aukeratu zuten sinbolistek (Baudelaire-rengandik aurrera) lema gisa. Iraultzaren aldeko borroka utzi eta jestu isolatua mitifikatu zuten, norberaren bakardadetik munduari mingaina erakutsiz. Ez alperrik 1848ko iraultza saloak huts egin ondoren zabaldu ziren joera horiek. Rimbauden kasuan, Komunaren (1871) porrotaren ondoren. Beraz, errebeldiarik bai, baina gizartea iraultzeko asmoari bizkarra emanaz. Alde horretatik, interesgarria da konparatzea Stéphane Mallarmé poeta sinbolistaren "Brise marine" poemako bertso famatuak ("La chair est triste, hélas / et j'ai lu tous les livres. / Fuir! Là-bas fuir": haragia tristea da, ay! / eta liburu guztiak irakurriak nituen. / Ihes egin! Urrutira ihes egin!), Sarrionandiaren "Itsas haizea" (Hinmy, 139) poemarekin:

"Haragia ez da tristea, eta ez ditugu
liburu guztiak irakurri.

Baina gustora alde egingen genuke hemendik,
zaborraren zibilizaziotik eta espektakuloaren
mekanikatik hurrin. (...)

Haragia ez da tristea, gogaikarria denean ere
bizitza denik eta gauzarik ederrena da.

Eta ez ditugu liburu guztiak irakurri:

liburu hertsia atautak dira,
liburu irekiak itsasuntziak.

Baina goazen nahi baduzu, zabaldu belak, jaso aingurak,
abia gaitezen atako bandaruntz

Ortzemugen handikaldean irlak eta derrotak
bilduko ditugu,

balea zuriaren kontra ekinen dugu, irabazi ezin arren
akaberara arte burrukan.

Ikas ditzagun marinelen kantak, asma ditzagun marinelek
kantatzen ez dituzten kantak."

Kontura zaitezte bi poeten arteko jarrera bitala zein desberdina den, batarena malenkoniatsua, Sarrionandiarena berriz ekintzailea, bizitzaren urak daramatzen ibaiari begira bata eta uretan murgiltzeko mezuarekin bigarrena. Eta hala ere, imaginario beretik edaten dute bi poetek. Aipatu ditugun egileei (Homero, Baudelaire, Melville...), T. S. Coleridge, E. A. Poe, R. L. Stevenson, J. Conrad edo K. Kavafis gaineratzen badizkiegu, itsasoaren ikonografia erromantikoaren mamiduran klabeak izan diren egileak bilduko genituzke. Guztiak dira Sarrionandiaren literatur unibertsoa partaideak eta gehienak ibiliko dira bere azken poema liburuan.

Laburbilduz, errebeldia eta iraultzarako gonbiteak batera datoz Sarrionandiaren Marinel zaharak-etik aurrera, eta beti itsasoaren ikonografiaren mozorrotuta. Esate baterako, ikus dezagun "Zer egin" (Hinmy, 175) poema:

Hasteko, Leninen "Zer egin?" izenburu ia mitikoaren oihartzun garbia dakar eta abenturan murgiltzeko gonbita hurrena, beti ere Ulisesen abenturari jarraikiz. Iraultzaz ari garelarik, beste honako hau ere aipagarria da: "Gereziak jateko sasoi iritsi da" (Pariseko Komunako iraultzaren alde borrokatu zuen J. B. Clément poetaren bertsoak dakartzana aipu gisa: "J'aimerai toujours le temps des cerises"). Baina gurean halakorik ikusten ez, poetak dioen moduan.

Koldo Izagirrek ere partekatzen du imaginario hori, eta nahiz eta faktura desberdineko poemak idatzi, iradokitako mezuak eta esanahiak disidentzia beraren lekuko dira. Hara Non dago Basque's Harbour(1997) hartutako adibide bat: "Ez naiz exiliatua, ez naiz atzerriratua, ez naiz iheslaria / Ez naiz gerlaria baina umea itsasoratu egin zen". Edo Maiakovsky poeta iraultzailearen bandera gorrairen arrimura honako hau idazten duenean: "Guztien ankerkeriaz armaturik munduratuko naiz / demokrata zintzoen kondenari bularra zabalduz" (Non dago Basque's Harbour).

Sarrionandiarengan ere ez dira burgesia demokratikoaren aurka jaurtitako eztenik falta: "Defenda ezazue zuen bake beltza" (M.Z. 27), "Zuek bere papar ederreko logelan" (Hinmy, 35) Bigarren poemako aipua Maiakovskiren honako bertsoak dira: "Merezi ote du bizia galtzea zuengatik, / lilitxoak eta ongi jatea maite duzuenongatik?" Eta Maiakovskiren bertsoekin bat eginez, honela amaituko du Sarrionandiak bere poema: "Bizitza zuen moduko jendeagatik eman" / Hobe

gau egunak edozein putaetxetan / limonada zerbitzen pasatzea" (Hinmy, 35).

Bai Izagirrentzat bai Sarrionandiarentzat nabigatzea bera da helburu eta ez portu batera iristea. Eta biengan "Baldintza objetiboen gagnetik dago / heresiaren lilura".

Eta paradoxa ugari bi poetengan; aberriari dagokionean, esate baterako. Hasier Etxeberriari³ erantzunez, hala zioen Izagirrek: "Estatua ez zait batere interesatzen. Badaude utopia ederragoak, autodeterminazio eskubidea praktikatzearen alde egonagatik. Ez dago kontradikziorik, hain zuzen, bidea delako borroka". Edo Balizko erroten erresuman (1989) zioen bezala: "Nire herrian nago atzerrian nago nire herrian". Sarrionandiaren erantzuna ere halatsukoa izan zen Bost idazle elkarrizketa liburuan. Igorreko poetaren "Herri proiektua", "Harririk eta herriak" eta "Minotauroarenak" poemetan ere, hirurak Hinmy-koak, etengabea da poeta-erbesterauaren begiratuan "aberria" k duen esanahiari buruzko gogoeten paradoxak.

Imajinario erromantiko beretik elikatzen dira gure bi poeten poesiarako jaiera eta errebeldia utopikoa, eta ez dago bizitzarekin (egunerokoarekin), edo eskura dugun aberri koxkorrekin, gutxieneko konpromiso batera iristeko tarterik. Dekalogo "gazte" honetan nekez aurkituko du non asetua munduaz eta gizakiaz ikuspegi tenplatu eta zentzuzkoagoa duen inork.

Ez da beraz harrizkoa halako gonbite poetiko-bital distirante batek lilurarik sortzea poeta gazteengan. Bai Sarrionandiak bai Izagirrek begirune zabala dute irabazia poesia irakurle askorengan. Esate baterako, Beñat Sarasolaren *Kaxa huts bat* (2007) liburuko lehen poema, "Hilda dago", honela hasten da: "Poesia hilda dago eta ni izan naiz, sarjentu jauna" (9. or.) Sarrionandiaren Hinmyko beste poema honen ispiluan sortua da: "Poesia hilda dago baina ez naiz ni izan" (143. or.)

Koldo Izagirrek idatzitako azkeneko poema liburua, *Rimmel* (2006), gorago ikusi dugun imajinario eta proposamen poetikotik urrun dabil. Gertutasun familiar batetik eraikitako poemak dira.

(3) Hasier Etxeberria; Bost idazle, Irun, Alñberdania, 2002, 115.or.

1968ko maiatzeko iraultza faltsu haren eszenifikazioaren ondoren, garbi geratu bide zen gizartearen dinamika ezin zela ordu arteko iraultzaren eta utopiaren aldeko ohiko eskema beretara errenditu. Frankismopeko gure egoera atzeratuak beranduago ekarri bagintuen ere Europako beste nazioen zelai-jokura, ez zen hori gertatu 80ko hamarkada sartuxe arte, 90eko urteetako postmodernitateak laster asko astindu zituen atzerapenak: burgesiaren eta proletargoaren dialektika historikoa kontsumo gizartean lausotu zen, eta hori hala gertatu zen bata bestea garaitu gabe, gizartearen beraren dinamikaren poderioz. Abangoardiek buruz buru borrokatu zituzten balio burges eta gizartearen zein familiaren balio moralek izugarritzko eraldaketa jasan zuten, eta hortaz jabetzeko zaharkituak geratu ziren beharbada ohiko ikuspegi tradizionalak, filosofiarenak eta poesiarenak barne. Beste modu batera esateko, ordu arteko estetika moderno eta iraultzaile hura, gizakiari zor zitzaion duintasunagatik gizarte berri baten utopiari begira lan egiten zuen eredu hura, aurkaririk gabe geratu zen. Ez du horrek esan nahi non borrokatu eta zer salaturik ez dagoenik; injustiziak milaka dira. Geure tresnak eta planteamenduak dira zorroztu beharrean aurkitzen direnak. Ez al du Jose Luis Otamendiren Erlojuen mekanika (2007) liburuko "Turista" poemak esaten ari garen horren oharpen argi bat; izan ere, sendoa zen oro airean ari delarik alienatzen:

"Kale arte zabalean usaimena gidari
Larritu egiten nau zentzumenen fribolitateak
Uste dut jakituria galkor gerta litekeela:
Hitzak lokatzen zaizkit
Obrero eta ikaslerik gabeko iraultzak
Herririk gabeko askapenak
Hatzen artetik doaz ihesi
Gogoaren hondartza errautsezkoetan (...)
Nola askatu Paris okupatu hau
Bisitari belaxkaren esku zurioi diedan beldurra..." (37. or.)

Sinbolismoaren tradiziotik pentsamenduaren poesiara egindako ibilbidean aurkitu du Felipe Juaristik 2000ko urteetan norekin solastu poesiak ezagutzarekin duen ardura banaezinaz: Aritz Gorrotxategi, Juan Ramon Makuso eta Pello Otxoteko.

Heidegger edo Maria Zanbrano, Platon eta poeta-filosofoak bihurtu dira orakulu. Hala ere, esan beharra dago edozein etiketen gainetik poemak direla poeta batek idazten dituenak, eta P. Valeryk zioen moduan, ez duela etiketak mozkortzen, edukiak baino. Eta egia esan, halako filosofia eta metafisika itxura lauso batean babestuz, hitzaren azken "misterioa" poesia horrena eta ez besterena delako lehia ere handiuste aurkitzen dut. Gehienetan ustezko mugareren metafisika eta ezerezaren artean dabil poesia hori. Salbuespen oho-ragarri batzuk gorabehera, poesia hori ere simulakro bat bihurtu zaigu egunotan.

Guztiarekin esan behar dut, gure artean idazten ari den zenbait joera ikusi ondoren, irakurlerik gabe geratu dela poesia gure artean. Ez nintzateke ausartuko Fernandez Malloren postpoesiaren errezeta gurera aplikatzen, baina bai esan, poesia mota bati, nostalgiaz eta liturgiaz harago, amaitu zaiola gaitasun subertsiboa eta nolabaiteko traszendentziaren iradokitzaile izateko gaitasuna. Munduaren martxa eta abiaduratik kanpo geratu da poesia, bere sosegu eta gogoeta setatsutik saltorik ezin emanez. Eta hala ere, hemen gaude, poesiaz mintzatzen eta poesiak errezitatzen...

Manuel Lasarte

Iñaki ZUBIZARRETA

Bizitza

Leitzako Franki baserrian jaio zen Manuel, 1927ko abenduaren 16an, Ama Eugeniak munduratu, Frantzisko aitaren eskutik: zazpi senideren atzetik etorri zen azken fruitu ederra, amaren kutuna.

Ni azitako Franki zarreko
sukaldearen epela,
arrats askotan luak artzen nau
bera gogoan detela.

Hamaika bat urte zituela hasi zen lanean koinatuari laguntzen Aiako ferratokian. Familia osoa ere laster Aiaratu zen, 1939an. Maizterrak ziren, izan ere, Leitzako Frankin, eta baserria utzi beharra egokitu.

Aiara bizitzera etorri eta berehala hasi zen pintxe basoan, Ernio inguruan. Baso lanak bukatu eta geroxeago Zumarragara joan zen morroi, Yurreazpi baserrira. Ganadu ferratzen ere aritu zen garai horretan Ondarren. Eibarren ikazkintzan zebilen anaiak esanda, hango ferratzailea mutil gazte baten bila zebilela, Eibarra joan zen. Hantxe igaro zituen lau urte ferratzaile, hamahiru urte eskas zituela joanda.

Eibarko bizialdia amaitu eta Aiara berriz ere. Soldadu joan bitartearainokoa, hiruzpalau urte, koinatuari laguntzen segitu zuen Aiako ferratokian. Amezketan ere aritu zen garai horretan, lau edo bost hilabete, bertako ferratzailea gaixorik egon zen denboran.

Soldadu joanik ere, hango zaldi eta mandoak ferratzea izan zuen egiteko nagusia. Soldadutzatik etorri eta etxekoei laguntzen aritu zen aurrena, bere martxa zuzendu bitartean. Izan ere, bera ez zen etxerako, eta beste nonbait zuen ogia irabazi beharra. Zarautzen antolatu zuen ferratokia. Hiru urte pasatxo jardun zuen ganadu ferratzen, eta errementari lanean ere bai.

Oikinan ere hartu zuen ferratokia, Zarautzen ari zela, beste sozio batekin batera, eta ezkondu ere garai horretan egin zen Maria Antonia Balerdirekin. Oikinako etxe batean pasatu zituzten sei hilabete inguru. Eta 1954an Oriora, andreak hala nahi zuela ta. Eskari hauxe egin zion apal bezain dotore herri ostalari berriari:

Noizbait bukatu bear
bizitza laburra,
orrek ematen ditu
kezka ta bildurra;
bi gauz eskatze'izkizut,
Orio xamurra:
bizitzeko ogiya ta
ildakuan lurra.

Ferratokiak utzi eta errementari hasi zen Orion. Bertan bizi da geroztik. Hiru seme-alaba izan ditu: Eusebio, Maria Pilar eta Maria Pilar. Lehen alaba 1958an hil zitzaion: hamazazpi hilabete zituen. Bigarren alabari ere Maria Pilar jarri zioten izena, haren oroimenez eta oroimenez. Maria Pilar bigarrenak egin zuen aitona, Manueltxo munduratuta.

Orain arte lana besterik ez dugu aipatu, familiaz aparte. Eta eskola, zer? Oso gutxi ibilia da Manuel eskolan: hilabete bat edo hilabete eta erdi Leitzan, eta Aian ere berdintsu, hilabete bat edo bi gehienez. Izan ere, lana izan du Manuelek bizitzako eskola. Lana izan du bertsogintza ere. Hamazazpi urterekin hasi zen plazaz plaza kantari, eta berrogeita bi urtean eutsi zion etengabe. Geroztik idazteari ekin zion, bai bertsoz bai hitz lauz, beti lanean.

Manuelek bertsogintza zerbitzutat hartu izan du beti, herriak eskatzen ziona, eta gustuko lana izan ere:

Zuen artean gustora nago
zuentzat sortu nintzan da.

Bada modu finagorik zerbitzugintza adierazteko?

Eta osasuna? Gurutze bide latza egokitu zaio bizialdia, eroapen miragarritz ibili duena. Leitzan bezala Orion ere berehala izan zuen atarian herio. Leitzan arreba eraman zion, txikitan; Orion alaba, alta gazte zelarik. Gazte-gaztetatik hasi zitzaizkion osasun arazoak ere. Gerra ondoko gosetean, ogi txarrak janda, urdailetik gaixotu zen. Zortzi egunean, gorputzean jela jarrita, eduki zuen Aiako medikuak.

1955eko uztailean istripua izan zuen motoan Donostiara zihoala, kamioi batekin talka eginda. Igeltsoz amarraturik pasatu zituen berrogeita bost egun ospitaleko ohean. 1963ko ekainean ebakuntza bel-durgarria egin zioten Donostiako ospitalean; urdaileko pusketa ikaragarria kendu zioten, "usteldua zeukala ta", bere hitzetan. Hogeita hamabost urte besterik ez artean eta bizitza osorako propina ederra gorputzean.

Emazteagandik banantzeak ere ez zion, jakina, penak arintzen lagundu:

Ezkondu nitzan lagunarekin
bizi izateko ustean,
baño mundua ain da pobrea
alkartasuna austean;
seme-alabak azitzen jardun
naiz bakardade tristan,
baño gaur aiek maite naute ta
kontentu onenbestean.

Kalte aundiak gauz orrek egin
zizkidan osasunean,
au gertatzen da penaren miñak
bat menderatzen dunean;
urte batzuek triste igaro
ditut illuntasunean,
baño gaur pozik bizi naiz seme-
alaben maitasunean.

Nolako fintasunez adierazi zuen bertso horietan bere bizitzako pasarte samingarri hura!

Eta ez ziren 1963an bukatu Manuelentzat ospitaleetako joan-etorri eta egonaldiak.

Beste istripu gogor bat ere izan zuen OIartzunera zihoala bertso-tara autoan gidariaren ondoan. Buruarekin goia jo eta izugarria hartu zuen. Gorabehera askoren ondoren, Iruñeko mediku batek moldatu zuen. Gerora koliko gogor bat zela behin, prostata bi aldiz, anemia sarri eta azken bi urteotan urdaila berriro, erietxea maiz izan du ostatu.

Eta orain, otsailaren bitik atzera Donostiako Matian hilabetea igarota gero, lehengo kontu zaharrak berritzen bisitariekin, martxoaren lehen egunetik Segurako San Juan egoitzan dago, ongi zaindua, paraje ederrean, isiltasunean bildurik, familia eta adiskideak gogoan, bisitariekin solas patxadatsuan, Jainkoari otoitz isilean egunerero.

Eta hala, martxoaren lauan, Maria Pilar alaba joan zaio mundutik, andre gazte samurra, hamaika lan eder egina bere bizitzan, besteak zaintzen txukun asko, bi urteko gaitzaldi gogorra jasan ondoren. Aitaren bertsoak datozkigu gogora, otoitz moduan: "Jauna, ez gera gu iñorako zure laguntzarik gabe... Argibide bat sortu zan zure (Jesu-sen) eriotzaren mugatik".

Alabaren heriotzak guztiz urratu du aitaren bihotza eta are sako-nago barneratu zaio tristura. Badu bai familarteko eta adiskideen premia, Jainkoa lagun, bere samina arintzeko eta bere bizitzaren ilunabarra zertxobait gozatzeko.

Manuelen bizitza kontuan harturik-eskolarik eza, lan nekagarria eta osasun urria-, harrigarria da eman duena: zortzi liburu eder Aus-poa bilduman, hiru disko-zinta eta hiru zinta, milaka eta milaka bertso Euskal Herriko zerura zabalduak, saio eta elkarriketa ugari telebista-irradi-egunkari-aldizkarietan, film bat eta dokumental bat ere bai.

Sufrimendutik eta neketik sorturiko emaitza oparoa eta sakona da Manuelena Horretarako nahitaez behar espiritua: "nigan ez dago ixpiritu pixka bat besterik ezer" dio berak. Manuelen "ixpiritua" bene-tan da sendoa gorputz ahulean. Manuelen emaitza eder hori goza dezazuen, nik neuk orain bi urte idatzi nuen liburua baliatuko dut: *Manuel Lasarte. Iturria ondare*. Bere bederatzigarren liburutzat hartu zuen, liburuari egin zion atariko agurrean, eta arrazoi osoz; izan ere,

berea da liburua oso-osorik, ez nirea. Berea da dena, berak sortua gehiena, berak sorrarazia gainerakoa.

Familia

Familiatik hasiko gara Manuelen fruitu ederrak dastatzen: “Ama ta aita, zer gauza aundiak diran, ondo pentsatuko bagendu!”

Amak azi ninduen
bere besuetan,
ase ta berdinduaz
bular gozuetan;
gero aitari laguntzen
Franki basuetan,
artzai ibili nintzan
urte batzuetan,
lenengo antxe asi
nintzan bertsuetan.

Alaba zenari, hamazazpi hilabete zituela hil zitzaionari, hamabi bertsoko sorta bikaina eskaini zion. Lizardiren *Xabiartxoren eriotza* gogorarazten digu. Hona hemen lau ale eder sorta horretatik!

Aur txiki bat il zaigu,
au da gure lana,
begiko ura bezin
maite genduana;
zeruko Aitarekin
an degu juana,
ura zan aingerua
eraman zuana.

Aita baten biotzak
zer sufritzen duan
bere aur txiki baten
eriotz-orduan!
Galdetzen nion: Nora
nai zenduke juan?”
biatzarekin gora
erakusten zuan!

Zerua egon dedin
izarrez betea,
Jaunak pentsatuko zun
zu eramatea;
aitaren ondotikan
zuk aldegitea
aztu ez leiken pena
da, aurtxo maitea.

Alaba zeruan det
gutxienerako,
aingeruen laguntza
bear danerako;
Jaunari eska zaitozu
nere onerako
zeruan leku pixkat
nijuanerako.

Maria Pilar alaba gazteak, oraintsu joan zaigunak, estualdi larria pasatu behar izan zuen etxean semeaz erditzean. Manuelek, gauzez etxeratu zenean, istilu ederra ikusi zuen begien aurrean: haurra negarrez eta ama odolusturik ia. Donostiara eraman ahalik eta bizkorren, eta ongi atera dena azkenean. Hamabi bertso hunkigarritz osaturiko sorta eskaini zion alabari: *Ama eta Seaska*. Hona hemen bost ale:

Seaskatxoa, gelan or zaude
txoko polit apaiñean,
izara txuri, garbi, bigunak
dituzularik soiñean.
Gure aurrak lo goxo egiten
du zure bular gaiñean,
nola eskertu bear zaitu zu
merezi dezun aiñean?

Amak benetan maite du aurra
ta bere aitonak berdin,
biak txoramen batean gabiltz
ez dakigula zer egin.
Amak sabela betetzen dio
ta seaskan lo eragin,

gure mutiko maite kutuna
zoriontsu azi dedin.

Ama on baten xamurtasunak
zer diran aurrak dakizki,
bular beroa ematen dio,
bere maitasun da guzti.
Odola esne biurtzen zaio
ta biotz goxoa ezti,
petxu ortatik alimentatzen
dan aurra ez dago gaizki.

Alaba, gau bat oso estua
bein bazenduen izana,
gaur maite dezun semetxo ori
mundura etorri zana.
Zuk aingeru bat egin zendun ta
zu aingeru orrek ama,
une uraxe bera izan zan
ni aiton egin nintzana.

Odol ustuta gelditu ziñan
bertan iltzeko moduan;
Donostin odolberritu eta
esnatu ziñan orduan,
lenen itzean galdetu zendun
aurra ongi al zeguan;
or ikusten da ama on batek
nolako biotza duan.

Metafora politak erabili ditu gure bertsolari-poetak: "odola esne biurtzen zaio ta biotz goxoa ezti", "Donostin odolberritu eta esnatu ziñan orduan". Eta polita hitz jokoa ere: "Zuk aingeru bat egin zendun ta zu aingerutxo orrek ama, une uraxe bera izan zan ni aiton egin nintzana". Zail da hori dotoreago adierazten aitonaren aldetik.

Eta familian, orain arteko azken landarea: Manueltxo biloba. Hamar bertso polit, jostari, txukun eta dotoreak eskaini zizkion, haurrak bi urte zituenean. Hona hemen bost, hiru aurrenak eta bi azkenak:

Goien degu Erregea,
zeru ta lurren Jabea,
gorputz-animen abea.
Auxe da guri besoetara
eman zigun landarea;
amodiozko lorea
da aingerutxo gurea,
jostallu paregabea.

Au da lore usaiduna,
etxean sortu zaiguna,
bearrezko zitzaiguna.
Bera jaio zan unea da guk
beti gogoan deguna;
ura izan zan eguna
gure bizitza iluna
argiberritu ziguna.

Lo egin da esnaeran
begitxoen zabaleran,
izar eder bi zuregan
ikusirikan, aurra, nork daki
gu zenbat poztutzen geran?
Zer zoragarria zeran
ez dakit esango dedan
biotzak nai duen eran.

Len lurrean arrastaka,
lau oiñean laprastaka,
gaixoa beti presaka.
Gero txepetxa egan bezela
asi zan txalapartaka;
ikasi zun taka-taka,
orain or dabil saltaka,
etxe guztitik bueltaka.

Aingeru kariñosoak
azkartzen ditu pausoak,
nik luzatzean besoak.
Belaun gaiñean artzen det eta
Kantatzen dizkat bertsoak;

orduan gure aurtxoak
 nolako irripar goxoak,
 zer egingo du gaixoak?

Garai bateko bertsolarien antzera, lehenengo, inguru zabalean, osotasunean, ezartzen du gero esan beharrekoa: "Goien degu Erregea, zeru ta lurren Jabea, gorputz-animen abea." Eta bertso hauetan ere metafora politak bildu ditu, lore sortak balira bezalaxe, haurrari eskaintzeko: "amodiozko lorea", "jostallu paregabea", "Au da lore usaiduna... gure bitzta iluna argiberritu ziguna", "begitxoen zabalean, izar eder bi zuregan", "Gero txepetxa egan bezela asi zan txalapartaka". Galdera-erretorika ere egoki eta txukun darabil: "orduan gure aurtxoak nolako irripar goxoak, zer egingo du gaixoak?" Eta poetaren kezka ere hor ageri da, adierazi nahi duena behar den bezala azalduko ote duen: "Zer zoragarria zeran ez dakit esango dedan biotzak nai duen eran."

Manuel eta Manuel

Familiatik adiskidetasunera. Garai bateko bertsozaleok ezin bananduzko bikote zoragarri bat-Manuel Olaizola *Uztapide* eta Manuel Lasarte-, ezagutzeko eta entzuteko aukera izan genuen. Bi Manuel maitagarri bat etortzea bertsolaritzan izan den gertaerarik ederretakoa bat izan da, eta emankorrenetakoa. Ezin bestela izan batak besteari zion begiruneaz eta maitasunaz konturatzen bagara. Zenbat bertso kantatu ote zuten elkarrekin, 27 urtean plazarik plaza ibilita? Elkarri ere behin baino gehiagotan kantatu edo idatzi zizkioten bertsoak. Hona bilduko ditugu batzuk, bi adiskideon maitasunaren adierazgarri.

Manuel Lasartek Uztapideri:

Aspalditxoan ixilik negon
 penak ezin agertuan,
 ainbat zergatik sufritzen degun
 iñola ezin ulertuan;
 Manuel, bertsoz zuregana nua
 biotza ia lertuan,

soñez urruti banago ere
gogoz or nazu gertuan.

Manuel, zure ondora bildu
nintzan ni oso gaztetan,
gogoan daukat noiz asi giñan
aurrena alkar izketan:
Agoztuaren ogei ta lauan,
San Bartolome pestetan,
lendabiziko bertso saioa
egin gendun Amezketan.

Esan zenidan: "Jainkuak urte
asko ematen badizkik,
gure anaiak bertsoa pranko
entzun bearrak zioztik."
Orduan alkar billatu gendun
maitasunezko biotz bik,
Euskalerrian amaika saio
egin ditugu geroztik.

Bertsotarako zu izan zaitut
nere gustoko laguna;
konfiantza da bearrezkua,
guk beti izan deguna;
alako baten iritxi zaigu
bakartutzeko eguna,
onez aurrera izan dedilla
gure Jainkuak nai duna.

Gainezka darie maitasuna, samurtasuna: "soñez urruti banago
ere gogoz or nazu gertuan", "Manuel, zure ondora bildu nintzan ni
oso gaztetan", "Orduan alkar billatu gendun maitasunezko biotz bik".
Bada maitasun adierazpen ederragorik adiskideari egiteko?

Eta Uztapidek Manuel Lasarteri:

Guk alkarrekin pasa ditugu
bertsotan zenbaitxo urte,
bein ezagutu giñanetikan
gaixotu nintzan bitarte;
Euskalerriko zenbat pestetan

artu ote genduan parte?
aspaldi ontan nola zeraden
berririk ez det, Lasarte.

Zurekin ezin azturik nabil,
gure Lasarte prestua,
amaika aldiz lasaitu nazu
ni izan arren estua;
aspalditxoan ikusi ez da
auxe da ezin aktual!
Zure laguna izan danentzat
ori da lan bat gaiztua.

Juan ziran gure bertso-denborak,
geiago ez det abestuko;
Len egin izan nazun bezela
ni ez nazu babestuko;
orain mututu naizela eta
ez al zera zapuztuko?
Nik, Lasarte, zu bizi naizela
sekula etzaitut aztuko.

Zorionean egun batian
gu biok giñan alkartu,
bein ezagutu giñaden eta
geiago ezin bakartu;
landaretxo bat txertatuzian
bezela biok artu,
oraindik gure maitasunikan
ez da ziaro igartu.

“Bein ezagutu giñaden eta geiago ezin bakartu.” Bada modu
hoberik maitasuna adierazteko? Sakona zen bai bi Manuelen arteko
harremana, adiskidetasuna!

Uztapide hil eta urte batzuetara liburu eder bat idatzi zuen Lasar-
tek lagunaren oroimenez: *Uztapide gogoan*. Liburuaren azken par-
tean bertso sorta bikaina eskaini zion: *Azken Agurra*. Hona hemen
ale eder bat:

Txoria aldatzen da
basotik basora,
bai ni ere, Manuel,
pausotik pausora.
Zu falta zaitudanez
ez nabil gustora,
ezin bainaiz iritxi
zorion osora,
gu blok len genduen
maitasun gozora.

Erljioa

Bertsolarien artean ez da izango inor Manuelek adina Jainkoa aipatu edo deitu duenik, jaiotzan eta heriotzan, ezteietan, lanean, poz-negarretan. Erakusgarri sortatxo bat bilduko dugu hona.

Zegaman, 1965ean, gai hau jarri zioten kantatzeko: zu, Lasarte, kale ertzean deliadarika ari zaren itsua zaitugu, nork lagunduko zain. Hona hemen Manuelen bertsoa, poeta mistikoen sailean ere argi egingo lukeena:

Zeruko Aita, al baldin badet,
zurekin nai nuke lagun,
amets bizitan neure burua
ibiltzen da gau ta egun.
Lau eguneko lurralde ontan
bistaz egon arren illun,
beste mundura bildutakuan
ia alkar ikusten degun!

Donostian, 1968ko otsailean, gai hau jarri zioten: Gizona. Hona Manuelen hirugarren bertsoa, teologo argiek ere izenpetuko luketena:

Karga aundiak artuak dauzkat,
au da ezin eramana!
Baiño siñistu gizatasunak
ortaraxe naramana.
Badakizute lenengo zein zan

emen gizon egintzana,
biotz barrengo Jesus maitea
txit gurutzean iltzana.

Oartzunen, 1971ko ekainean, gai hau jarri zien Joan Mari Lekuonak bertsolariei: "Maitetasunik ezak sortzen du mila pena ta neke". Hona hemen Lasarteren bertso bat:

Ugaldu bitez maitasun griñak
eta gorrotuak kendu,
txikiak ere aundi griñake
ori egingo bagendu;
esango dedan gauz ontaz iñor,
arren, ez bedi atzendu;
lagun urkoa maite duenak
Jangoikoa maitatzen du.

Leitzan, 1975ean egin zioten omenaldi handi hura zela ta, Manuelen irudia jarri zuten herrian, eta hona bere irudiari eskaini zizkion bertsoetako bat:

Anai bixkia, au erakutsi
nai nitek bizi naizela;
Jesukristo're eriotzean
maitasun-eskean zela;
maita zak Leitza ni leitzatarrak
maitatu nauten bezela,
agindurikan premizkoena
or galduko dek bestela.

"Jesukristo're eriotzean maitasun-eskean zela;... agindurikan premizkoena or galduko dek bestela." Oartzungo bertsoan ere gogorarazia zigun *Berri Onaren* mezu nagusia: "Lagun urkoa maite duenak Jangoikoa maitatzen du."

Zegaman, 1979ko azaroan, gai hau jarri zioten: "Zer da pakea?" Hona Manuelen erabateko bertsoa:

Gure Jainkoak etzala argitu
pake gabeko egunik!
Gorrototikan ez da egiten
adiskide ta lagunik.

Nere biotza kontsolatzen da
pakezko itzak entzunik;
emen pakerik ez dan tokian
ez degu gizatasunik.

Bertso ederrak argitaratu zituen 1982an, *Aranzazu* aldizkarian, *Beranduko lanak* liburuan ere bilduak. Hona hemen bi bertso:

Gure bizitzak baditu ainbat
tristura ta atsekabe,
mundu-aldi au biurtu zaigu
gorroto-suaren labe.
Zu egitea nai degu gure
gorputz ta animen jabe,
Jauna, ez gera gu iñorako
zure laguntzarik gabe.

Jesus, bizia eman zenduen
zuk gurutzean gugatik,
guk ez genduen zuk guretzako
aiña egingo zugatik.
Argibide bat sortu zan zure
eriotzaren mugatik,
sinismenean urri zeudenak
irten zitezen dudatik.

“Jauna, ez gera gu iñorako zure laguntzarik gabe... Argibide bat sortu zan zure eriotzaren mugatik...” Sakona da Manuelen erlijio sena: Jainkoarengan dugu jatorria, Jainkoarengan etorkizuna.

Urte berean, *Aranzazu* aldizkarian argitaratuak eta gero *Beranduko lanak* liburuan bilduak ere bai, *Droga* galari buruzko bertsoak aurkitu ditugu. Gure bertsolaria ez dabil arinkerian, arrazoibide sakonean bildu da:

Bat arritzen da bere bizitza
ausnartu ta aztertzean,
ustez aundizat zeduzkan gauzak
ain txikiak agertzean.
Ori gertatu oi da munduko
atsegiñez aspertzean;

gizonak ez du zorionikan
Jaungoikoa baztertzean.

“Gizonak ez du zorionikan Jaungoikoa baztertzean.” Ez ote da horixe jatorrizko arazoa?

Bertso sorta bikaina da *Maitasuna eta fedea* ere, 1988an Aranzazu aldizkarian argitaratua eta *Beranduko lanak* liburuan bildua aurrekoak bezala. Hona ale eder bat:

Beartsu gera eta ez gabiltz
aukera erosuetan,
non babesturik ez degu, Jauna,
guk ekaitz-erasuetan;
eskatzen dizut eguneroko
otoitz ta errezuetan,
eriotzean ar gaitzazula
arren zure besuetan.

“Beartsu gera... non babesturik ez degu, Jauna!” Manuelen otoitz samurra ta apala Jainkoari.

Job santua dakarkigu gogora Manuelek honako bertso sorta zirrargarri honetan: *Nere bizitza estua*:

Gure lur maite onetan
bizi bearrak penetan
samintzen gaitu benetan.
Ene Jainkoa, ez dakit ainbat
sufritzeko nik zer detan;
ogei bat urte auetan,
egunez eta gauetan,
beti nabil naigabetan.

Ezin arindu pausorik,
ezin bigundu besorik,
ezin kantatu bertsorik.
Naigabearen menpe bizi naiz
burua ezin jasorik;
ez daukat egun gozorik,
nabillelako gaixorik,
ez det zorion osorik.

Makaldu zaizkit eskuak,
belaunak ezereztuak,
gerriak aldrebestuak.
Arbola zarrak betiko galdu
zituen orri preskuak;
nere bizitza estuak
ez dauzka egun prestuak,
naigabez aberastuak.

Ezin jarri umorean
beste batzuen parean,
lengo oitura nerean.
Indarberritzen zaila da oso
zartu eta ondorean;
baju nago balorean,
ezagun det kolorean
pasa nintzala lorean.

Konturatu gaitetzela
Jaunak egin giñuzela,
galduak gera bestela.
Antzeman diot nere urteak
aurrera dijoazela;
ondo joan ditezela,
naiz jakin ilko naizela
beste guztiak bezela.

Jesus gugatikan il zan,
animak salbatu zitzan,
beste biderik ez baitzan.
Berarengana bildu gaitezen
eskaeran da eskeintzan;
fededun nai degu izan
munduko gure bizitzan,
bakarrik utzi ez gaitzan.

Erabateko bertsoak dira, are hunkigarriagoak Manueli entzunda,
Ikusten duzu goizean kanta ezagunaren doinu zoragarrian.

Naturaleza

Hemengo erlijio zaharrak, animismoak, dio animalia bakoitzak, landare bakoitzak, urak eta haitzek ere bai, nor bere espiritua duela barnean. Halaxe mintzo zaie Manuel izaki guztiei: gizatiartu, giza sentimenduz janzen ditu biziak eta bizigabeak.

Behinola txantxangorri bat leihoratzen zitzaion Manueli etxean goizero, eta hantxe pausatzen. Gure bertsolari poetak bertso sorta polit bat eskaini zion. Ez da denbora-pasa asmatutako gaia; bertsolariak benetan bizitakoa da, bertso dotorez adierazia gure gozamenerako. Hona 12 bertsoko sortatik ale polit xumeok, irribarre zorionezkoa eragiten digutenak, paradisurako bidean:

Txantxangorri txiki bat
sarritan igo da
nik lo egiten dedan
gelako leiora.
Gaur ere or zebillen
bera eta gora,
lagun bat baduela
nerekin pio da,
esan nai zidan: "Egun
berri bat jalo da".

Egunsentian beti
zitzaidan agertzen,
zeren billa zebillen
ez nuen ulertzen.
Antzeman nionean
bere nala zer zen,
asi nintzan leioan
janaria jartzen,
geroztik ari gera
konpianza artzen.

Egunsentian ni lo
goxo nagonean,
agertu oi da beti
edo geienean.
Al duen modurikan

egokienean
leioa kaxkax jotzen
asten zaidanean,
esnatzen naiz, gaiñera
umore onean.

Leio-koxkan dagona
goxoki jaten du,
txori ori guk ogiz
nola ez mantendu?
Bere umiltasunak
poza ematen du,
guk ere mundu txar au
genezake ondu,
txantxangorriak aiña
maitasun bagendu.

Ogi txuri biguna
leio-koxkan sarri
dendatik ekarrita
izan dizut jarri,
bera dala jakiñik
zure osagarri.
Ainbat nola ez egin
zuri, txantxangorri,
maitasun utsa zeran
txori gaixo orri?

Leihoko txoriari behinola, etxe atariko iturriari hurrena:

Premizko zaidanean
ura edatia,
oso atsegin zait zu
emen egotia.
Aurtxoa nintzanean,
amaren titia
aurkitu oi nuen nik
olaxe betia;
zuk aren antza dezu,
iturri maitia.

“Amaren titia... zuk aren antza dezu, iturri maitia.” Metafora polita berriz ere.

Eta hasieran, bere sehaskari:

Seaskatxoa, gaur zuregana
natorkizu maite-miñez,
nik aurtzaroan lo artzen nuen
amak zuri eragiñez.

Emen ikusi nuen argia,
emen ikasi nun oiñez,
Franki txokoan azi nintzan ni
pozez eta atsegiñez,
nere amaren bularretatik
trago goxoak egiñez.

Arrats askotan zera, seaska,
neri amets eragiña,
nere begiak beti aurrean
dute zure imajiña.

Aritzekua dezu gorputza,
giertsua eta piña,
amodioak sortzen zituen
aingeruentzat egiña,
non ote da zu egin ziñuen

fedea oneko zurgiña
Udaberrian aurten ikusi
nuen gure sorlekua,
eguraldia ere ona zan
eder paregabekua.

Kantari ari ziran gogotsu
txoriak eta kukua,
arrigarrizko poza izan zan
neretzako ordukua,
bertsoen bidez esaterikan
ez dagoen modukua.

“Amodioak sortzen zituen aingeruentzat egiña, non ote da zu egin ziñuen fedea oneko zurgiña?” Manuel beti galdezka, mugagabearen oroimenez, gauzen eta gertaeren sorreraren jakin-minez, bertsoen bidez esaterik ez dagoen moduan.

Sormena

Sortzailea da Manuel: bere iturritik darion ura ematen digu, ez du besterenik nahasten; bererik ere ez du berritzen edo errepikatzen.

Nabarmena da berezkotasunari, berezko sormenari, dion begirunea. Berezkotasuna du iturri, eta gai ere bai. Filosofo, artista eta poeta handien bidean dabil horretan, berak eskolarik ez izan arren. Adibidez, Angelus Silesius poeta mistikoaren hitzak –“die ros ist ohn warum (arrosa zergatirik gabe da)–, dakarzkigu gogora Manuelek *Lore eder bati* eskainitako bertsook:

Bere burua agertu naian
gaixoak bazuen presa,
erakusteko nolakoa dan
munduko naturaleza.

Artean oso gaztea zan da
sendo zeukan osasuna,
xorroak intzez bustiak zeuzkan,
ura aren poztasuna,
eguzkiari erakutsiaz
barrengo ezkotasuna!
Jaunak zerutik bedeinkatu zun
aren berezkotasuna.

Hona zer zioen Jorge Oteizak *Quosque tandem* liburuan: “La técnica del bertsolari es que está delante de todos y desaparece en su realidad interior. De la que salen sus palabras (que irán saliendo). Suelo decir que como dejándose llevar sumergido en un río (el río de su visión interior).”

Iturriari ura bezalaxe dario bertsoa Manueli, aise, oztoporik gabe. Eta bere iturriko ura noski: “Nere iturritik sortzen zen ura erabili det bertsoarako.”

Hona Gandiaga poetaren hitzak, bere *Adio* liburuan:

Etorria berriz ez dago lortzerik
eskolak ez du ematen
ez irakurgalek erakartzen.
Etorria ur duzu

edo haize
edo su.
Eragin ere baduzu.

Julian Beloki adiskideak argi adierazi zuen Leitzako hitzaldian Manuelena: " 'Txori kantu politikango basuetan, aiekin nasi-asi ziñan bertsuetan' (Uztapidek Lasarteri). Txoriari kantua nola, halaxe dario Manueli hitza ta halaxe bertsoa. Musikaltasuna, erritmoa, esaldien egitura... Berezkotasuna. Ama eta Frankiko txori kantua, bi irudi horiek elkartzen baditugu, Manuelen bertsokeraren muinera iritsi gitezkeela iruditzen zait."

Zabalagan behinola, Eduardoren arte bideetan barna ibilita gero, baserri etxean sartu ginen isilik, hango isiltasunean bildu ginen hiru adiskideok –Iñaki, Julian eta Iñaki–. Bihotzaren espazio hartan bi artista handiren besarkada xumearen lekuko izan ginen martxoko goiz miraritsuan. Alde batetik, Manuel Lasarte, burdina landu duena eta bertso ederren sortzailea. Bestetik, Eduardo Txillida, musika entzun eta burdina landutakoa. Biak ere espazio berriak sortzen trebeak berezkotasunetik, arnasa sakon har dezagun, airea baita sakona, Jorge Guillen poetaren hitzetan.

Zerk erakarri zuen Eduardo Manuelengana? San Juan de la Cruz, Johann Sebastian Bach eta Jorge Guillen gogoko zituen Eduardo, bere senak eramango zuen ziur asko Manueli bisita egitera etxean, opari ta guzti. Nolako isiltasuna plazan Manuel kantari hasterakoan! Izan ere haren kantu ederra, ahots sakon eta gozoa, haren irudia, Grecoren margolanen batetik aterea zirudiena, hain ziren erakargarri! Gauza horiek Manuelenganatu ote zuten Eduardo? Eta berezkotasunak, ziur asko. Eduardok ez zuen uste handirik arte akademia edo eskoletan. Nork berea landu behar duela uste zuen eta horixe ikusiko zuen Lasartegan ere, berezko artista senaz: sortzaile bikaina.

Eta hona hemen Eduardo Txillidak oparitu zion irudian nolako poema eskaini zion Manueli beste sortzaile zoragarri batek, Joxanton Artzek:

txoriak lotan dauden artean
 astera nua kantuan,
 gero etxera aldegingo det
 oiek esnatzerakuan.

Gau-giro onez sarri mendia
 bixitatuko banuke,
 nere osasun dudako onek
 alde ederra baluke;
 gauzez mendia tristea dala
 batzuek pentsatzen dute,
 naiago nuke edertasun au
 ikusiko bazendute.

Izar argiak ikusten dira
 zeru urdiña betean,
 ta illargiak ura brillua
 arunzko mendi tentean;
 ixil zaudeten anai-arrebak
 maindare txuri tartean,
 lo egizute kezkarik gabe
 zorion goxo batean.

Jauna or ari da intz ederra
 zerutik bera botatzen,
 eta loreak buru-makurka
 beren xorruak betetzen;
 gau eder onen goxotasuna
 ez dute gutxi maitatzen,
 gaixuak ari dira biarko
 gorputzak alimentatzen.

Gau eder onek al dakit zenbat
 gauz gogorazten dizkitan?
 Zenbat aingeru ote dago lo
 goxo estalki azpitan?
 Ètxe barrua eta kanpua
 biak daude poz eztitan,
 obe litzake zorion auxe
 bagendu leku guztitan.

Ez da ikusten odei illunik
eta ez dabil aizerik,
lore guriak intza txupatzen
iñola ezin aserik.
Noiz izaten da gaurkoa bezin
arrats goxo ta ezerik?
Sufrimeturik ez dan tokian
ez da bizitza luzerik.

Tximistak eta turmoiak ez du
gaur iñoiz ainbat danbarra,
oraindik ere zeru goi ortan
pakeak badu indarra;
mendi basuen ixiltasun au
da arrigarri samarra,
nabaitzen dana da bakarrikan
errektxuen marmarra.

Illunabarrez gordeko ziran
txoriak sasi-tartera,
lo goxo orrek ase artean
andikan ezin atera;
biar goizean altxako dira
argiarekin batera,
sortu dan egun maitekorrari
zorionak ematera.

Zerua urdin da eder dago,
izar argiak kiñuka,
laño traketsen artean ez da
askotan ainbat burruka;
gauean ontza baso-zulotik
jardun izan da oiuka,
gaur ura ere ixilik dago,
nunbait lo goxua dauka.

Intzez bustirik daude arbolak
ura tantaka dutela,
iturri eta errekatxoak
lurruna dariotela;
ikusirikan arnas berri bat

nereganatu detela,
mendian nago Jainkua nola
eskertu ez dakitela.

Gau eder onen zumu gozoa
nola baidedan bazkatu,
buruko kargak arindu dizkit,
korapilluak askatu;
espiritua oso berritu
eta barrena preskatu,
nik Jainkuari geiago ezer
ez nezaioke eskatu.

Arri gaiñean exeri eta
zugaitz baten inguruan,
mendi-sakontxo batean nago
ustez leku seguruan;
nik une ontan pentsamentu bat
bakarra daukat buruan:
gaur arratsean zer goxotasun
ote daguen zeruan.

Ukitu mistiko hunkigarria dute azken hiru bertsoek, eta lirikotasun ederra sorta osoak. Honela zioen Basarrik bertso horiek gozatuta gero: "Euskaldun bertsolarietan ez dagola poesi kutsurik? Aurkitu nai ez duanarentzat ez, noski... Gau zoragarri ark eman zion gaia onoko ale goxo, txukun, dotore auek moldatzeko... Zorionekoa euskal bertsolaritza Lasarte'k ezarritako mailla orri eusteko gai izaten ba'da".

Eta bukatzeko lantxo hau, ez Manuelen etorria, iturri agorrezina: *Egusentia*. (Doiñua: "Zuk zer dezu, Arantzazu..."):

Egusenti bakoitzean,
Jaungoikoaz oroitzean,
oi epelean nagoelarik
asten naiz ni otoiitzean.
Bera leial serbitzean
ta oetik jeikitzean,
asko pozten naiz gorputz-animak
zoriontsu sentitzean.

Beti leku berdiñean
eta garai jakiñean
izarrak argi egin oi dute
zeru-sapai urdiñean,
Jainkoaren jardiñean,
lorategi apaiñean,
erakutsiaz egunsentia
emen degula gaiñean.

Egunsenti, argi berri,
zera gure alaigarri,
gauari agur egin diogu
ta zuri ongi etorri.
Bertsolari, abeslari,
denok gera ameslari,
txori gaixoak ere pozikan
asi zaizkizu kantari.

Igaro da gau osoa,
jeiki zazu gurasoa,
egunsentiak oia uzteko
eman dio abixoa.

Egin dezu lo goxoa,
esnatu zaitetz, aurtxoa,
zuri bularra emateko zai
daukazu ama gaixoa.

Ikaragarria da poema hau, bere xumean eder.

***Eguntsentiaren esku izoztuak* eta Xabier Leteren poetika. Zenbait iruzkin**

Joxe Angel IRIGARAI

Eguntsentiaren esku izoztuak liburuaren irakurketak eraginikako iruzkin eta gogoetak direla-eta, liburuaren edizioan eta ondoko errezi-taldietan ibili eta gero ondutakoak, berezkoa izan da lana Xabier Leteren ibilbide poetikoan testuinguratzen saiatzea. Hori da artikulu honen abiapuntu eta helburua. Baina ahaleginari lotu aitzin, gaingiroki bada ere, ez daude soberan egilearen literatur ibilbideari eta lanaren plazaratzeari datxekien zenbait xehetasun.

Xabier Leteren literatur ibilbidearen hastapenean poesia dago. Joan den mendeko 60ko hamarkadan hasi zen, gisa jarraikiagoan, agian, 1964. urte aldera. Bi urte geroago, baina, *Ez dok Amairu* taldeko partaide gisa jendaurrean kantatzeari ekin zion, ia ustekabean..., baina ezinago eraginkor gisan. Segidan nabarmendu baitzen kantatzeko era indartsu eta sinesgarriarengatik –ahotsa lakar, ahoskatze zehatz eta garbia–, kantu-testuen mailarengatik, herri tradizioan txertatuak bezainbat goi mailako poetikan... Haietarik asko, gogoan-garriak, mugarri dira; baitezpadako erreferente bilakatuz, taigabe elikatzen dute subkontziente kolektiboa. Halakoezin bost disko osatu ditu. Lurdes Iriondorekin batera beste bi, sormenezkoak eta herrikoiak. Horiez gain, *Bertsu eta koplak zaharrak* disko bikoitza, Antton Valverde eta Julen Lekuonarekin, *Txirritaren bertsoak* disko bikoitza Antton Valverderekin, eta, azkenik, *Berrehun urtez bertsoan*, zazpi disko bertsolaritzaren antologia gisa.

Letretan, bestalde, hainbat hitzaurre, artikulu eta kolaborazioz gain, poesia da hastetik, eta beti, garatu duen literatur generoa. Alor horretan, hizpide dugun liburua plazaratu arte bost zituen argitaraturik: *Egunetik egunera orduen gurrpilean* (Cinsa, 1968), idatzitako lehen poemak, gehienak aurreko bi urteetan Gipuzkoako Agora Saria birritan irabazitakoetarik; *Bigarren poema liburua* (Gero, 1974), *Urrats desbideratuak* (Gipuzkoa Kutxa Argitalpenak, 1981) Irun Hiria sariaren irabazle 1980an, *Zentzu antzaldatuak poemategia* (Euskaltzaindia-BBK, 1992), erakunde horiek antolaturiko Arrese-Beitia lehiaketa irabazirik, eta *Biziaren ikurrak* (Erein, 1993), non aurreko liburuko poemategiaren atal oso bat erantsi baitzuen. Horiez gain, *Rilke, Orduen Liburua* disko-liburua (Pamiela, 2004), txekiarraren hogeitamar poema Karlos Gimenezek pianoz lagundurik, eta, azkenik, *Abestitzak eta poema kantatuak* (Elkar, 2006), kantu bilakaturiko bere poemak bilduma.

Egungentziaren esku izoztuak liburua, beraz, seigarrena da. Hamabost urte argitaratu gabe egon ondoren 2008ko abenduan Pamielaren eskutik plazaratua. Tarte honetan 2009ko Literatur Euskadi Saria jaso du liburua, baita urte bereko Espainiar Literatur Kritikoaren Elkartearen poesia saria ere.

Liburuak sei atal dauzka. Lehenengoan, *Atarikoak*, egilearentzat kuttun eta erreferente diren zenbait poetaren poema bana doaz, bost denera (Salvador Espriu birritan, Cesare Pavese, Anna Akhmatova eta Giuseppe Ungaretti). Bigarrena *Udazkenekoak* deitzen da, 12 poemaz osatua (udatik itzulian, azken urteetan eginak). Hurrengoan, *Vulnerant omnes*, aspaldi honetako 37 poemarekin. *Joan zirenei* laugarren atalean 6 poema doaz (Xabier Lizardi, bere aita, Julio Caro Baroja, Bitoriano Gandiaga-Jexux Artze-Julen Lekuona, Imanol eta Juan Mari Lekuonari eskainiak). *Obabako lurraldeari begira* atalean (literatur lurraldearen sortzailea, Atxaga, omenduz) 4 poema doaz. Seigarrena, azkenik, *Neguan izan zen* da (Lurdes Iriondoren oroitza-penetan bezainbat hari eskainia, liburuaren ardatz eta zutabe nagusia da, zentzua ematen diona) eta 30 poemaz osatua da.

Poemategian azaltzen dira, menturaz modu erabatekoagoan, aurreko liburuetan nabarmendutako gai, arrangura eta kezkek, estilo, taxukera, hiztegia..., hots, Leteren mundu metaforikoa, hiztegi poetikoa. Aspaldian bizi izanikako esperientziak -osasun arazoak, galerak,

heriotza...-gogoetatuz eta hitz bilakatuz, ohi bezala azala eta mamia egoki uztartuz, poeta lurralde sakon eta sentituagoetan, zinezkoa-goetan, ibili da, ezinago sinesgarri.

Hitz idatziak poz eta minak, sentimendu eta penak adieraz ditza-keen neurrian, areago zehatza denean -eta ezein bada Leterena da-hori dena eta gehiago aurki daiteke liburuan. Baina hitzak minez, emozioz, taupadaz, zirraraz eta dardaraz eta hitzak baino haratagoko, eta hunatagoko, hainbat sentipenez mamiturik dauden fonemak dire-nez, haietarik anitz harriturik -'fossil' bilakaturik- gelditzen dira idaztera-ko bidean. Hain zuzen, hori du testu idatziak, irakurleari hameka aukera eskaintzen diola haiek nahi/ahal/behar gisan aurki eta biziara-zi ditzan. Zentzu horretan, liburu bat beti da halako 'fossil'en aurki-kuntzaz oparo izan daitekeen lurralde edo bidaia, irakurlea aurkitzaile eta sortzaile izan dadin ahalbideratzen duena. Holakoa izanen bada, jarrera aktiboa baitezpadakoa da, naski, edozein arte motatan. Batzu-tan, testu idatziaz gain, poesiaren lurraldean daudekeen hameka sentipen eta ñabardura horiek, zuzenki, hitzen tonuz, energia kargaz, airearen transmisioaz senti-ikus-entzunezko aukera suertatzen da. Holakoetan, zenbaitetan, hitza osaturik bezala gelditzen da, bereziki dohaia badelarik aipatu fosil horiek hitz ahoskatuen bitartez bizia-razteko. Eta horretan ere Xabier Leterena ezaguna da.

Horiek hola, lanari bere duen bizia eranstea izanen litzatekeela-koan, liburuko zenbait poemaz osatutako aurkezpen-errezitaldi be-rezia egitera prestatu zen, adoretzu gainera. Aukera Iruñean gauzatu zen, bertako Planetarioan, argitaletxearekin elkar-lanean Euskara Kul-tur Elkargoak antolaturik. Eta hala, liburua plazaratu berritan, 2008ko abenduaren 2an, bezperan zendu Mikel Laboa gogoan, ospatu zen errezitaldia, musika tarteak Joxean Goikoetxeak eskaini zituelarik. Aretoa mukuru beterik, poemak bere duten izari eta bizi-az senti-ikus-entzunik, ekitaldi gogoangarria gertatu zen. Hain oihartzun bero eta sentikorra ukan zuen, non prest azaldu baitzen hasieran bakar-za izanen zen errezitaldia errepikatze-ko. Ondorioz, beste hiru emanaldi antolatu ziren, Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunean (2009-02-05), Bilboko Kafe Antzokian (2009-02-10) eta Izpurako (Garazi) Faus-tin Bentaberry Gelan (2009-02-20). Bereziak izanen zirelakoan, eta testigantza biltze aldera, hasieratik pentsatu zen egokia zatekeela ekitaldiak filmatzea. Hain zuzen, lau emanaldi horietan bildutakoa, Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura eta Euskara Departamentuaren

laguntzarekin, joan den abenduaz geroztik plazan dagoen DVD batean eskaintzen da. Teknikoki desberdinak izanagatik ere, ez berdin erabilgarri, beraz, lau tokietako irudiak agertzen dira. Lau horien ondotik izan dira beste zenbait errezitaldi 2009 urtean zehar. Zarautz (2009-03-27), Usurbil (2009-05-15), Hernani (2009-09-18), Durango (Plateruena Kafe Antzokian, 2009-10-31), Elgeta (Espaloia Kafe Antzokian, 2009-11-29), Urnietan (Sarobe aretoan, 2009-12-26) eta azkena, aurten, berriz ere Bilbon (Arriaga Antzokian, 2010-01-12).

Liburuko zenbait poema errezitatzen senti-ikus-entzutea, beraz, lekukotasun bakana izateaz gain, liburuia zuzeneko emotibitate eta sinesgarritasunez osatzeko aukera izan da. Eta, horrela, lanararen bidaia poetikoa, errezitaldiekin, eta DVDarekin, osatua bezala gelditu da, bakan gertatzen den sinergia erdietsiz.

* * *

Ezaguna eta ezagutua da, araz, Xabier Leterena arnasa handiko poesia dela. Forma eta fondoa propioki uztartuz, nabarmena da haren poetika hain sinesgarri egiten duen zinezkotasuna, hain ebokazio dohaiez hornitua izatea. Horrekin bakarrik ez da poesia-literatura ontzen, naski, baina holakoez gabetuak guti duke poesia edota literaturatik. Eta Leterenean herri poesia eta kantuaren sena -bertsoarena barne-, poesia eta kultur garaikide orokorraren zaletasun eta ezagutza, hizkuntzaren ezagutza herrikoi eta kultura, harekiko leialtasun eta maitasuna, hizkuntza poetikorako dohaia... atzematen dira; orobat, existentziarekiko kezka, sentimenduen munta, oinazea, denbora, galera zentzua... Lehendik ere aski frogatua du hori dena bere ibilbide poetikoan, baina liburu honekin, bide horretan mugarri bat ezartzeaz gain, iduri luke ziklo luze bat bururatuxe uzten duela; poeta bera lehen ere baino osatuxeago gelditu izan balitz bezala, bizitzaren aro ezinago berezia pasatu izanaren eta (bere buruarekin haste) ziztuzkeen zorrak kitatu izanaren ondorioz. Orain arteinoko gai ardaztal-leek, seguraski, modu batera edo bestera, beti elikatu eta mamituko dute haren poetika, gutienez zeharkatuko, baina, agian, ez orain arteinoko heinean, ez hain nagusi eta 'baldintzagarri' maneran. Mugarri izateak hori ere bailekarke, jorratu bidea ez dela berriz ere atzera jorratzen. Poesiak berak lagunduko balu bezala poeta bizitzan bide

horiek utzitako mina berdintzen eta, agian, osasuntsuago diratekeenetara bideratzen.

Edozein gisaz, nahiz *Egunsentiaren esku izoztuak* liburua beregain den, zeharo, behar bezala ulertua izan dadin lagungarri dateke Leteren ibilbide poetikoaren zenbait zedarri aipatzea.

Hastapenetik nabarmentzen da haren existentziarekiko "dardara dramatiko": *Itz dardartsu hoietan, beraz, / ezin bestean / nere etxea, gure lurra, euriaren tristura epela, / illunabarra ta egunsentia daude. / Eta gainera, / batez ere, / eguneroko lagunero giroa, kezka luzeak, / neskatz bat, / egin behar ez ditudala segura dakitan / gauz ugari, / eta agian noizbait egin beharko ditudan / bat edo bi...* Ahapaldia 60ko hamarkadakoa da, lehen poeman artekoa eta "Egunetik egunera orduen gurpillean" liburuan argitaratua (Cinsa/Hegosa, 1968).

Inguratzen zuen munduarekiko arbuioa, kezka existentziala, herriaren aldeko lehia..., dena aski nahas-mahas hasiera hartan, orobat fresko, ausart, are lotsagabe. Zintzo ere bai: bere burua eta inguruarekiko jarrera paradoxala, adibidez, lañoki adierazten zuen "Poeta hoiek" (kantu ere bilakatu zen) poeman: ...*Gizona preso daramate. / Zer esan du? / Zer egin du? / Justizia eskatu du / Eta poeta / eta poeta ixilik gelditu da / etxean sartuta...* Bikoiztasun hori, poeta eta ingurua, gisa berezian garatuko zuen gaia da. Hasieran aski modu paraleloan, oraintxe uztarturik, oraintxe jare elkarrengandik, are elkarren aitzia. Baina, funtsean, bere buruarekiko arrangurak modu sinesgarrian txertatuz eta isladatuz herriaren eta jendartearen patuan: *Zelai ertzeko lore gorriak / neguak zapuztu ditu, / neskatzaren ezpain eriak / nork lezazke laztandu, / gure herriko baratzak dira / lorerik gabe gelditu...*

Berrogei urte berantago, jada aski galdutzat bizi dituen herriaz eta jendeaz, galera sentimendu hori poesia bilakatzearen taigabeko afanean, gerla garaiko aitaren belaunaldiaren duintasuna eta ankerkeria gainditzeko gaitasunaz dihardu; gorazarrea egiteaz gain, bere patua harenaren idera du irudikatzen, bat eginez galduen alderdian:

*Ezagutu ditut gerla galduetatik
solas hain gutxirekin itzulitakoak,
jokatua zuen bakoitzak bere zortea
ongi ulertzen ez zituzten lehiagunetan,
isilik zeuden beren lan eta etxeetan
ibiliak zirelako intxorlean eta artxandetan
mamu erraldioen aurka keinuka
auzi hartan itxaropenak galduz eta azkenik bizia
bazekitelarik hasieratik galtzaile izendatu zituela
jainko urrunekoen halabehear itsuak,
jakintsuak ziren ez asko ikasiagatik
garaileen anpukerien ezereza antzemana zutelako baizik
nehor ez baita garaile galtzailearen onarpenik gabe,
haiek, irriño batekin iragana epaitzen zutenek
eta otoitz isilekin lagun galduen atsedena gomendatzen
haiek zuten gizadia erredimitu ankerren erokeriatik
irtenak zirelako froga hain gogorretatik
bihotz garbiago batekin, pena errukitsuz birgizatuak
ozenkeria, mezu eta argudio handiegirik gabe...
haien ohore apalean kontsolatzen naiz
galtzaile ni ere beste gerla batean, beste ataka batzuetan.*

Kezka pertsonala eta kezka kolektiboa. Biak ala biak galeraren kontzientziak hartaraturik garatuko dira, ezkortasunaren lurraldean. Bere garaian, gazetetasunak, osasunak eta arrazoimenak, hein batean bederen, neurrian bizituak, moldatuak eta eleder bilakatuak. Kezka existentziala nagusitu ahala, baina, eboluzionismo eta zientziaren makulua funtsezko izanen da. *Izarren hautsa* ezagunaz gain, honoko poema hau ere kantatu egiten zuen: *Sinesten dut / egun batetan hilen naizela / hutsean eroria / ezerezean amildua / hauts bihurtuko naizela. / Sinesten dut / hartuko nauen lur hortatik / landare berriak / sortuko direla, / landaretatik zuhaitzak / zuhaitzetatik loreak / loreetatik fruituak, / fruituetatik / gizonak eta abereak / bazkatuko direla.*

Hain azalpen erabatekoak diren *Izarren hautsa* eta *Sinesten dut* poemak, hasierako freskotasuna atxikiz, poetika helduagoa eskaintzen zuen *Bigarren poema liburua* deitu zuenekoan agertu ziren, nahiz lehendik eginak izan. Sentimenduetan oinarrituagoa, zalantzak ere lehen baino ugariago azaltzen ziren, naturaren bilakaeraren

zentzuan kokatuak, agnostizismoa oinarrian materialismoa garapean. Poesiari datxekionez, gutienez duela bi mila urteko tradizioan, Lukreziorengandik datorkiguna. Erromatarraren *De Rerum Natura* liburua, *avant la lettre*, askatasunaren materialismoari buruzko azalpen eta aldarrikapen filosofiko-poetikoa baita: *Natura libera da, / nagusirik eta jainkorik gabea, / inposaketa edota hertsadurarik gabea. (...) Horrengatik, / Musen hizkuntzan adierazten dizut / ezti poetikoaz horniturik. / Zure izpiritua seduzitu nahi izan dut / irtenbide bakarrak merezi duen heinean: / gauzen naturazko ezagutza osoa! Bada, orain arte aipaturiko Leteren poesiaren ardatz bat (ondokoan ere, nahiz izpiritualitatearekin partekatua izanen den), nire ustez, eta funtsean, ildo horretan da kokatzen, ñabardura batekin: Lukrezioren ez-fatalista izan nahi lukeen askatasunaren materialismoa, gero eta fatalistagoa da Leterengan. Agian horrengatik ez da gai izanen poetaren larritasuna ematzeko. Aurrekoen garaiko poema batean honela dio: *Zakurrek jan bezate / esperantza, / zerrien bazkari bihur dadila / justiziaganako ametsa, / astoek zanpa ditzatela / injenuitatearen loreak, / ziminoek likistuz hondatu daitezela / uste onaren irrifarrak. / (...) ezerezaren aurrean / osotasun bilakatuko gara, / horrela / gizon izanaz.**

Poemak aski ongi adierazten du zein zen poetaren egoera animikoa, dezepzioa, eta nahiz oraindik zientziaren makuluan pausatzen zen, (beste zerbaitekin berdindu beharko zen) hutsune larria iragaratzen zuen jada. Eta hutsune hori berdindu ahal izan baino lehen, hondoraino iritsi beharra zen, nihilismora. Hor kokatu zen haren hurrengo poema liburua, *Urrats desbideratuak*.

Balitzko esperantxak hondoraturik, bai pertsonal mailan bai kolektiboan, porrotak elikatzen eta zeharkatzen du poesia. Ezkortasun Nietzschetarrak etsipenera darama: *Esku izoztuak luzatzen dizkiot / gau sakonari arrenka, / (...) / Zama hartu eta aurrera jarraituz / irterarik gabeko ibilbidetan, / erantzunik gabeko gauitsuak / beste egunsenti zikinago bat / halaberharrez erdi dezan.* Artean ere 'esku izoztuak' zen eta dezepziozko lurraldean jalgibide guti. Agian bakarra, ihesa. Eta errealitatetiko ihesarekin batera ustezko baloreen mundua eraisteko joera. Holakoetan, jakina da, paradoxa nabaria izan ohi da. Erromantizismoarekiko desengainua gordinki kantatzearekin, adibidez, aurreko sinesmena ageriago da nabarmentzen: *Maitasuna maitasuna / romantikoen uharte, / penak desegingo zaitu / odola izoztu*

arte. Ildo beretik: *Etsipenaren uharte gorrian / naukazute orain / deserriratu, / ez dakit zenbatgarren ekaitzak / bultzatu ninduen hara, / ez naiz inoiz itzuliko / aspaldi amaitu baizen / sekulan helbururik izan ez duen / bidajea. Eta beste batean: Denbora badoala / erreka baten gisan / eta denborarekin / ni ere banoala, / aztarrenik utziko ez / ez duen leizera. Ez da aise xilatzen zerk daraman poeta leizeko ilunpe horietara, baina gakoetarik bat haren behialako historia izan daiteke: *Desolaziozko basamortuetan / aurkitu nahi banauzue / jarrai haratago haurtzaroko iturburuetara. Beste bat (tradizio judu-kristauan hain baldintzagarri eta eraginkor den) errudun sentimendua; hain zuzen, aurreko pasartea *Kulpa ezarriak* poemakoa da. Bertso tanke-
ran ondu beste poema batean ere hala dio: *Orain badakit zer den eziña, / kulparen kargaz hiltzea, / irterarikan inun ez duten / bidetatik ibiltzea, / kontsolamendu bakarra nuke / nerebaitara biltzea / hitzak alferrik direnez gero / berdin zaio isiltzea.***

'Ihesean' herriarekiko atxikimendua eta itxaropena ere arrakalaturik geldituko dira. Eta, jakina, arrazoi objektiboak inoiz ez dira eskas izaten edozein ihes garatzeko garaian. Herri mailakoan ere ez. "Herriotza utopi izendatu dutenei" poema hor kokatzen da: *Zergatik, beraz, itxaropenaz mintza? / Zergatik eta zertarako / bidegurutzeko bakoitzean / heriotza ginaldaz apaindu? Edota Herri dokabea / gu denen herria, / besterik izan ez ta / hain baita guirea, / hain gorrotagarria / hain zentzugabea / hil nahiago duena / bizi izan baino, / ekaitzek ingurua / jan diotelarik... Hala ere, badu kalipurik herriarekiko leialtasuna aldarrikatzeko *Eta aberria, orain / lotsaldi eta erorka guzien izandapena zait / (...)* / Ez gaitu maitasunak batzen, ikara larriak baizik. / Horregatik natzaio agian leial aberri dohakabe honi. Eta perstonal mailan ere garaitua ez izanarena: *Baina inork ez nau herbesteratuko / zentzuen aurrean oparo datzaten / aro ederren sinuetatik / margo eta usai / ihintz eta lanbro / zuhaizti itzaltsuen kaligrafia miresgarritik. Natura indar eta atsedean iturri bakar gisan. Gainerakoak eraistea baizik ez luke mereziko: ... kristo! birao baten pretentsiroik ere ez / bideak baitira labainak aserrearen ezerezeruntz, / ohizko liturjietan elkar-somatzearen asperduraz / zapata bustiak pasilloetan pilatuz / gaua beltz eta gorria denean labe altuetako tximinien gisan / poemetatik gehienek emoziorik sorrerazten ez digutenean.**

Baina bizi mina, oinazea... eta egoa, ez dira aise laketzen nihilismoan (nahiz balirudikeen poeta jarrera-kokapen horretan 'laketzera')

ere iristen dela). Bere buruaz beste egitearen bidea hautatu ezean (*Alferrik baita guztia / azken fineko legetan / kuraia ez balitz aski / bideak eraikitzeko*), eta ez da kasua, hutsa berdindu lezakeenaren xerkan ematen da. Naturak biak biltzen ditu bere baitan: materialismoa eta berau transzenditu nahi lukeen izpiritualismoa. Materialismoak existentziaren zentzua eman dezake, heriotza ulertarazi, baina ezin ezerezarekiko auzia xuritu; ezin hil-ondokoaz lasaigarririk eskaini. Ez du balio, beraz, egoaren larritasuna ematzeko. Eta materialismoak ezin badu, aitzitikoak beharko du, izpiritualismoak, orokorra zein erlijio zehatz bati lotua. Hein batean, hor kokatuko da, nire iduriz, handik goitiko Xabier Leteren poesia, beti ere arrazoimenaren eraginez ondua. Poetak du jainkozkoatasuna gorpuzten eta biziartzten, kontsolamendu bakarra delakoan. Jakitun izanagatik ere absolutua ezin dela ezagutu ez atxiki, bizi-mailak materiaren bilakaera eta eboluzioaren eraginez baizik ezin direla gauzatu, jainkozko entitatea du sortzen "bere irudi eta idera", aski 'Rilketar' eran; jainkoa nahi/behar du-eta. Transzendentziarena ezinbesteko zaio, eta fatalismoak ez dezan eraman erabateko etsipenera jainkoak ditu deitzen, konbokatzen; haien balizkotasunean da biltzen. Jainkoen beharra du, bestenaz jasanezina baitateke bitzta. Berraurkikuntzan sinetsi nahi/behar du antzerkia den bitzta eramangarri izan dadin, oholtza horretan konsumatzen den alfa eta omegaren arteko bidaiak zentzua ukan dezan. Nire ustez, ez da, beraz, bet-betan sinestun bilakatzen dela, ezkortasuna gaindituko badu, sinetsi nahi/behar duela baizik. Egia erran, gizateriak ez du besterik egin bere bilakaera luzean.

Egoaren ordain-saria dateke, hain segur; hain da handia, Norman O. Brown kontrakulturako psikoanalistak zioen bezala: "gauza jakina baita *egoa* artistaren etxean bizi dela", nahiz aise erants daitekeen "sortzaile guztienetan eta, azken buruan, ia denen etxeetan". Izan ere, jende izaeran osagai-ezaugarri berezkoa den *egoari* esker, sorkuntzaren lurraldea ez da laiotz munduan. Baina *egoak* ez du aise onartzen denboraren iragaitza, heriotza. Poesiak heriotza berrerosi ezin, baina bizi-larrimina eztitzen lagunt dezake, are liseritzen, besteak beste, min-izu hori exorzizatze aldera, hitz bilakatuz. Gainera, zenbat eta hitz zehatz eta eraginkorrago hainbat eta osatzaileago izanen delakoan. Hizpide dugun hitz poetikoaren kasua, nik uste.

Arnasaz handitu, egituraz sendotu eta mailaz garatuagoko poetika eskaintzen duen *Zentzu antzaldatu*en *poemategia* lanean, adibi-

dez, bada hori dena -nihilismotik izpiritualitaterako bidea, ez ordea xuri-ta-beltz gisan-isladatzen duen poemarik. Desolazioko lurraldean bada arrazoimenaren printzarik, baina funtsean ezkor dager: *Egungentira leihoratu naiz, gogoetekin hain ilun, / txiro eta nekaturik desio ezinezkoen / sakabanatze urdurian, / jainkoak ukatuz eta haien altxor preziatua, dohaina; / izadia eta itxaropenaren artean, erdian ni, / bakarrik, harro ene bilaketa etsiperatuan. Zalantza eta guzti, 'salbabide' zalon izpiritualitatean murgiltzen da: Zenbat aldiz, Jauna, gau beltzak didan estali / izpiritu asaldatuaren argi suspertu berria / eta adinenaren hondakinetan naizen etzan urduri / amor eman ez biziari jakituriaren liburu hertsietan...* Garai berekoa da: *Gorde nazazu, Jauna, / gorde nazazu neronengandik lehenik / beldur handiaren arratsalde hontan, / (...) / Gorde nazazu, Jauna, / ez areioaren ezpata garratzetik / itxaropen izugarri honetatik baizik. Mistikoen izpiritu oinazetua oroitarazten du, itxaropenezko solaskide 'Jauna' duelarik...*

Salbabidearena izan, galerarena izan, Leteren poesia, funtsean, ihesarenak zeharkatua dela erran liteke. Eta, jakina, ihes guztien jatorria heriotzarengandikoa da, zuzen edo zeharka arte-poesian beti isladaturik dagoena. Izan ere, 'ihes' nagusiaren eraginari esker, edo horrengatik, jantzi eta edertuz doa gizateriaren ibilbidea zientziaz, poesia eta dantzaz, arte eta musikaz, antzerkiz...; orobat osatuz, haren zereginik behinenekoaren ondorioz. Leteren poesia ere hor kokatzen da, nahiz eta, maiz, heriotzaren itzala neurritz kanpo nagusitzen den, ezkortasunak arlo gehienak 'hunkitzen' dituen.

Adibidez, herriarena. Gertakizunak 'lagun', -inoiz ez dira falta izaten ezkortasunaren jarrera-joerarako zurbideak-zalantzan ezartzen zuen lehenagoko leialtasuna: *Aberria, berriro, lotsa makurraren izendapena zait / senideen begietan gorrotoa eta mespretxua / ikusten ditudanean harro eraikiak susmoaren ikur. / (...) / Nor izango zaio oraindik leial aberri dohakabe honi?*

Horiek hola, agian hobeki uler daiteke orain *Egungentziaren esku izoztuak* liburuako poema honetan Letek zer eta nola azaltzen duen auzia. Nire ustez, aski jabalduran eta pertsonal kezka unibertsal bilakatuz:

*Zu, bizitza eta heriotzaz
tematsu mintzatzen zaren hori
zure ibilbideari*

*muga lanbrotsuak ezarriz,
 ezin zindezke bizitzarena izan,
 maizter bisitari again
 gonbidatu iheskorren etxe arrotzean,
 eta heriotzaren orduan,
 filosofoak esana da,
 zu ez zeundeke jadanik hau...
 Amets baten itzala zara
 eta amets horren zentzuaz galdetzean
 ezingo dizu nehork erantzun...
 errepikapen tematsuz
 egunero ukatzen duzun
 Jainko horrek izan ezik.*

Nahiz zalantza maiz bilakatzen zaion hitz:

*Eta zer, Jainkoa
 otoitzekin eraikia
 gure biluztasunean baizik ez bazina?*

Garai batean, eta oraino ere, arnegutzat har zitezkeen galdera eta zalantzak dira, (hain kondenagarri zen) agnostizismoaren kumeak zirelako. Poetarentzat balizkotasun hori larrimina goxatzeko heinekoa date, jakina da, 'norbaiti' 'erruaz' kontuak eskatu ahal izatea, are egotzi ahal izatea, ez baita ihesbide eta lasaigarri eskasa. Baina poesiaz ari garenez, auzia da hori dena nola bilakatzen den hitz. Eta Leterengan nabaria da irudi eta hiztegiaren ederra. Poema honetan, adibidez:

*Eskua luzatuko duzu
 eta ahots batek erantzunen dizu
 "ez dago amoinik xahutzaile zoroentzat",
 orduan bideari begiratuko diozu
 eta ez duzu han
 egun beti berdinen gristasuna baizik atzemanen,
 inorenak ez diren ordu erori horiek
 izanen dira zure gogoetagine,
 igarotzen zara iraganeko lurraldeetatik
 jaso nahirik irudietan antzinako argiaren*

*gardentasun asaldatuak
garisailen gerriburu urretsua
mahastien lerrokatze hornitua,
baina dena dago erreten zikinduetan atxilotua
ez baita izadiaren beira horretan
zoritxar handi bat baizik isladatzen,
orain ohartzen zara ibar argitsuak
beti haratago daudela
beste lurraldeetan, herbeste urrunean,
eta zuri ez dagokizula
itsaso beltzaren hegietan idatzia izan zena
oroitzea baizik
missus in hanc venio timide liber exulis urbem.*

Amaitzeko ematen duen latinerazko perpaus hori (*Hiri honetara igorria, erbesteratu baten liburua naiz eta beldurrez iristen naiz zuengana*), hain zuzen, Ovidioren *Tristia* lanekoa da (bidenabar, badagoke zer aztertu frango ugari diren zita edota keinuen arloan). Hara non, maitasun eta plazeraren poeta zena -besteak beste *Ars Amandi* poemategi ezagunaren egilea; gai horri zegokionez, Epikuro, Lukrezio eta enparauen tradizioan txertatuxe, ez epikan-, Zesar Augustok Itsaso Beltzeko Tomis hirira (egungo Constanza, Rumanian) erbesteratu zuenez geroztik, kexu eta penetan zen, abaildurik erabat.

Oiartzuarraren poeman ere bizitzaren ekidinezinezko gazi-gezasuna dager, poz eta mina. Unibertsal arnasan, gainera, antusteke-ria eta harrokeria bere izarira ekartzeko eta doitzeko maneran. Baina berriz ere ñabardura batekin: Ovidioentzat agindu eta bortxatutako erbesteratzea hiltzea bezalakoa zen, handik idatzi eta igorri poemagutunak nostalgiaz, erreguz eta oroitzapenez beteak ziren; Leterentzat, berriz, hizpide duen erbestea ez da "hiltzea bezalakoa", benetako heriotza ondokoa da, ezereza. Eta handik ezin, ondikotz, gutunik igorri adiskidei, ez oroitzapenik ez deus. Hortik hil ondoko oroitzapen edota keinuak posible bilaka ditzakeen irudikapen poetikoa...

Itxaropen horren makulua ukan ezean, etsipena da nagusitzen:

*Egunak eta gauak, goizalbak eta ilunabarrak
igaro izan ditugu*

*aldizka imintzio batzuk ahaleginduz
maileguzko libertateak argudiatuz*

umeez aurrekoen keinuak zituzten

gure zorion galduaren argazkietan

eta hitzik gabe zekiten

iragan batek itxaroten ziela bidegurutzean

ez, apirila ez da hilik tristeena

urtariletik abendura dira denak uzkurrak

lur antzuan bizi garenontzat,

guk antzutu genuen lurlean

zauritutakoentzat ahazturaren hilobiak eraikiz

hori da bizitza deitzen duguna

eta ongi dakizu ez genukeela

erruki apur baten eskubiderik

joan zitzaizkigun haiek ez baligute

amoroski barkamena dohan eskainiko

umeez ere aurrekoen keinuak dituzte

zorionaren antzinako argazkietan.

Formalki Leterengan usaiako estilotik hein bat aldenduxe, ezere-zarekiko kontzientziaren itzalpean, galera eta iragankortasuna hitz eta irudi esanguratsu bilakatzen ditu, mezuari unibertsal izaria emanaz, bidenabar.

Hain zuzen, hor beste ezaugarri bat ere nabarmentzen da: poesia idaztea funtsezko jarduera bizigarri zaiola. 1974eko "gauzen izentatze etengabe bat" poeman zioen eran: *Poesia / gauzak izentatzeko era bat da. / Beraz / ez dizut / loretegi aberats ugaria / erakutsiko / ez izarren ordenarik / agertuko. / Gure bideak ez darama / eskainitako hirira / bide soila baizik ez da:/ gauzen izentatze etengabe bat...*. Eta, gainera, izendatze zehatz eta esanguratsua, gaiari eta bere garapenari (erritmoa, metaforak, hiztegia...) dagokienez. Poesia, gaia era zehatz bezainbat esanguratsuan garatzen den jarduera delakoan...

Leterentzat, bestalde, poesia idazteari ekitea lurralde ez oso ezagun batetik ez-ezagun den beste batera abiatzearen parekoa da. Bidean denetarik aurki daitezke, hasieran, amaieran eta tartean. Eta hori dena, xuxen jakin gabe norbera ote den poemaren eraikuntzaren gidari ala nonbaitetik ote datorkion arnasa, sentimenduak eta ideiak hitz eta irudi bilakatzerakoan. Berak dioen hitzetan: "Izan ere, zenbat aldiz ez da gertatzen kontzeptuz, intuizioz eta emozioz barnean darabagun poema bati forma ezin emanik luzaz ibiltzea, azkenik lehen hitzek (ia bakarrik eta bere baitatik sortzen direnek) gainerako guztia, beraiei itsatsia, segidan ekartzen duten arte. Ezin daiteke esan poemaren 'gaia' poetaren baitan ez zegoenik, horrek suposatzen dituen eduki atal konplexuekin (sentimenduak, bizitzaren esperientzia, haustura-guneen kontzientzia, galeren barne-izendapenak), baina, era berean, gai horrek, formarik ezean, ezin zezakeen adierazpenik izan hitzek (lehen hitz argitu, harrigarri, misterioetsuek) ibilbide agertu ez baliote; eta agertu esatean ez da agerpen diskurtsiboa adierazi nahi, ikuskatze mistik baten pare legokeen beste 'agertze' mota bat baizik. Hitzak beti baitira harrigarriak, eta neurri batean arrotzak ere bai, beste nonbaitetik etorriak poemaren lurraldera".

Hitz etorriak... eta arrazoiaren bidez propioki eta osoki adierazi ezin dena, 'erran ezinezkoa', hitz poetiko bilakatuak. Ahantzi gabe poesiaren lurraldean "hizkuntzarekin batera 'hizkerak' leudekeela, erreferente nabarmen guztietatik haratagoko oihartzun harrigarritz beteak". Horiek dute hunkitzen bezainbat hobekien azaltzen gure baitako mundu gora-beheratsu eta gatazkatsua. Hargatik dio Letek "oinaze eta sufrimendurik gabeko esperientziatik ezin daitekeela egiazko poesiarik sortu". Orobat poesia "iraganarekiko bidaia beti berritua d(ela), eta gogoeta esparru, han baitaude gure kulpak, gure desleialtasunak eta gure kontzientziaren urradurak". Eta horretan bat egiten du hain maite duen Salvador Espriurekin, poesiagintza ia osoa heriotzarekiko irudien inguruan gauzatzen zela baitzioen katalandar poetak, etengabeko gogoeta edo meditazio moduan.

Xabier Leterena oinazezko poetika ilun eta malenkoniatsua izanik ere, bada maitasun eta amodiozko printzarik. Baina, funtsean "oso zalla izan da beti poesia argitsua eta baikorra idaztea" dio. Espriu bezala, poesia malenkoniaren hizkerez mamitzen dela pentsatzen dutenetakoa da. Agian, areago: kulpaz, hoben eta erruaz. Poesia, beraz, sentimendu hori hitz bilakatzen den heinean, eta hitz publikoa,

damubide date, berrerospen edo erredentzioa bilatzen duena. Sor-kuntza gehienetan bada horretarik zerbait; hortik maiz duten terapeu-tiko eragina. Baina Joan Margaritek dioen bezala, arte espresibidee-tan dautzakeen sortzailearen minak unibertsal mailara ekarri ezean, nikerian murgil eta itorik, emaitza nekez izan daiteke goi-arnasekoa. Oartzuarraren azken lan hau aurrekoak baino narratiboagoa da, des-kriptiboagoa; besteak beste, agian horrengatik, bizipen eta minen 'biluzte' horretan, batzutan, patetismoaren mugetan dabilelako itxura har daiteke, ezinbesteko balitzaio bezala, poetikoki eta pertsonalki.

Dena den, iruzurrik ez. Letek garbi uzten du zein diren bera-
rentzat poesiaren izaera eta zeregina, non kokatzen den bera. "Poe-
siak aldarrikatzen digu bizitza galera dela, denboraren haginaren artean
kraskatuak eta deseginak izatea. (...) Hitzek ezin dezakete bizitza
erredimitu, eta are gutxiago heriotza. Hala ere, heriotzarekin lehian
pentsatzen dugu, idazten dugu, gure hondarrak, gure aztarrenak
salbatu nahirik; baina heriotzaren esperientziak hesten ditu bizitzaren
eta poesiaren ibilbideak. Eta azken-azkenean, biluztuen bakardadera
eta oroitzapenen egoitza mingarrietara eramanak izan garenontzat
zer gehiago geldituko litzateke. Gogoeta bat, agian, eta begiratze bat
noizbait aberriaren lurraldeak izan ziren haietara; urruneko egoitza
misteriotsuak, guttika-guttika gure bizitzaren gertagune eta aldagu-
neetan urratzen, desziurtzen eta itzaltzen joan zaizkigunak."

Hizpide dugun liburuko Megua Venezian, 1998 poeman, adibi-
dez, hori dena (galeraren mina, oroitzapena, existentziarekiko kezka,
gizateriarenganako dezepzioa...) *poiesis* du bilakatzen:

*Isilik, ihes zihoan arratsaldean ontzia
ezpondetatik haruntzagoko itsasoruntz
ahazturak gizakumeen ametsei
destainu dagien erresuma urrunera,
oihalbela doi haizatuek
adio zegoten mila jauregidun hiriri
harlanduetan usteltzeaz zelarik
barnerreka harresituen hezetasuna,
Ospedaletik igaro ginen
eta gogoan izan genuen
maisur ilegorriaren adagiorik lanbrotsuena,
zer nolako malenkolia geldia, esan zenuen*

*leihora irtetzen ginelarik
egunsentiak gaua errenditzen duen
ordurik nekatuenean,
han, lanbro hesiari zegozkion ikusametsetan
nabaritu genuen bihotzean noraezaren zama astuna
desolazio hura, oh, desolazio hura,
orduan, barnegela babestuetara itzuliz
apal berrabestu genuen
izpirituak kontsolamenduz zekarkigun eresia,
hemen gaude, esan genion elkarri,
bizidun umezurtz, baina hemen gaude oraindik
ez da erabat kunplitu gure ordua,
eta kontzertuaren pasarteak oroitu zenituen
armoniaren sabairik gorenari euts ziezaioten
bakean bakez bakeratu nahirik
arimak iluntasunean sarri itsulagun dituen
egusentia, edertasuna eta hiria,
bitartean, isilik ihes zihoazen gogoetak
ontziak, desirak, neguko ibiltari misterioitsuak
hegi lokartuetatik haruntzagoko kostalderuntz.*

Edertasunez bezainbat nostalgiaz hornitutako mikrokosmos be-
rezia, Venezia, egoki gertatzen zaio bere malenkoniak gain, exis-
tentziaren joan-etorriak, patua, irudikatzeke. Eszenatoki horretan du
poetikoki bilbatzen, maitearekiko loturan, bere oroitzapen eta senti-
menduen mundua. Vivaldiren musikaren oihartzunak ferekatua, area-
go, agian, maitearekin batera onduriko bizitzaren aldeko aldarriak:
*...hemen gaude, esan genion elkarri, / bizidun umezurtz, baina he-
men gaude oraindik...* Historia eta edertasunez hain hornitua den
hirian Herioren itzala sentitu ohi da zeharka, areagotuz, agian, pertso-
nal mailako larritasuna. Kontsolamendu bakarra: maitasuna eta beron-
nen eraginez oroitzapenera datorren musika... Eta, literatura eta
existentziaz ari garenez, poema bera idaztea.

Hain zuzen, bere jarduera literarioak hori baizik ez du adierazten:
poesia-literaturak, lehenengo eta behin, egileari berari egiten diola
on, ondotik, agian, oro duindu gaitzakeela, ederretsi. Horren adibide
da liburuko *Obababako lurraldeari begira* ataleko poema sorta; haien
artean:

Urtarrileko eguerdi batean igo nintzen
 gailurrean datzan hilerri isilera,
 galdutakoei erreoparia eskaini nahi izan nien
 baina hain nengoen eskuhuts
 hain umezurtz, hain herabe
 ez bainuen adorerik izan argizari bat pizteko ere...
 atsekabearen ordu besteratuak ziren
 culpa eta oinazea intzirioka direnetakoa
 gertakizunari zentzuzko hitz bat eman nahi diogunean,
 baina ezin, hain ezinesana izaki heriotza...
 orduan ibarrean eliz kanpaiek jo zuten ordua
 eta begira jarri nintzen poetaren lurraldeari,
 zer naiz ni, oihukatu nuen barneruntz,
 haren hitz eder errukitsuetan antzaldatua
 gizatasunean bermatua izan dena baizik,
 ez gaude bakarrik, eresiek, poemek laguntzen gaituzte
 eta bizitzaren muinean oinazea antzeman zutenek,
 haiekin nengoke, haiengan naiz
 joan zirenekiko azken enkontrua arte...
 eta negar egin nahi izan nuen
 hautsi, hustu landa babesgarri haietara,
 ederresten nuen arbasoen aberrian ahuspeztu,
 aitortu, amore eman, apaldu, senidetu,
 norbaitek irakatsia zidalako
 gizagotzen gaituzten amodioen hiztegia.

Literatura, beraz, giza kondizioa duintzeko jarduera date Lete-
 rentzat. Ez salbabide delako, bai, ordea, konpartitzen den heinean,
 kontsolamendu gisa. Poeman, berriz ere bere egoera mindutik abia-
 turik, ezin berdinduz galera eta nostalgia, sosegu eta are arnasa
 ematen dio Obabako literatur lurraldea ikusteak eta, batez ere, sen-
 tizeak; horrek sortzailea eta haren literatura -gizagotzen gaituzten
 amodioen hiztegia- ospatzera darama.

Amodioarekin batera, poesia galera eta mina berdintzeko jardue-
 ra gisa. Galeraren minak beti elikatu... eta ahalbideratu izan du Lete-
 ren poetika. Hizpide dugun liburuan, agian inoiz baino ageriago eta
 inoiz baino zintzoago, erotik behar zukeelako. Min eta sentimendu
 errudunak arraso berdindu behar izan balitu bezala, zor bat kitatu

behar bailuan, maite zitueneekin eta oroz gain Lurdes bere betiko bidaidearekin. Eta horretan bideska pertsonaletatik unibertsaletarat dabil. Beti ere, sinestuz "egungentzietan kulparen zamak kolpatzen gaituela jakitea, horretaz konturatzea, hori da poesia, eta jakitea maite dugun guzti hura iragankorra dela, hauskorra; maite ditugun izaki eta pertsonak ezin ditugulako zoritxarretik eta heriotzatik libratu. Poesia, beste era batean esateko, otoiitz etsiperatu bat izango litzateke gure izate iluna noraezera daramaten jainko uzkurrei zuzendua."

Otoiitz etsiperatua izateaz gain, bestela adierazi ezin diren zenbait gauza elelderrez errateko jarduera ere bada, galerak eta minak berdintzen saiatzeko heinekoa. Adibidez, eta gogoeta hau bururatzeko, 2005gn. urteko azaroaren 27an, *igandea, Lurdes bisitatzera erietxera nindoala* izenburu-azalpena daraman poema. Nire aburuz, liburuko gailurretarik da, baita modu berezian laburbiltzen duena ere aspaldi honetako Xabier Leteren poetika:

*Azaroko arratsaldean elurra ikusi dut
Bianditz mendiaren hegal-gailurretan,
xuri hartan begirada itsatsirik
"berriz ere negua atarian"
esan diot ahots apalez nere buruari,
zer nolako hunkidura elur xuriena
nerabeak ginenean herri galdu hartan...
begiratzen genituen bortuak, mendilerroak
eta han ekialdean Nafarroa zegoela esaten ziguten,
Lesaka, Baztan, Auñamendiak
haratago Europako erresumak edo agian Errusia
ez baikenekien noraino ailegatzen zen mundua,
baina mendilepo hurbil haietatik zetorkigula dena
hori ongi genekien gure ezjakin eskasean,
hodeiak, ekaitzak, elurak eta negua,
eta izendatzearekin eraikitzen zirela gertakizunak
eguratsen aldaketak iragarri eta halabehartuz...
gero laster eguberria genuen atarian
eta Olentzero ikazkina menditik jaisten zenean
sua eta mezua bè
gure bihotzetan zilarrezko txintzarriek
errepikatzen zuten zorion harrituaren doinua...
penaz begiratzen genien orduan zoritxarrekoiei*

eta haiengandik hurbilago ginen sentitzen
 zorteak onizatearen atari epeletatik uxatu zituelako...
 gaur, izan ginen hartatik
 ia ezer ez denean geratzen
 berriro xuriz jantziak ikusi ditut mendiak,
 ekialdeko bortuetara begiratu dut hunkitua
 eta barnearen barne barneratuenetik esnatu zait
 denboraren abaraskaren pean
 estalia zegoen kantua:
 goiko mendian elurra dago, errekaldean izotza.

Bere oinazetik abiatuturik -jada oso larri zegoen Lurdes bisitatzera- hitz gutirekin inguru oso bat ezezik -bizitu eta ezaguturiko mundua, ororena izan daitekeen mundua-behinolako garai bat ere ikusarazten du maiteki eta maisuki. Nostalgiaz, malenkoniatsu..., baina ez negartu. Seguraski galtzear dagoen maitearekiko nostalgiaren isladan. Biak ala biak atarramenturik gabeko gisan bizituak edo, hobeki erranik, maitearenak bestearena hala hartzerat eramana, eta alderantziz: haurtzaroko geografia-bizikerak maitearena konformidadeagoan onartzera. Eta bere nostalgia-min neurtua hitz bilakatzean ere giza kondizioaren minaz ari da, guztiongan datzan poetikotasunaz: bizitza eta mundua modu berezi batez ikusteko eta sentitzeko era. Galeraren minak (sobera sinesten ez duen) jendartean jabaltzen dela dirudi, (galdutzat ematen duen) herri jakindurian; funtsean, (bere barne barnenekoetako abaraskapean estalirik zetzan) herri-eresian: *goiko mendian elurra dago, errekaldean izotza*. Bizitzaren dialektika gazi-geza bailitzan, ez salbabidetzat, ez baita salbaziorik, bai, ordea, kontsolamendu gisa. Eta hori dena zehazki eta eder izendaturik, seguraski, ez pozik gelditzeko heinean, bai, ordea, agian, osatuxe eta konformidade(ago)an.

Poesia mugarri bat, eta ez poetarentzat bakarrik.

Iturri urdinen bila (Leizarragaren Testamentu Berria eta hari erantsitakoak)

Patxi SALABERRI MUÑOA

0.- Gehiegi jorratu gabeko arazoa gertatu da luzaroan Joanes Leizarraga kalbindarrak euskaratu zituen lan desberdinen edizioen identifikazioarena. Dena den, ez zen bigarren ordukoa izan beskoiztarrak *Testamentu Berriaren* grezierazko bertsioa (bakarrik) erabili ote zuen planteatzen zuen hipotesia, ez eta, urrats bat haratago, itzultzaileak jatorrizko testuekin jokatzeko izan zezakeen askatasunaren inguruko eztabaida bera ere.

Iturrien identifikazio-eginkizunaren ohiko zailtasunak areagoturik agertu dira betiere Eliza Erreformatuak bere historia laburrean argitararazi zituen obren edizio aniztasuna zela medio. Izatez, obra beraren edizioak zuzenduaz, osatuaz edota, behin baino gehiagotan, unean uneko premia eta interesen arabera egokituz joan ziren urte gutxiren epean. *Catechisme* edo *Bible* delakoa bezala beste guztiak, Kalbinek atondutako lanak Leizarragaren erreferentzia-esparru erlijiosoa zen frantses geografian barrena argitaratu eta banatu ziren, fede berria hedatu nahian. Egitekoan jarritako adoreak edizioen ugaltze nabarmena izan zuen ondorio.

Inprimatzen zailen ziren eta koste gehien zuten biblien ekoizpena, esaterako, eskerga izan zen Geneva aldean: "alors que la période 1540-1550 n'avait vu que deux éditions genevoises de la Bible en français, la décennie suivant (1551-1560) avait donné le jour à trente-quatre [sont comprises dans ce nombre les mêmes éditions

qui paraissent sous des noms différents, pour cause d'association]. Genève continue à produire beaucoup, pendant la période 1561-1570, puisque vingt-huit nouvelles éditions complètes de la bible réformée française sont publiées" (Engammare 1991, 363).

Ordutik hona igarotako laurehun eta berrogeita hamar urte luzeek ere beren zama larria utzi dute testuen identifikazioaren ahaleginen jolasean, argitaratutako edizio asko, ez bakarrik han-hemenka barreiatu, galdu ere egin baitira dagoeneko, Leizarragaren *Kalendreraren* iturri izan bide ziren *calendrier* izenekoene genealogiaren berre-raiketa-lanak ezin garbiago erakusten duen legez¹.

Ahuleziak ahulezia eta gabeziak gabezia, saio xume bat eskaini nahi zaio lerro hauetatik beskoiztar itzultzaile-moldatzailearen lanen iturri izan bide zirenen identifikazioaren oinarriak jartzeari, oraingo honetan, *Testamentu Berria* eta hari erantsita argitaratuak baino aztertuko ez badira ere.

Kuxkuxeatze filologiko hutsetik harantzago, honako proposamen honek, besteren artean, Leizarragaren hizkuntza-hautua eta itzulpen-estrategiak behar bezala ikuskatzeko bidea irekitzen lagun liezaioke ondoren letorkeenari² añador, pero cf. ahí mismo i Iacob, enganadora". Leizarragaren iturrirei erreparatuz gero, garbi dago *enganadorea* hitza frantsese.

Uste horrekin datoz, hain zuzen, ondoko lerrook.

1.- Leizarragak berak *Kalendreran* agertzen duenez, *Testamentu Berriaren* inprimatze-lana 1571ko irailaren 24an burutu zen: "Egun hunequin Testamentu berria Heuscaraz lehenic imprimitzen acabatu 1571" (*Kalendreran*, [a.vii], r^o).

Zertxobait beranduago –baina udazkenean edonola ere, larrazkeneko azokak baliatu behar baitziren halako liburuen salmentarako–, kaleratu zuen *Kalendreran* eta, nonbait, *ABC edo Christinoen instruc-*

(1) Salaberri (prentsan).

(2) Beste inon iradoki izan dugun moduan (2007), ez dirudi testuen arteko parekatze sistematiko zehatzak lexikoaren esparrura ekar lezakeena ere hutsaren hurrengo ia zango zenik. Adibide xume bat erabiliz, *Orotariko Hiztegia*n ez da argi geratzen zein desberdintasun atzematen zuen Leizarragak *deceviçalea* eta *enganadora* hitzen artean (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1199), ez baitio, izan ere, G. Arestik proposatutakoari zalantza-puntua baino eransten: "Ar[es]ti [...] traduce 06

tionea bera. Guztiak, ezaguna da, Arroxelan, Pierre Hautin³ inprimatzailearen etxean.

Iritsi zaizkigun albisteen arabera, bospasei urte behar izan zituzten kaleratze-premia larria zuen bertsioaren zuzentzeak eta inprimaketa-lana prestatzeak. Gertaera harrigarri xamarra, zeren, antza denez, Leizarragaren behin-behineko euskaratze-lanak pare bat urte besterik ez baitzuen iraun, 1563tik 1565era, hain zuzen. Baina bitxia izan arren, ilunegi segitzen du oraindik gertatuak.

Bestelakorik kendu gabe, jakina, inprimatze-atzerapen horren arrazoa zertxobait argiago gera liteke, baldin, hipotesi bezala, editore-aldaketaren bat suertatu zela egiaztatuko balitz. Edo zehatzago esanda, Arroxelako Hautin editorea baino lehenago Genevako Jean Bonne-foy izan zela aukeratua frogatuko balitz⁴.

Argitalpenaren luzatze-atzeratzeak hobe uler litezke, bada, tartean liburuen edizioa Genevatik Arroxelara aldatu zela suma baledi.

Eta Bonnefoy-ren izena ekartzen badugu, ez da kasualitatez edota apeta hutsez, beste arrazoi sakonago bategatik baizik. Jean Bonnefoy, izatez, Kalbinek sakon berrikusia zuen eta, geroztik, kalbindarrek ofizialtzat hartua zuten frantsesezko *Le Nouveau Testament* delakoaren⁵ argitaratzailea izan zen Genevan –gutxienez-1563an, hain zuzen ere, Leizarragari *Testamentu Berria*⁶ itzultzeko agindua eman zitzaion urtean bertan.

(3) Leizarragaren argitalpenetan "Pierre Hautin" gisara agertzen den inprimatzailea Lyongo eta Parisko edizioetan "Pierre Haultin" modura agertzen da. Hortik, beraz, inoizka Pierre Hau(t)in bezala azaltzea artikulu honetan barrena. Nafarroako Joana Albret erreginak erakarria, Arroxelan aritu zen 1570etik 1588ra bitartean. Inprimatu zituen lehen lanak Leizarragarenak izan ziren..

(4) 1565eko Oloroeko sinodoaren eskuizkribuak kontsultatzeke aukera ezak Lacomberen transkribapenez ballatzera garamatzen arren, egiaztatu egin beharko litzateke ea Leizarragaren eta euskal lau Ministro zuzentzaileen lanen ordainketa burutu behar zuenaren deitura "Monsieur de Bonnefont" zen ala Genevako inprimatzailea zenarena: "Bonne-foy" (edo "Bonnefoy"). Errazago ulertuko litzateke honako esaldia- ren esanahia: "[...] Monsieur de Bonnefont A la La Requisition du Synode A promis de faire apres qu'il aura Communique avec le Conseil Ecclesiastique que M. Lissarrague auroit deux Cens Liures come Les Ministres non mariés" (Lacombe 1931, 364; gurea da letrakera etzana). Eta egokiago ezkonduko litzateke, halaber, lan honetan barrena azalduko diren hainbat hipotesirekin.

(5) *NT*, hemendik aurrera.

(6) *TB* laburdurekin ere aipatuko da aurrerantzean.

Bestalde, eta hartarako arrazoirik ez bide zen arren, *TB*ren bana-keta hiru urtez atzeratu zen argitaratu zenetik, 1574ko abenduaren 15era arte, alegia. Orduko Paueko Sinodoak honako erabaki hau utzi zuen idatzita: "... Les Nouveaux Testamens en Langue Basque seront distribués par Les Colloques, en rendront compte au Synode prochain" (Lacombe 1931, 365-366).

Urte larregi, agerian da, euskal eliza erreformatuak ezinbesteko zuen erlijio-liburu fundazionalak kalea ikusi zuen arte. Suposatzekoa da, dena den, hark ez bezala, *Kalendrerak* eta, agian, *ABCak* berak ere argitaratu bezain pronto ezagutu zituztela euskaldunen supazterrak eta eliza-zokoak.

2.- Nolanahi ere den, eta Leizarragaren liburu nagusiaren ediziora itzuliz, diogun lehendabizi ez direla gutxi *Testamentu Berria* izendapenaren bitartez ezagutzen den argitalpena osatzen duten atalak, eta ez guztiak maila berekoak, ez bederen garrantziari eta sorkuntza-mailari dagokienez.

Guztietatik, jakina, *Testamentu Berria* bera da lehendabizikoa garrantzian eta tamainan, eta arazo gehien ematen segitzen duena; ez dago horretan zer duda. Haietako bat, berez erakargarria filologiarren esparruan, itzultzaileak baliatutako iturriei datxekiena eta, gorago azaldu bezala, hemen mahaigaineratu nahi genukeena.

Ildo horretan, Leizarragak *TB*ren itzulpenerako Olivétan-en frantsesezko bertsioa, grezierazkoa eta *Vulgata* erabili zituela zioen iritzia, luzaroan hedatuena, azken urteotan baztertuxe geratu da, egiantzekotasun gehiago erakutsi baitu grezierazkorik ez zuela ballatu dioen hipotesiak. Baina harantzago eginez, hipotesi egokia dirudi *Vulgata* bera ere erabili ez zuela dioenak.

Are gehiago (eta hau da hemen sustatu nahi genituzkeen hipotesietako bat): egun bidezkoago dirudi Leizarragaren eredu nagusia 1559ko urritik 1563ra bitartean frantsesez argitaratu *Nouveau Testament* izenekoren bat izan zela pentsatzeak⁷, eta ez 1564koa, Lafo-

(7) Hipotesi horren barnean, gehiago ere hertsu litezke datak, izan ere, 1560-1561ekoa izan baitzen Leizarragak ezagutu eta erabili zuen *NT*aren testu-finkapenaren ezaugarri nagusi gehienak bildu zituen argitalpena (adibiderako, Mt 2, 6 pasarteko "princes" hitza urte hartako edizioan hasi zen "gouverneurs" bilakatzen, etab.), 1560an burutu baitzuten Kalbinek eta Bêze-k "la dernière révision importante du

nek proposatu zuen bezala (1943: 1980, 50), hala izan balitz, besteak beste, Leizarragak ez baitzukeen urte bat besterik izan berea burutzeko.

Guztiarekin ere, Erreformaren mekanismoak sakonegi ezagutzen ez dituenak ere badaki eliza protestanteetan zenbat toki uzten zitzairen inprobisazioari eta nork bere aldetik ibiltzeari. Soberan legoke, ziurrenik, antonomasiak Liburua zena (liburu sakratua) oso gutxi baino ezagutzen ez zituzten hizkuntza batzuetatik oraingoz kultur hizkuntza bezala onduak ez zirenetara translatatu behar zenean itzultzaile-interpretatzaileen askatasuna norainokoa izango ote zen galdetzen hastea.

Eta zalantzarik geratuko balitz, aski luke edonork Bonne-foyren ardurapeko *Le Nouveau Testament*aren izenburu osoa⁸ eta hasierako gutuna⁹ irakurtzea. Argi uzten da bertan behar bezala zuzendua eta finkatua zela frantseseko bertsio kanonikoa, "behin betiko"¹⁰ ikuskatze-lanak Kalbinek berak eta Theodore de Bèze teologoak eginak zirelarik¹¹.

Nouveau Testament avant 1588" (Engammare 1991, 361, oharra). Mola-nahi ere, gogora bedi urte haletan argitaratutako bertsio guztiak testuetan bai, baina xehetasunetan eta paratestuetan ez zirela berdin-berdinak. Adibidez, Jean Tournes-ek 1561ean Lyonen kaleratu zuen *Bible* delakoan (lan honetan bigarren mailako erreferentzia nagusiztat erabiliko den horretan, alegia), bigarren parteko *NT*ko testuen alboetan dauden ohar biblikoak Leizarragarenak bezalakoak badira ere (inolako komentariorik gabeak, hain zuzen), kapituluaren hasierako laburpenek ez dute zerikusirik beskoiztarrenekin. Hori bai, *NT*ren hasieran ez da falta liburuen izenen koadroa (1563ko *NT*an ez bezala, honetan Leizarragak egiten duen bereizketa egiten da epistolen atalean: "Epistres de S. Paul" eta "Epistres catholiques"), ez eta *Testamentu Berriak* amaieran ematen duen izen propioen zerrenda ere. Amaierako "Recueil d'aucuns mots & manieres de parler difficiles du nouveau Testament avec leur declaration" atala ere Leizarragarena bezalakoa da (azken honena, gogora bedi, euskararen hiztegiara eta senera egokitua).

(8) *Le Nouveau Testament, c'est a dire, La nouvelle alliance de nostre Seigneur Iesus Christ. Revue & corrige de nouveau sur le Grec, par l'avis des Ministres de Geneve. Avec annotations revuees & augmentees par M. Augustin Marlorat* (Geneva, 1563).

(9) "A tous fideles chrestiens, nos tres chers freres en nostre Seigneur Iesus Christ, Les Ministres de la parole de Dieu, grace & paix en iceluy" 1559ko urriaren 10eko (1563, orri-zenbakirik gabe).

(10) Esanak esan, ezin ahanzi daiteke Olivétan-en *Bibliak XVI*. mendean ezagutuko duen berrikuskatze- eta egokitze-lan osoena eta sakonena ez zela 1588ra arte burutuko (ikus Engammare 1991).

Gainera, koldarregi izan gabe ere, zein itzultzaile erreformista ausar zitekeen gutun hartan definiturik agertzen ziren translatazaileen irudiko izaten?: “[...] maintenant Satan a trouvé autant de translata-teurs qu’il y a d’ esprits legers & outrecuidez, qui manient les Escritures: & trouvera encores desormais de plus en plus [...]” (1563, z.g.). Nonbait sudurretan errotua segitzen zuen hamar urte lehenago Genevan penitentziaturiko Migel Servet-en gorpuaren erre-usainak!

Beraz, Bonaparte euskalariaren irizpideari jarraiki Vinsonek idatzi legez, “... il est probable [...] qu’il a suivi la version française en usage de son temps dans les Églises réformées” (Vinson 1891-1898: 1984, 34).

Bere garaiko bertsio frantsesa eta hura besterik ez, erantsiko genuke guk.

Eta, hautuari eragozpenik atera lekiokkeen arren, Bonne-foy-ren 1563ko edizioa¹² jarri nahi genuke ikusmiran, besteak beste, esku-ragarrietako bat izateaz gainera¹³, mugarri garrantzitsua izan ere zelako *NT*aren inprimatzearen historian.

Dagoeneko, Kalbinek eta Bèze-k berrikusi eta zuzendutako *Le Nouveau Testament* delakoaren edizio horretarantz apuntatu genuen beskoiztarraren iturri nagusi bezala, hari eskainitako lan baten hitzau-rrean¹⁴. Urte bereko udaberrian Leizarragari Beskoitzen egindako omenaldian aurkeztu genuen hipotesi horren ildotik abiatu ziren, ha-laber, handik hilabete batzuetara argitaratu zen *Testamentu Berriaren* faksimilaren aurkezleak ere¹⁵.

(11) “Laquelle charge ils ont acceptee, & (moyennant la grace de Dieu) telle-ment executee, selon nostre iugement, que nous esperons que nostre Seigneur en recevra profit” (1563, z. g.).

(12) *Le Nouveau Testament* (Geneva, Bonnefoy, 1563).

(13) Honako helbidean: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108678p.image.r=calvi%2C+jean.f6.langFR>.

(14) Ikus gure *Leizarraga Zaharra, Leizarraga Gaurkoa* (2007).

(15) Ikus Kintana 2007 eta Knörr 2007.

Gabezien artean, aitortu behar da ezin izan dela 1562an argitaratutako *NT*aren alerik kontsultatu¹⁶, nahiz eta ordurako ia erabat finkaturik ziren 1563ko edizio honen testu-ezaugarri gehienak¹⁷.

Bonnefoy-ren 1563ko edizio honetaz baliatuz dioguna, beraz, Leizarragaren iturria identifikatzen hasteko behin-behineko saio gisa baino ez da eskaintzen.

Izan ere, inoiz zehazki egin beharko den arren, erraz gaudituko lituzke orriotako mugak eta egile honen bitartekoak *NT*en arteko konparazio zehatza burutzeak. Uste dugu, dena den, aski daitekeela hiruzpalau "froga" xume aurkeztea baieztatzen ari garenen erakusgarritzat. Honatx:

Batetik, agerian dago, kapitulu bakoitzaren buruan, segituan garatuko denaren laburpen gisa jarritako titulu esplikagarriak¹⁸ Leizarragak 1563ko *NT*tik edo haren ildotik argitaratutako batetik jaso zitue-

(16) Cunitz, Baum eta Reuss-en oharren arabera, nekez izan zitekeen 1562koa Leizarragarenaren iturri zuzena, maizegi suertatzen baitira desenkontrua. Bat baino ez aipatzearren, *Apost. Acteac* 11, 26an dagoen pasartetxoa ekar daiteke: 1562ko edizioak honela dio: "Or advint que tout l'an entier ils s'assemblerent avec l'Eglise". Leizarragak honako hau idatzi zuen, ordea: "Eta gertha cedin urthe gucian Eliçarequin *conversa baitzeçaten*", hain zuzen ere gainontzeko *NT* frantsesek agertzen zutenaren ildokoa, hots, "Or advint que tout l'an entier ilz *converserent* avec l'Eglise" (gureak dira adibideotako letrakera etzanak).

(17) Esate baterako, estilo honetakoak izan ziren 1561ean finkatu eta ondoko edizioetan jasotako zehazpenak: "une precieuse perle" (Mt 13, 46), kasurako, "quelque perle de grand prix" bilakatu zen 1561eko ediziotik aurrera ("precio handitaco perla bat" Leizarragarenean); "il monta seul en une montagne pour prier" (Mt 14, 23) "il monta en la montagne pour estre à son privé afin de prier" bihurtu zen 1561etik aurrera ("igan cedin mendira bereciqui, othoitz eguin leçançat" Leizarragarenean). Eta luzeago bat nahi izanez gero, hona hemen Mt 15, 5-6 delakotik hartua (Leizarragak zenbaki bat gaizki jarria ematen duena): "5. [...] Le don qui sera offert de par moy, sera à ton profit: 6. Et ne honorera pas son pere ou sa mere (il sera quitte) [...]" 1561eko ediziotik aurrera honela geratu zen: "5. [...] Tout don qui sera offert de par moy, sera à ton profit: 6. Encore qu'il n'honore pas son pere ou sa mere sera hors de coulpe [...]" ("Eneganic den dono gucia probetchaturen çaic: ohora ezpadeça-ere bere aita edo bere ama *hoguen gabe date*. 6. [...]" Leizarragarenean).

(18) Laburpenak Robert Estienne inprimatzaileak ezarri zituen lehenabiziko aldiz 1553an argitaratutako *Biblian*. Horregatik eta orobat bertsikuluak numeraturik jartzen lehen *Biblia* frantsesa izan zelako bilakatu zen argitalpen hura erreferentziazko. Jean Crespin-en 1555eko ediziotik aurrera, ohiko egin ziren laburpenok biblia erreformatu guztietan.

la¹⁹. Egia da, halere, noizean behin aldaketa ñimiñoren bat egiteko "ausardia" erakusten duela²⁰.

Jatorri bera dute, orobat, *TB* barnean ez dauden baina testua ulergarri egiteko eransten dituen hitzek ere ("[...] Testamentu berriaren heuscarazco translatione hunetan hitz bakoitz batzu letra cheheagoz textu artean eçarri içan dirade, eçagun dençat ecen hec teztuan aditzen diraden hitzac içanagatic, eztradela ordea textu gorputz berecoac, baina declaragarri iarriac", Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 254)²¹. Erkaketa sistematikoaren faltan, eta grafiko hutsak ez diren akats zenbait kenduta²², esan daiteke "hitz deklaragarri" horien kointzidentzia-kopurua oso altua dela *NT* eta *TB*ren artean, bertsio bietan, jakina, letrakera etzanez aurkeztuak. Egia da, dena den, euskararen senak desberdin jokatzera behartzen duela behin edo behin, zeren, euskara eta frantsesa desberdinak izanik, hizkuntza batek behar dituen partikulak edo hitzak ez baitira beti derrigorrezko bestean²³.

(19) Aztertu ahal izan dugun Tournes-en 1561eko edizioak era "estilizatuagoan" (ez hain ongi taxutua eta zehaztua, alegia) ematen du laburpen gisako hori. Ezin, beraz, atal horretan bederen, Leizarragaren erreferentzia izan. 1566koa, ordea, 1563koaren ildokoa da ezaugarri nagusietan. Halere, didaktikoago eta begietatik sartzeko erakargarriago izatea bilatzen bazuen ere, askoz nabarrago eta nahasiago agertzen da azkenerako, batez ere kapitulu-buruetako laburpenetan (berdin Lk 22an, zein Apost. Acteac 13an edo beste edozeinetan). 1563koak eta Leizarragarenak erakusten dituzten neurria eta orekaren sena falta zala, oro har.

(20) Ausardia izan ala ez (*TB*ri dagokionez "ahal dudan fidelquiena eguin ukan dudala" ziurtatzen baitu beskoiztarrak Erreginarantzako gutunean: Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 253), ez da desberdintasunik falta testu bien artean. Nabarmen bat Mateoren 3. kapituluaren hasieran. 12. bersetaren laburpena dela eta, 1563ko *NT*ek honela dio: "12 *Le van en la main, La paille au feu*". *TB*k zerbait gehiago eransten du: "12 *Bahea escuan, lastoa suraco*, eta bihia granereraco" (gurea da letrakera zuzena).

(21) Paperezko euskarria ballatzen duen obraren eskuragarritasuna medio, *TB*ren inguruko erreferentzia gehienak Linschmann – Schuchardt 1900: 1990 edizioaren arabera eskainiko dira. Gogoratu behar da, halere, egun 1571ko edizioaren ale bat kontsulta daitekeela interneteko helbide honetan: [http://www.euskomedia.org/PDFAnt/mono/leiz arraga/leizarraga_biblia.pdf](http://www.euskomedia.org/PDFAnt/mono/leiz%20arraga/leizarraga_biblia.pdf).

(22) Leizarragaren edizioaren akatsa da, etsenplu baterako, 67° orrian *hitzen* ordez, *hacia* jartzea: "Eta hauc dirade elhorri artera hacia recebitzen dutenac, hauc dirade, *diot*, hacia ençuten dutenac:" (Mk 4, 18). Honela dio 1563ko *NT*ak: "Aussi ceux qui reçoivent la semence entre les espines, ceux-ci *di-le*, sont ceux qui oyent la parole".

(23) Ikus, adibidez, Mt 3, 5 delakoa. Frantsesez: "Adonc vindrent à luy ceux de

Halaber, ezaguna da beste ebanjelio edo liburu biblikoetan dau- den antzeko erreferentziak markatzeko orduan, Leizarragak testuaren barnean izar (*) batez markatzen dituela alboan emango dituen aipuei dago(z)kien pasarte-hasierak. Aipatu *NTn* egiten dena besterik ez du egiten.

Bestalde, aipuak ere 1563ko *NT*koak berak dira, ez da alderik haien artean. Ebanjelio berekoak diren aipuak adierazteko, eta autore berberaren laburdura ez errepikatzeagatik, frantsesezko bertsiolan *Sus* (gorago) edo *Sous* (beherago) erabiltzen diren lekuetan, Leizarragarenean *Lehen* eta *Berriz* agertzen dira, hurrenez hurren (ikus, adibidez, Mt 15, 22 eta Mt 16, 8, alboan).

Lexikoaren arloan “hurbiltasun” handia erakusten du Leizarragak frantsesarekiko. Esate baterako, hitz berezi batzuk baino ez erabiltzearen, 1563ko bertsioko *chable, banque, maistre d’hostel, gendarmes, marcs, fascherie, iuppe, lunatique, commencement de signe, m’empesche...*, Leizarragak honela ematen ditu: *chable, banquean, mestedostalari, gendarmesac, marcoac, fascheria, iupa, lunaticoa, signo hatse, empatchatzen nau, etab.* Edo Lk 8, 43: frantsesezko *...la quelle avoit despendu toute sa substance en medecins*, Leizarragak honela: *eta medicuetan bere sustantia guzia despendatu çuen*). Nabarmenago da dependentzia hori akatsetan. Adibidez, testuak (Eg 8, 34) *galdetu* hitza behar badu ere, frantsesez *respondit* ematen da eta euskaraz, jakina, *ihardetsi*.

Zinez baieztza liteke sintaktikoki ere estuki lotzen zaiola Leizarraga iturburuari, hala esaldi luzeetan nola motzetan. Halere, zenbaitetan arazoak sortarazten ditu iturriarekin fidelki jokatzeko nahiak eta ez gutxitan arraroegi (gaizki?) euskaraturik geratzen da pasarteak. Mt 16, 13 dugu adibide. Frantsesezko *Qui disent les hommes que ie suis, moy Fils de l’homme?*, Leizarragak honela euskaratzen du: *Ni nor naicela dioite guiçonéc, guiçonaren Semea?*

Erantsi behar da, dena den, Leizarragak hobetu egiten duela 1563ko *NT* kalbindarraren “logika” –barkatuko ahal zaigu baieztapenaren gordinal– hainbat ataletan. Adibiderik aipatzekotan, *Apostoluen*

Jerusalem, & toute ludee, & toute la contree qui estoit à l’environ du lordain”. Leizarragak “hitz deklaragarri”-rik gabe josten du esaldia: “Orduan ethor cedin harengana Ierusalem eta ludea gucia, eta Iordanaren Inguruko comarca gucia”.

Acteac liburuan aurkitutako bat ekar liteke hona, hots, *Apost. Acteac 12, 25* delakoa. Pasarte horretan, frantsesezko bertsio guztiak (baita 1563ko *NTa* ere) Barnabas-ez eta Paul-ez mintzo dira. Leizarragak, ordea, nahiago izan zuen "Barnabas-ere eta Saul"-ez hitz egitea, aurreko kapituluetan (VII, XI eta XII.etan) jarritakoaren ildotik.

Anekdotikoa dirudien kontu honek bere logika (sakona) du. Izan ere, euskarazko bertsioan ere "Paul" modura ezagutuko den apostolua, *Apostoluen Acteac* liburuaren logikaren arabera, "Saul" baino ez baita XIII. kapituluraino. Izen aldaketa, ezaguna da, 13, 9 atalean gertatzen da, ez lehenago: "Baina Saulec (Paul-ere *deitzen* denac" agertzen denean, hain zuzen²⁴. Desegokia, beraz, ordura arte "Paul"-ez mintzatzea, frantsesezko edizioetan hala egiten bada ere²⁵. Handik aurrera apostolua "Paul" izango da, ez bada gertatzen haren konbertsio uneetara (*Apost. Acteac 9, 4*) bueltarazten duten analepsi narratiboen jolasek besterik eskatzen dutela²⁶.

Jakina, une honetan nekez jakin liteke beskoiztarrarena berarena den egokitzapenaren ekimena ala erreferentziazko besteren batena, baina, guk dakigula, euskarazko bertsioan bakarrik aurki daiteke zuzenketa hori²⁷.

(24) Izen-aldaketa "ofizial" hori honela islatzen dute 1563ko edizioak eta Leizarragak XIII. kapituluaren hasierako laburpenean: "2 Barnabas & Saul separez pour prescher [...] 50 Persecution contre Paul" eta "[...] 2 Barnabas eta Saul predicatzera separatzen [...] 50 Persecutione Paulen eta Barnabasen contra".

(25) Goragoko XI. kapitulua ere honela amaitzen da frantsesezko edizioetan: "par les mains de Barnabas & de Paul". Leizarragak, berriz: "Barnabasen eta Saulen escuz" (*Apost. Acteac 12, 30*). Nolanahi ere, hemen artikulua luzatzera eraman behar ez lukeen ohar bat erantsi beharra dago: aipatu pasarte horren segidan dagoen XII. kapituluaren hasierako laburpen modukoan "25 Barnabas eta Paul Ierusalemara itzuli" idazten du Leizarragak. Pentsa liteke, hasiera batean bederen (eta garatzeko hipotesia genuke honako hau ere), beskoiztarrak TBaren itzulpena bukatu ondoren edo erantsi zizkiola, ia hitzez hitz jasota eta esaten zutena kuestionatzeko astirik gabe, 1563ko edizioko laburpenok.

(26) Hala gertatzen da, adibidez, liburu bereko 22, 7 eta 26,14 pasarteetan ("Saul, Saul cergatic persecutatzen nauc?") eta 22, 13 delakoan ("Saul, anayé, recebi eçac ikustea").

(27) Cunitz, Baum eta Reuss-en edizio-erkaketaren arabera (1893-1900, t. IX, 327 oharra), honako "ortodoxia" hau ez da frantsesezko argitalpenetan ematen, "ofizialki" aurkeztu aurretik ere erabiltzen baita "Paul" izena (ikus *Apost. Acteac 12, 25*).

3.- Leizarragaren *Testamentu Berria* deituriko liburuak badu, horratik, nabarmendu beharreko bestelakorik ere, harekin lotura zuzenik ez duten atalak, hain zuzen. Haien guztien antolamenduz mintzatzean, beraz, komenigarria da bereizketa hori ikusmiratik ez galtzea, *TB*rekin lotura zuzenik ez duten atalek funtzionamendu autonomoa (goa) izan baitzezaketen kaleratzerako orduan²⁸.

Has gaitezen, bada, *Testamentu Berria* linguistikoki eta –batik bat– doktrinalki zuzen ulertu ahal izateko prestatuak ziren atalak miatzen.

Nafarroako erreginari eskaintzen zaion **“Gucizco Andre noble ioanna Albrete...”** gutunak irekitzen du idazlana (bai frantsesez eta bai euskaraz erredaktatua)²⁹ eta **“Heuscalduney”** zuzendutako aitzin-solas laburra³⁰ dator ondoren, bi-biak Leizarragak (Leizarragak berak) idatziak. Testu zehatzak dira, egileari eta hark hartutako eginkizunaren inguruabarrei buruz hitz egiteaz batera, Euskal Herriaz eta euskararen egoeraz ere mintzo direnak, sinatzaileak baino ezin idatz zitza-keenak. Eredu edo iturri zuzenik ez zutenak, alegia.

Leizarragarenak dira, orobat, *TB* beraren amaieran dagoen **“Cuberoaco herrian usançatan ezdiraden hitz bakoitz batzu hangora itzuliac”** izeneko lexiko-taula laburra eta, jakina, bertan tar-tekatutako hizkuntza oharñoa³¹. Honela dio datiboari buruzkoa den ohar honek, zuberotarren belarrientzat ezohiko egingo zen erabileraz ohartarazteko: **“ey, er**, dativo singularian **ari** erraiten dena, Cuberoan eta aldirietan pluralean erraiten da, **er**, eta bercetan gucietan **ey**: hala nola batez minçatzera erraiten da Heuscalerri gucian guiçonari, emazteari, haourrari: eta anhitzez minçatzera, Cuberoan eta aldirietan guiçonér, emaztér, haourrér, eta bercetan, guc heuscarazco translatione hunetan usatu ukan dugun beçala, guiçoney, emaztey, haourrey, &c.”.

(28) Baina, eskuarki, liburu larriagoen eranskin gisara argitaratzen zituzten frantses eliza “drezatuek”, berdin *NT*rekin batera zein Marot eta Bèze-ren *Pseaumes* delakoarekin (Ikus Barclay Squire 1912-II, 342-348).

(29) “Gucizco Andre noble ioanna Albrete Naffarroaco Reguina Bearnoco Andre guehién &c, denari, bere cerbitzari gucizco chipiac eta gucizco obedientac, ioannes Leizarraga Berascoizcoac, Iesus Christen gratiá eta baquea desiratzen” (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 249-253; frantsesezko bertsioa: 243-248).

(30) *Idem*, 254.

(31) Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1213-1214.

Lexikoari dagokionez, hirurogeita hamar bat baino ez dira Leizarragaren ustez Zuberoko jendeari ulergaitza egin zekizkiokeen hitzak³². Aurreko testu biez esan bezala, honako honetan ere ez du zen-tzurik ustezko iturririk bilatzen salatzek, Leizarraga baitute sortzaile eta erredaktzaile.

Aitzitik, gainontzeko idazkiak kalbindar elizak agintzen zuenari segituz burutu ziren, inoizka baten baten barnean hizkuntz jolas pertsonalerako ate txikiren bat irekirik suertatu bazen ere. **"Testamentu Berrico hitz eta minçatzeco manera difficil bakoitz batzu bere declarationéquin"** atalean³³, esaterako, Leizarragak egokitzapen interesgarri zenbait utzi zituen inprimaturik.

Hiztegiño gisara planteatuta, iturritzat hartutako frantses testuetatik jasotako sarrerak eta definizio-deklarazioak ematen dira bertan. Bada, edozein modutan ere, jatorrizkoarekiko alderik; besteak beste, Leizarragak ez ditu jasotzen frantsesezko bertsioan dauden hitz guztiak, eta ez, hain zuzen, euskaldunentzat ulertterazak zirelako, ez baitirudi *Cervoise*, *Circoncision*, *Doigt de Dieu*, *Parole*, *Peagers*, *Phylactere*, *Quadrin*, *Servante*, *Statere* eta *Vipere* bezalakoak gurean arruntegiak zirenik. Horien ordeaz, hizkuntzaren eta kulturaren senak edo eskaturik, beste batzuk tartekatu zituen beskoiztarrak, hala nola, *arnea*³⁴, *erhia*³⁵ eta *guçona*³⁶ hitzak eta *guerta cedin*³⁷ eta *guertha*

(32) Zalantza egingo genuke atal horretan agertzen den hitz bat ez ote zen tokiz kanpo suertatu, nahiz eta horretan bertan paratua geratu zen beste atal desberdinen egitura zurrunkan behartuta. "Pescadore, *arrançale*" hitzaz ari gara. Izan ere, nekez tarteka zitekeen hebraierazko eta grezierazko hitzen artean, eta, bestalde, ez zen hitz *difficilen* zerrendan kokatzeko modukoa, besteak beste, atal hau TBrekin emana eta berrikuntzei itxia zetorrelako Genevatik. Honela definitu zuen Leizarragak, atal berezia beharko zukeen testua: "Pescadore, *arrançale*. Guehienci lekuetan arrançale erraitenagatic, heuscaldun anhitzi, ma. 4. 19 eta marc. 1. 17. Nic eguinen çaituztet guiça pescadore hobequi itzeuquiz, ecen-ez. Nic eguinen çaituztet guiçarrançale: hala usatu ukan dugu" (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1214).

(33) Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1201-1213.

(34) "Hartzen da hordi ahal deçaqueen edari guciagatic" (*Idem*, 1202)

(35) "Iaincoaren erhia erran nahi da, laincoaren verthutea ceinez obratzen baitu" (*Idem*, 1204-05)

(36) "Scripturan hartzen da, guiçon eta emazte, chipi eta handi guciagatic" (*Idem*, 1206)

(37) "*Guertha cedin*, eçarri dugun lekuan, Grecac emaiten du, eguin cedin: baina minçatzeco manera hunez usatu ukan dugu, ez hala erraiten dugunean, Ignorantac minço diraden beçala, venturazco edo tropuzco gauça dela erran nahi dugulacotz, baina lengoagean moldezcoago itzeuquiz, eta Francesari iarreiquiz" (*Idem*, 1206)

*eztadila*³⁸ aditz formak. Horiezaz gainera, beste hainbat hitz-deklazio ere moldatu zituen Leizarragak. *Anaye* (*Frere*) hitzaren egokitzapenean, esate baterako, frantseseko "en langue Hebraique se prend pour tout parent en quelque degré que ce soit" soila honela osatzen da: "deitzen dirade Hebraicoz, ez haourride diradenac solament, baina ahaide guciac-ere: eta generalqui hartzen denean, erran nahi da hambat anaye nola arreba, eta ez mundu hunetaco, aita-amén respectuz, baina laincoaren respectuz" (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1201).

Kasuistikarekin jarraituz, interesgarria da, halaber, *Legionea* hitzarekin egin zuen egokitzapena, frantsesez "une bande de gendarmes qui contenoit ordinairement cinq mille hommes de pied, & cinq cens de cheval..." agertzen den bitartean, Leizarragak areagotu egiten baitu soldadu-kopurua: "cen gendarmesezko banda bat, ordinarioqui hamar milla oinezcoren eta borz ehun çamarizcoren contucoric..." (*Idem*, 1208). Orobat, jatorrizko *Denier* ("estoit une espece de monnoye, de la valeur de trois sols six deniers de France...") honela agertzen da *Dineroa* sarreran: "cen moneta mota bat hamalaur ardit Franciacoric valio cituenic..." (*Idem*, 1204). Hizkeren aberastasunaren lekukotasunaren aldetik, ezaguna da *Sabbathoari* egiten dion iruzkina, jatorrizko testua ("Or c'estoit le septième & dernier iour de la sepmaine, que nous appelons maintenat Samedi") honela ematen baitu beskoiztarrak: "Eta hura cen asteco çazpigarren eta azquen eguna, orain batéc larambate, bercec eguiacoitz eta bercéc nesquen egun deitzen duguna" (*Idem* 1211). Azpimarragarria, halaber, *ancia-noa* hitzaren definizio laburra, etab.

Guztiarekin ere, esku artean darabiltzagun 1561eko eta 1563ko edizioen amaieran aurkitzen den "Recueil d'aucuns mots & manieres de parler difficiles du Nouveau Testament avec leur declaration" izenekoaren egokitzapena baino ez da Leizarragak atal horretan eskaintzen duena³⁹.

(38) "*Guertha eztadila* erraiten denean, hartzeco da, ez gauçac hala heltzeco perilic balu beçala, baina neholere ecin hel daitelaco repostatan" (*Idem*, 1206)

(39) Egon badaude ere (ortografikoak, gehienak), ñimiñoak dira oro har 1561-eko eta 1563ko edizioetako "Recueil..." hauen arteko aldeak. *Osanna* hitza ematean, adibidez, 1561ekoak "proprement" hitza tartekatzen du esaldi batean: "David proprement au regard de lui".

DECLARATION COM- MENT IESVS CHRISTI est la fin de la Loy.

Par M. Iean Calvin.

DIEV, le Createur, tresparfait & excellent ouurier de toutes choses; encors par dessus les autres createurs, esquelz il s'estoit desia monstré plus qu'admirable, a-voit fait l'homme comme, va chef d'ouuire si quel on peult compter vne singulariteexcellence. Car il l'auoit formé son image & semblance, tellement que la lumiere de sa gloire resplendissoit clairement en luy. Or ce qui le pouuoit faire confisser en cest estat, ou il auoit esté constitué, c'estoit qu'en humilité il s'abaissaist tousiours deuant la maine de Dieu, la magnifiant avec action de graces, & qu'en soy il ne cherchoit pas si gloire; mais voyant que tout estoit issu d'en haut, il regardoit aussi tousiours en haut, pour se glorifier en vni seul Dieu, auquel la louange en appartient. Mais les mal-heureux voulant estre quelque chose en soy-mesme, incontinent cōmença à oublier & mesconnoistre d'ou bien luy venoit; & par outrageuse ingratitude entreprint de se louer, & enorgueillir contre son faicteur, & au-heur de toutes ses graces. A cello cause, il trebuchea en ruine, il perdit touzela dignité & excellance de sa premiers creation, il fut despoüillé & deshaüé de toute sa gloire, il fut aliéné des dons qui auoyent esté mis en luy, pour le cōfondre en son orgueil; & luy faire appredre par force, ce qu'il n'auoit voulu entendre de bon vouloir: c'est al'gnoüir, qu'il n'estoit que vanité, & n'auoit iamais esté autre chose, sinon d'autre que le Seigneur de veru luy auoit assisté. Adonc Dieu cōmēça aussi à l'auoir en haine, & ainsi que bien il meritoit, le desauoir pour son auure: veu que son image & semblance en estoit effacée, & les graces de la bonte en estoient hors. Et comme il l'a uoir mis & ordonné pour se delictér & complaire en luy, cōme va perit en son trescher enfantau cōtraire il l'eut en mespris & abominacion, tellement que tout ce qui luy plaisoit parauant, luy cōdēplait; ce qui le souloit delictér, l'a irrité: ce qu'il souloit cōtemplér de bonin & paternal regard, il s'est prins à le delictér & voir à regret. Brief, l'homme tout entier, avec ses apparences, ses fautes, ses penes, ses paroles, sa vie, ont totalement despleü à Dieu, cōme s'il eust esté son ennemi special & aduersaire; iudiqués *

BATBEDERAC IAQVITE- co, eta maiz inacurizeco duen Aduertimendua nola Jesus Christ den Iaincoaren Leguearen fina, eta gure saluatzeco moien bakizit.

Gen. 1.2.

Ainco gauca gucién Creasale eta obrenero guizico perfectioa eta excelentats bere goitico createuren miraculuzco baino miraculuzcoago cōnarruti ipamie, are bere gucién gaineco eta bere obra gucién monitriburu becala, creatu vkan gué guisona-ete, guizico excellentia perfectioetacobat hura baithan contempla ahallideneats * ecen creatu vkan çuen bere imaginara * Gen. 1.27.

eta irudira, halaco maneraz non laincoaren gloriaraco claretateac hura baithan claroqui arguitzen baitzuen, Eta perfectioetacostau eçarri içan cen humectan iram eract ahala çequeon moiena cen, bechi humilia ledin laincoaren maicdare sailduaren aitzinean, hura bechi merciamenduesquin magnificatzé eta laudatzen hualaric: eta clezean bere burua baithan bere gloriaric babilharzera prellimi: baina nola gauca gucia garaitic eman içan baitzen, hala goiti bechi beha, leçan, laudorio gucia apparentizen gayon, lainco baitha glorificia ledindat. Baina doha cabecac bere baithan cecobat içan nahiz, beran has cedin eçaguzte gabetzen, eta nondie onaheldu gayon ahancitien, eta ingratifilluzeco hautenctate batez bere Creagaleac eta gratta gucién emallearen contra enrepreni cecan vrgulufuturic alchazarera. Eta halacoz * rebuca cedin bere galtzapenetan, bere lehen creationeco dignitate eta excellentia gucia gal cecan, bere gloria guciaraz billuz eta gabe cedin, hura baithan eçarriçan citaden donbetac aldara eta trauz cedin, bere vrguluan confus itateco, eta bortchaz sendi leçan amorioz aditu nahli vka etzuenya, nola bere-bere etzen

Gen. 3.6.

Gainerakoa, esan bezala, inoren testuen itzulpen hertsia samarra izan zen, *Testamentu Berria* delakorako erabiliko ziren irizpide estuen arabera burutua⁴⁰. Ildo horretatik, *TBren* aurretik dagoen hirugarren idazkiak, **“Batbederac iaquiteco, eta maiz iracurtzeco duen Advertimendua nola Iesus Christ den laincoaren Leguearen fina, eta gure salvatzeco moien bakoitza”** izenekoak (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 255-273), Jean Kalbin du egile.

Frantsesezko bertsioetan izenburu laburrago batez emana (“Declaration comment Iesus Christ est la fin de la Loy”⁴¹), idazki honen izaerak eta autorearen garrantziak berak nekez ahalbide zezaketen itzulpenean berrikuntza gehiegirik tartekatzeko askatasunik.

Antzeko zerbait esan liteke, orobat, haren ondoan erantsia den **“Testamentu Çaharrac eta berriac iracasten draucuten guciaren sommarioa”** delakoaz ere (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 274-279).

Frantses edizioetan egile-izenik ez duen “La somme de tout ce que nous enseigne le Vieil et Nouveau Testament” deituriko hau obraren hasieran⁴² kokatua kaleratu ohi zen edo, bestela, amaieran, “Table des matieres” delakoaren aurretik hain preseski⁴³.

Hitzez hitz euskaraturik eskaintzen da *Biblian* oinarrituriko dotrina eta irakaspenen laburpen moduko hau.

Obraren deskribapenak behartuta hemen atal berezizat hartzen bada ere, *TBren* aurkibide gisakoa da haren aurre-aurrean kokatua doan **“Testamentu Berrico liburuën icenac”**. Baina modu desberdi-

(40) “Haur bay erranen dut, ecen bethi orhoitic nola laincoaren manu expressa den haren hitzari deus edequi eztaquion ez eratchequi: hala eguin ahal dudan fidel-quiena eguin ukan dudala” (Joana Albrete erreginari zuzendutako gutunean; Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 253).

(41) 1563koa in <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108678p.image.r=calvin%2C+Jean.f10.langFR>.

(42) Ikus, esaterako, *La Sainte Bible contenant le Vieil et Nouveau Testament...*, P. Michel - L. Clemensin, Lyon, 1566 (lehen liburukian, 8-9 or.). Orobat, Perrin-ek 1567an Genevan argitaratutako *Biblian*: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k536231.image.langFR.f5.pagination>.

(43) Modu horretan dator esku artean dugun 1563ko edizioan ere (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108678p.image.r=calvi n%2C+Jean.langFR.f748>).

LA SOMME DE TOVT
CE QUE NOVS SEN-

SEIGNE LE VIEIL
ET NOVVREY.

Testament.

ES liures du vieil. Testament nous enseignent que le Dieu qui ont adoré Adam, Noé, Abraham, Isaac, Iacob, David, & nos autres. Peres, est seul vray Dieu, tout-puissant & eternal. Qui de bonte infinie, laquelle est en luy, a creé par sa Parole le ciel & la terre, & tout ce qui est en iceux. Diuogel toutes choses prouient, sans lequel rien n'a esté. Qui fait iustice & misericorde, & toutes autres choses en tout & par tout, comme bon luy sembler, & ne faire point qu'aucun soit si hardi de luy dire pourquoy il fait ainsi, ou ainsi, ce qu'il fait.

Quatre ce, donne à cognoistre ledits liures, que le tres-haut & tres-puissant Dieu, apres auoir creé toutes choses, crea Adam le premier homme, & ce à son image & semblance spirituelle, le fit saint & constituant seigneur de toutes creatures en la terre. Lequel Adam par l'enuie & desception du diable tomba en de sobeifiance, faisant ainsi tant contre le commandement de son Créateur; & par son péché a tellement mis au monde l'infection & venin de péché, que nous tous qui descendons de luy. Hommes d'icelle nature, sommes dignes de Peine & punition de Dieu, siueils à mort & damnation, aussy à la puissance & tyrannie du diable.

Nous cognoissons aussy par ces nobles & excellens liures, que Dieu promist iadis à Adam, Abraham, Isaac, Iacob, David, & autres des anciens, qu'il ouyeroit la semence bien-heureuse son Fils Iesus Christ nostre Sauueur: lequel deliureroit de péché, de la tyrannie & seruage du diable ceux qui de foy vire, & ouureront croyence à telle promesse, & se feroyent en Iesus Christ, esperans de luy & par luy seul la deliurance & liberteé promise.

Item nous monstreront & donneront à entendre qu'espérance que les anciens Peres (sua) ont receuoyé: le salut & deliurance promise (pour ce que l'ho me est d'vne nature si orgueilleuse & corrompue, que volgers ne se veur recognoistre pecheur tel qu'il ait affaire du Rédempteur promis) Dieu le createur donna par Moyse fi. Loy, escripte en deux tables de pierre, par laquelle les hommes cognoissent que c'est de péché & la malice du cœur de l'homme, ainsi que par ce moyé plus ardemment desirassent la venue de Iesus Christ, qui les deliurast & rachast de péché, ce que ne pouuoysent.

Z. liii.

TESTAMENTV ÇA HARRAÇ
et à berriac iracasten draucunen guicaren
Sommaria.

Estamêru çaharrecu liburuêc iracasten gaituzte ecen Adamec, Noec, Abraham, Isaac-ec, Iacob-ec, David-ec eta berce gure. Aitêc adoratu vkan duzen Iaincoa, dela eguizco Iaincobat bera, bothere guicaco eta eternal: bere ontaslin handiagatic ecerra eta lurra eta heran diraden gauça guicac bere Hitiaz, creatu dituenac, ceinaganic gauça guicac heldu batitradê, eta hura gabe deuteç icarotic eznu. Ceinac eguiten baintu iusticia eta misericordia, boyeta goitico gauça guicac guicac eta leku guicetan, berac placer duen beçala. Eta ezta nehor hain aufartac icarcco, non hari deron, cergatic eguiten duena, hura eda edo hala eguiten duen.

Guichago, liburu hec declaratzê draucuen, nola Iainco guizco gorac eta bothere guicacoac, berce gauçac creatu cituen ondoan, creatu vkan quen Adam lehen guicoça, bere irudi eta imagina spiritualera, hura eguiten çuelaric gauçac guicên itae lurrean. Baina deabrueren inuidiaz eta engañoz desobediencian eror cedin Adam bere Creacalaren manamenduren iragaitz eta hauttez: eta bere bekatuz, halaco kofusa eta poçoln mundura eman vkan du, non haren arçaçac heldu garen guicoc gure naturaz Iaincoaren huraen eta punitionearen digno baicara: herioaren eta damnationearen suêt, eta deabruaren tyranniaren eta botherearen meneco eguin icânçic.

Haber, liburu noble eta excellent heratic egaitzen dugi, nola Iaincoac lehenago prometeratu vkan creauç Adams, Abraham, Isaac-ç, Iacob-ç, David-ç, eta anbitz berce lehenagocori, ecen igorriren lucla dohain oncoz hercia, Iesus Christ bere Seme gure Saluadorean

Les noms des livres contenus au nouveau Testament, avec la page, où ils commencent, & le nombre des chapitres.

Le 1. Evangile selon S. Mathieu,	Page	chap.	XXVIII
Le 2. Evangile selon S. Marc,	36	16	XVI.
Le 3. Evangile selon S. Luc,	51	24	XXIII.
Le 4. Evangile selon S. Jean,	84	21	XXVII.
Les faits, ou Actes des Apôtres,	108	28	XXVIII.

EPISTRES DE SAINT PAUL.

Saint Paul aux Romains,	117	XL.
Première aux Corinthiens,	150	XVI.
Seconde aux Corinthiens,	166	XIII.
Aux Galates,	189	VI.
Aux Ephésiens,	191	VI.
Aux Colossiens,	172	XIII.
À saint Timothée,	180	XIII.
À saint Titus,	182	V.
À saint Jacques,	184	III.
À saint Pierre,	186	VI.
À saint Jean,	191	XIII.
À saint Philippe,	191	final.
Aux Hébreux,	194	XIII.

EPISTRES CATHOLIQUES.

Épître de S. Jacques,	202	V.
Première Épître de S. Pierre,	205	V.
Seconde Épître de S. Pierre,	209	III.
Première Épître de S. Jean,	217	V.
Seconde Épître de S. Jean,	214	final.
Troisième Épître de S. Jean,	214	final.
Épître de S. Jude,	215	final.
Apocalypse, ou Révélation de S. Jean,	216	XXII.

LES NOMS DES LIVRES DU Nouveau Testament, & nombres des Chapitres.

L'Evangile selon S. Matthieu, contient Chapitres	28
L'Evangile selon S. Marc, chap.	16
L'Evangile selon S. Luc, chap.	24
L'Evangile selon S. Jean, chap.	21
Actes, ou Faits des Apôtres, Second livre de S. Luc, chap.	28

LES EPISTRES.

Saint Paul aux Romains, Chapitres	19
La I. aux Corinthiens, chap.	16
La II. aux Corinthiens, chap.	13
Aux Galatiens, chap.	6
Aux Ephésiens, chap.	6
Aux Philippiens, chap.	4
Aux Colossiens, chap.	4
La I. aux Thésaloniens, chap.	5
La II. aux Thésaloniens, chap.	3
La I. à Timothée, chap.	6
La II. à Timothée, chap.	4
A Titus, chap.	3
A Philemon, chap.	1
Aux Hébreux, chap.	8
L'Épître S. Jacques, chap.	5
La I. Épître S. Pierre, chap.	5
La II. Épître S. Pierre, chap.	3
La I. Épître S. Jean, chap.	5
La II. Épître S. Jean, chap.	1
La III. Épître S. Jean, chap.	1
L'Épître S. Jude, chap.	1
La Révelation, ou Apocalypse S. Jean, chap.	22

netan aurkez zitekeelako bereizi nahi izan dugu hemen eta, batik bat, oso antz handia duelako 1561eko edizioan agertzen denarekin⁴⁴.

Hiru (lau?) multzotan banatuak agertzen dira barneko liburu guztiak (ebanjelioak, "S. Paulen epistolac", "Epistola catholicoac" eta, azken hauetatik zertxobait berezirik, Apokalipsia), bakoitzak dituen kapituluaren kopuru-erreferentziak alboan doazelarik. Leizarragak kapitulu guztien batuketa ere eskaintzen du. 1561ekoak, bere aldetik, liburu bakoitza hasten den orriaren zenbakia.

Bestalde, "**Testamentu Berrico materien erideiteco Taulá**" delakoa⁴⁵ ezinbestean behar zen egokitu, euskarazko hitzen arabera moldatuko bazen. Egokitzapenerako irizpideak hiztegi gintzakoen pareko ditugu: alfabetikoki ondozkatuak, bateratu egiten dira frantsesezko edizioetan⁴⁶ sarrera desberdinetan ematen diren hainbat hitz, bereizten beste zenbait, etab.

Funtsean, halere, berdin-berdinak dira frantsesezko taula eta euskaraz emandakoa.

"Testamentu Berrian diraden icen propri Hebraico eta Greco batzuen declarationea" izeneko taula ere (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1198-1200) ohiko bilakatu zen erreformatuen *NT*etan. Haren ereduak dakar, esaterako, aipatu berri dugun P. Michel inprimatzaileak 1566an argitaratutako *Bibliak*: "Interpretation des noms propres Hebrieux, Chaldeens & Grecs... en la Bible"⁴⁷ (ikus 2. liburukia).

Leizarragarena, noski, laburragoa (agerian da "chaldeens" ziren hitzak ez zituela aintzat hartu) eta *TB*ko testuaren arabera taxutua da.

Jatorrizko taula hartako hitzen bat euskarazkoan eman ez bazen, ondoko zerrendan zetorrelako ere izan zitekeen. Hori da, adibidez,

(44) "Les noms des livres contenuz au nouveau Testament, avec la page, où ils commencent, & le nombre des chapitres" izena du Tournes-en 1561ekoak.

(45) Izenburu osoa honela: "Testamentu Berrico materien erideiteco Taulá. Lehén contuac capitulua eracusten du, eta berceac verseta". Ikus Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1215-1262.

(46) Konparatu, adibidez, Perrin-en 1567ko *Bibliak* dakarrenarekin: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k536231.image.langFR.f1> 109.

(47) Agerian da "chaldeens" horiek Leizarragak ez zituela ontzat hartu bere *Testamentu Berrian* jartzeko. Ikus P. Michel - L. Clemensin-en 2. liburukian. Orobat, Perrin-en *Biblian*: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53623> 1.image.langFR.f1104.

T A B L E D E S M A T I E R E S
C O N T E N U S A V N O V
Y E A V T E S T A M E N T R E S P O N
daute aux versets neuz en
ciste edition.

Ages, fin des ages. 1. Amrité du monde, inimicité de dieu laq. 4-4
 cor. 10 11
 Anciens & anclennes r. tim. 2. 2.
 Abba, pere marc 14. 6.
 & tite 2. 2. & 3
 rom. 8. 15. gal. 4. 6
 e. p. rits aboueurs r. tim. 4. 1. & 2.
 heb. 1. 14
 hebb. 1. 14
 Acceptation de peffonnes p. ell en
 dieu 2. 6. 10. 34. galat. 2. 6. 1.
 12. 9
 Anteschrift. 2. iean r. 17. 1. 1.
 plusieurs Antiochrites p. & que 1.
 iean 2. 8. 22. & 4. 3
 Ad. figure de christ. rom. 5. 14
 sous meurt. etud. 2. cor. 1. 5. 22
 Adirer par dieu math. 26. 65.
 3. & 4. 30
 ou, deuant Dieu 2. tim. 4. 1
 Adopcion rom. 8. 15. & 9. 4. gal.
 4. 5. eph. 1. 5.
 Adorer vn seul dieu luc 4. 8. 2.
 p. ocal. 5. 14. 14. 7. & 32. 9.
 noitre Adioctat. letz christ. 1.
 iean 1. 1
 Affection de la chair rom. 8. 6. 7.
 re rom. 8. 12
 Arbre bon ou mauuais-marr. 7.
 17. & 12. 31. luc 3. 9. & 6. 4. 3
 Arguer en patience 2. tim. 2. 24.
 Armes, ou armures de iustice
 rom. 6. 13. 2. cor. 6. 7. yd. lumie-
 re rom. 13. 12
 vestir l'Armure de dieu eph. 6.
 6. 11
 Arroulez du sang de christ. 1.
 pier. 11. 25
 Assemblez au nom de christ. 1.
 cor. 5. 4
 Artrede le royame marc 15. 4.
 par patience ro. 8. 25. sise 2. 15
 longue accente de dieu rom. 2.
 4. 3. pier. 3. 11
 Aures, cante de tous maux 1.
 tim. 6. 10
 Aueug. des conducteurs matt. 15.
 14. 23. 26. luc 6. 39. 1. 2.
 aueuglez de dieu iean 12. 40.
 rom. 11. 2
 l'Aurel. des. christiens hebr.
 1. 10
 Alier. Americus & tre eph. 4. 31

NT, Geneva, Bonnefoy, 1563

T E S T A M E N T V B E R -
R I C O M A T E R I E N E R I D E I -
reco T adia. Leben contriac capit-
luna craxisten du, eta berce-
ac verseta.

Aron Sacrifices- churen. math. 19. 22.
 dore gatera no Abrasfian. gar. eguique. 1. 29.
 la dechu. heb. 5. 1.
 Abrasfian comparatione. 5. 4.
 Abadonazeco luc 11. 16 eta 16. 19.
 aita eta ama Abrasf. eguite geyen ehor
 ratonera. 1. tim. 6. 17.
 Abandonazzen ez Iaincoa Abrasf. malediccion. luc 6.
 berenc. heb. 13. 34.
 Abba, ata. marc. 14. 26. rom. 8.
 15. gal. 4. 6.
 Abfice fedez offrandatu fe- rituz col. 2. 5.
 Abent. Iaugame. 2. cor. 5. 6.
 Acceptatione peffoncorie ez Iaincoa baithan. 28. 10. 34.
 rom. 2. 11. galat. 2. 6. 4. pier.
 1. 17.
 Accuifcalea tratat. 3. 11. 10.
 Aeri deitzen Christe Hero des. luc. 13. 32.
 Acericé gulhuac vkan eta cho- rreé oharzeac. math. 8. 20.
 luc. 9. 58.
 A gortu Christ. math. 27. 26
 marc. 15. 15. iean. 19. 1.
 A gortu. Icanaz. Apofthac
 ac. 5. 60.
 Acquifitione flumenduz. 2. theff. 2. 14.
 coa. 1. theff. 5. 9. Iuan. 4. 10.
 Adam Christen figura. rom. 5.
 14.
 Adam-etan gnicie hiltzen. r. cor. 15. 22.
 Adam. ieliena. Adam zozqena 1. cor. 15. 45.
 Ad. Iehenic formatu. eta gue- ro Eua. 1. tim. 2. 23.
 Adar. nequez Refumán far- Adar faluamenduzcoa. luc. 1.

TB, Arroxela, Hautn, 1571

"Abba" hitzaren kasua, zeina ez baita zerrenda horretan agertzen baina bai, aldiz, "Testamentu Berrico hitz eta minçatzeco manera difficil bakoitz batzu bere declarationéquin" atalaren hasiera-hasieran.

Ohar bedi, *declaratione* horretako izen larrien itzulpenak Leizarragaren ukitua erakusten duela eman balezake ere, beskoiztarraren "itzultzaile-fideltasuna" ez dela zalantzatan jartzeko modukoa. Aipatu berria izan den Perrin-en bertsioan azaltzen denarekin erkatzea dugu frogara:

"Amen: *hala biz, den, edo eguin dadila*"

"Amen, Soit fait, Qu'il le face, ou Soit ferme"

Laburbildurik, bada, eta atalen ordena gorabehera⁴⁸, *Testamentu*-aren ulerpenerako prestatuak ziren idazki horiek guztiak barnean harturik (bakanen baten faltarekin batzuetan) eskaini ohi zen *Testamentu Berriaren* edizioa.

Leizarragak, agerian da, guzti-guztiak libururatu zituen.

4.- Gorago adierazi bezala, *Testamentu Berriarekin* lotura zuzenik ez zuten hainbat idazlan argitaratu zituen Hau(l)timek obra nagusiaren eranskin gisara, baina ez beti ale guztietan, ez eta orden berean edota toki berean ere argitalpenaren barruan.

Vinsonek zioen moduan, "cette dernière partie [esku artean darabilguna, alegia] manque à beaucoup d'exemplaires. Elle comprend en somme les annexes qu'on avait l'habitude, antérieurement au XVIIIe siècle, de joindre au Nouv. Test. à l'usage des Églises réformées" (Vinson 1891-1898: 1984, 6).

Are gehiago: haietakoren bat *ABC edo christinoen instructioneari* erantsirik ere joan zitekeen jendartera agertzerakoan. Hori da, esate baterako, Vinsonek berak dioena: "Les parties communes aux deux

(48) Vinsonek gogoratzen duen bezala, ale batzuetan (berean, hain zuzen) "Testamentu Berrico hitz eta minçatzeco manera difficil bakoitz...", "Çuberoaco herrian usangatan ezdiraden hitz bakoitz batzu hango ançora itzuliac", eta "Testamentu Berrico materien erideiteco Taulá" liburu guztiaren amaieran, hots, *Konfessioaren* amaieran zeuden erantsita (ikus ondoko helbidean argitaratutako erreproduktzioa: http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/leizarraga/leizarraga_biblia.pdf). BNFeko Arsenaleko alean, aldiz, *TBren* aurre-aurrean: "avant le texte même du Nouv. Test." (Vinson 1891-1898: 1984, 6-7).

livres (*TBz* eta *Kalendrera-ABC* bildumaz ari da) sont seulement le catéchisme, la déclaration au Roi et la confession de la Rochelle" (Vinson 1891-1898: 1984, 42).

Idazlan hauek 1550. hamarkadaren erdialdetik aurrera hasi ziren *TB*rekin batera kaleratzen. Zenbaitetan, gainera, C. Marot eta Th. Bèze-ren *Les Pseaumes mis en rime française* obrarekin batera. Azken lan honek, halere, nortasun propioa hartu zuen 1560. hamarkadan eta, handik aurrera, jarraian aurkeztuko diren ataltxoekin hornitua argitaratu zen maizki.

Edukiei dagokienez, eta sarritan azpimarratu den legez, "cette seconde série de textes concerne la vie ecclésiiale et la doctrine réformée. Avec la Bilbe, ces pages forment les éléments constitutifs de la foi et de la vie du chrétien réformé" (Engammare 1991, 374).

Hona, besterik gabe, *Testamentu Berriaren* zein *Pseaumes* deituriko liburuen "azken parte" hori osa zezaketen atalok eta, orobat, Leizarragak iturri izan zituen bertsoei buruzko argibideak:

Otoitza eklesiastikoen forma

Testamentu Berriari erantsita kaleratu zen gure artean Kalbinek idazlan beregain bezala plazaratutako *La forme des prieres Ecclesiastiques* liburutxoaren itzulpena.

Igandetako kultu erlijiosoa taxutzera bideratua zen argitalpena. Honela diote sarrerako hitzek liburuan barrena agertuko denari dagokionez: "*Igande goicean comunzqui forma hunetara nehorc usatzen du*"⁴⁹ (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1263).

LANEGUNETAN, aldiz, bestelakoa omen zen eginkizuna: "*Astegunetan, Ministreac on irudi çayón beçala exhortatzen du populua othoitza eguitera: demboraren edo bere predicationean tractatzen duen materiaren araura*" (Idem).

Formaren ondoren, eta igandetako liturgiaren osagarri, bataioa, zena edo afari erlijiosoa eta ezkontza ospatzeko jarraibideak erantsi zitzaizkion liburuari; eta azken atal bat gaixo daudenak bisitatzeko

(49) "On use" diote frantsesezko bertsoiek.

O T H O I T Z A
E C C L E S I A S T I -
C O E N F O R M A :

Sacramenduén administrazeco eta Ezcon-
çaren celebratzeco, bay eta erien visita-
tzeco manerarequin.

*Astegunetan, Ministreac on irudi çayón beçala exhor-
tarzen du populua othoitzza eguitera: demboraren edo
bere predicationean traçatzen duen materiaren a-
raura.*

*Igande goicean communçqui forma hunetara nehere
usatzzen du.*

O T H O I T Z A.

GVre aiutá dela cerua eta lurra eguin dituen Iauna-
ren icenean, Amen.

E X H O R T A T I O N E A.

HAurrideac, presenta bedi gutaric batbedera Iauna-
ren maieftate handiaren eta goraren aitzinean bere
faltén eta bekatuen eguiazco confessionerequin, eta
barne bihotzez iarreiquiren çaye nic orain erranen di-
tudan hitzey.

C O N F E S S I O N E A.

IAinco Iaun, Aita eternal eta bothere gucitacoa,
confessatzen diagu eta eguiazqui eçagutzen hire Ma-
ieftate sainduaren aitzinean, ecen bekatore gaichoac e-
ta miserableac garela, iniquitatetan eta corruptionetan
concebituac eta forthuac, gaizqui eguitera emanac, yn-
gui eguiteracortz ez deusgayac: eta gure vicio eta egui-
tate gaichtoz hire manamendu sainduén iragaitetic eta

A

**L A F O R M E D E S
P R I E R E S E C C L E -**

S I A S T I Q U E S,

A V E C L A M A N I E R E D ' A D

**M I N I S T E R L E S S A C R E -
M e n s , & c e l e b r e r l e M a r i a g e , & l a V i s i t a t i o n d e s
M a l a d e s .**

Les iours ouuriers le Ministre fait telle exhortation à prier que bon luy semble, & commode au temps & à la matiere qu'il traite en sa predication.

Pour les Dimanches au matin on use communément de la forme qui s'ensuit.

Noſtre aide ſoit au Nom de Dieu qui a fait le ciel & la terre. Amen.

P R I E R E .

E X H O R T A T I O N .

Mes freres, qu'en chacun de vous le presente devant la face du Seigneur, avec confession de ses fautes & pechez, suuant de son cuer mes paroles.

C O N F E S S I O N .

Eigneur Dieu, Pere eternal, & tout-puissant, nous confessons & recognoissons sans feinte devant ta sainte Maieſte, que nous sommes pourres pecheurs, conceus & nais en iniquité & corruption, enclins à mal-faire, inuités à tout bien: & que de nostre vice nous transgressons sans fin & sans cesse tes saintes commandemens. En quoy fait, nous acquerons par ton iuste iugement ruine & perdition sur nous. T outefois, Seigneur, nous auons despiré en nous-mêmes de t'auoir offenſé, & condamnons nous & nos vices, avec vraye repentance, desirans que ta grace subuient à nostre calamité.

Veuilles donques auoir pitié de nous, Dieu & Pere crès-benin & plein de misericorde, au nom de ton Fils Iesus Christ nostre Seigneur: & en effaçant nos vices & macules, elargi-nous & augmente de tout en iour les graces de ton sain& Esprit, à fin que reco-

a.ii.

**L A F O R M E D E S
P R I E R E S E C C L E S I A S T I Q U E S .**

Les iours ouuriers le Ministre fait telle exhortation à prier, que bon luy semble, & commode au temps & à la matiere qu'il traite en sa predication.

Pour les Dimanches au matin on use communément de la forme qui s'ensuit.

Noſtre aide ſoit au nom de Dieu, qui a fait le ciel & la terre. Amen.

C o n f e s s i o n .

Mes freres, qu'en chacun de vous se presente devant la face du Seigneur, avec confession de ses fautes & pechez, suuant de son cuer mes paroles.

S I O N A V R Dieu, Pere eternal, & tout-puissant, nous confessons & recognoissons sans feinte devant ta sainte Maieſte, que nous sommes pourres pecheurs, conceus & nais en iniquité & corruption, enclins à mal faire, inuités à tout bien: & que de nostre vice nous transgressons sans fin & sans cesse tes saintes commandemens. En quoy fait, nous acquerons par ton iuste iugement ruine & perdition sur nous. T outefois

A. ii.

betebeharrak. Orobat, euskarazkora igaro ez zen hiru orrialdeko otoitz batez amaitzen ziren frantsesezko bertsiotatik ezagun zenbait (1552, 1558 eta 1563).

Ohi bezala, idazlanak ezagutu zituen argitalpen anitzetan⁵⁰ egon izan da Leizarragarenaren egiazko iturburua aurkitzeko zailtasuna, besteak beste, edizio ez erabat berdinak (eta haletako batzuk, aski ezezagunak) kaleratu baitziren ondoko urteetan. Kontuak zailago bilakatzeko, ezin ahatz daiteke edizio batetik bestera burutzen ziren aldaketak ez zirela beti eta ezinbestez hurrengoetan agertzen.

Halere, identifikazioaren atalean ezer lortuko bada⁵¹, xehetasun horien bitartez baino ezin da jatorrizkoa ezagutzera iritsi. Leizarragak itzuli behar zituen testuekiko normalean erakutsi ohi zuen leialtasunak, bestalde, honako honetan ere frogantzaren berma ekar dezakeela pentsa daiteke. Zilegizkoa, beraz, Leizarragaren ***Othoitzta ecclesiasticoen forma: Sacramenduén administratzeco eta Ezcongaren celebratzeco, bay eta erién visitatzeco manerarequin*** bertsiotatik⁵² frantsesez izan zuen ereduarekin bat zetorrela susmatzea⁵³.

Ildo horretan, argitalpen guztien faltak eragozten duen erkaketa zehatza ezaugarri-multzo batera muga liteke Leizarragaren itzulpena zein ediziotan oinarritu zen jakitera hurbildu ahal izateko. Eta akats nabarmenegiak dituen arren (ez du ezagutzen, besteak beste,

(50) Ezagunen artean, ondoko urteotakoak ditugu: 1542, 1545, 1547, 1552, 1558, 1559, 1562, 1563, 1566 eta beste hainbat. Bonnefoy-ren 1563koa, esate baterako, helbide honetan kontsulta daiteke: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10867_92.image.langFR.f319.pagination. 1562ko edizio bat, bestelako daturik gakea, berriz, honetan: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11455_2j.image.langFR.f32.pagination. 1552koa, honako honetan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k52960t.image.r=calvin%2C+jean.f2.langFR>.

(51) Leizarragak erabili bide zuen bertsiotaren kariatara, komenigarria da aurreko lan batean (Salaberrí 2007) aurreratu datazio-hipotesia zuzentzea, hasiera batean jatorrizkotzat hartutakoak (hots, 1552koak) hainbat nabardura baititu beskoiztarraren eskuetan egon zen edizioa beste bat izan zela pentsaraztera daramatenak.

(52) Ikus http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/leizarraga/leizarraga_biblia.pdf.

(53) *Testamentu Berrian* ez bezala, Leizarragak askatasun-punttua erakusten du itzulpenetan. Ez da sekretu bat, esaterako, frantsesezko *denoncer* hitza euskaratzean, testuan eman nahi zaion esanahia ongi har dadin, berak sinonimo bat tartekatzen duela: "denuntiatzen eta deklaritzen" (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1283). Edota "charitatezco" hitzarekin aski zuenean, Leizarragak "charitatezco eta eguinbidezco" idazten duela (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1292).

1552ko edizio aberatsa), Cunitz, Baum eta Reuss-ek apailatu obra (1893-1900) har liteke abiapuntu.

Haren arabera, 1562tik aurrera baino ez zen lehendabiziko orrian "Priere" ("Othoitza" Leizarragarenean⁵⁴) eta "Exhortation" ("Exhortationea" beskoiztarrarenean) agertzen hasi. Ordura arte, "Confession" hitza zen atalaren izenburu bakarra (gero "Exhortation" hitza jarriko zen lekuan kokatua)⁵⁵. 1562tik aurrera, aldiz, hurrengo ahapaldiaren izenburu bilakatu zen, Leizarragarenean bezala ("Confessionea").

Badirudi, beraz, Leizarragaren eredia nekez izan daitekeela 1562koa baino lehenagokoa⁵⁶, urte hartako edizioan hasten baitira Beskoitzekoaren lanak islatzen dituen testu-ezaugarriak agertzen. Data horrek berriro jarriko gintuzke Leizarragak *Testamentu Berria* itzultzeko enkargua jaso zuen urtearen inguruan. Edo beste modu batean esanda, itzultzeko luzatu zitzaizkion edizio guztiak Genevan kaleratutako azken-azkenak izan ziren, 1562-1563koak hain zuzen.

Erkaketa maila zehatzera jaitsiz, esku artean izan ditugun *La forme des prieres Ecclesiastiques* izeneko liburuen edizioen artean, 1562an eta 1563an argitaratutakoak dira Leizarragaren bertsiotik hurbilen daudenak, elkarren osagarri bailiran. Hau da, beskoiztarrak ezkontideen izenak adierazteko 1562koaren "N.N." laburdura darabilen bitartean, 1563koan orri-buruen tituluen eredia aurkitu duela dirudi⁵⁷.

(54) Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1263.

(55) Ikus, adibidez, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1086533.image.r=pseaum.es.f248.pagination.langFR>

(56) Ez da zalantza faltarik, ordea. Hala, ezkontideen izenak adierazteko laburdurak, 1542, 1545, 1563, 1566 eta 1567ko edizioetan ez bezala ("N. et N." agertzen baitute), Leizarragarenean eta frantsesezko gainontzekoetan "N. N." gisara azaltzen dira. Berdin esan liteke Leizarragak idazten duen "Évangello sainduaren arauera" pasarteaz (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1289), 1562, 1563 eta 1566ko edizioek ez baitute -Cunitz, Baum eta Reuss-en iritziz- "saindu" hitza eskaintzen (Bonneyfoyen 1563koak bai, dena den). Edo, azken adibide bat ematearren, beskoiztarrak "Eliça primitivoan" dioen bitartean (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1283), 1559tik aurrerako edizio frantsesek ezabatua omen zuten "primitibo" kalifikatiboa.

(57) Lehen atalean, etsenplu baterako, ezker aldean "Prieres", eskuin aldean "Ecclesiastiq"; Leizarragarenean "Othoitza" eta "Ecclesiast.". 1562koan, berriz, guztietan "Prieres".

Ez da falta desberdintasunik, ordea. Leizarragak oso gogoko du ahapaldiak "Iesus Christ hire Seme gure launaren icenean" formula-rekin bukatzea. "Eredu" diruditeneke, berriz, erabat berdina ez den "par iceluy Iesus Christ nostre Seigneur" formula darabilte horren orde. Egia esan, Leizarragak berak kasu gehienetarako orokorturiko forma izan liteke, ez baita, izan ere, gainontzeko frantses edizioetan agertzen⁵⁸.

"Amen" delakoaren erabilera ere ez dator beti bat frantsesezko bertsoetan eta Leizarragarenean (ez eta frantsesezkoen artean ere).

Amaitzeko puntuan ere badira aldeak: Leizarragarena bezain gor-din bukatzen da 1563ko edizioa, hots, amaitu dela adierazi gabe, baina *Catechismean* ohiko ziren otoitzak jarraian erantsiz. 1562ko edizioa, aldiz, "Fin des prieres Ecclesiastiques" esanez bukatzen da. Leizarragarenean bezala, hurren jasotzen duen idazlana *Catechisme* izenekoa da.

Baina, berriro diogu, berdin-berdin den ediziorik aurkitu ez bada ere, 1562-1563 urteetako edizioetan (edizio bakar batean, akaso?) jarriak ditu oinak Leizarragak euskaratutako lan honek.

Katexismea

TBren barnean eta *Otoitza eklesiastikoen forma* delakoaren amaieran erantsia ezagutu dugu euskaldunok Kalbinek 1545ean liburu desberdin gisara kaleratutako *Le Catechisme de l'Église de Genève* liburuaren⁵⁹ itzulpena⁶⁰.

Izenburuaren beraren bigarren zatiak zehazten duen moduan (*C'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté, fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interrogue, & l'Enfant respond*), haurrak kristautasun erreformatuan hezteko modu peda-

(58) Cunitz, Baum eta Reuss-en arabera (1863-1900, t. VI, 174 oharra), honela banatzen da erabilera: "Iesus Christ" (1558), "Iesus Chirst etc." (1542, 1547 –eta, zenbaitetan, 1562, erantsiko genuke guk), "Iesus Christ nostre Seigneur" (1559-1563), "Iesus Christ nostre Seigneur, Amen" (1545).

(59) Ikus Cunitz, Baum, Reuss [ed.] 1863-1900, t. VI, 1-160.

(60) Ikus http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/leizarraga/leizarraga_biblia.pdf.

gogikoa da obra honek garatzen duena, egokiro neurtu eta taxututako elkarrizketen bidez. Urteko igandetean zehar (berrogeita hamabost igandetean, hain zuzen) lantzeko eta ikasteko dosifikatua, sinesmen berriaren oinarriak sistematikoki barnerarazteko tresna eraginkorra eskaini zuen Kalbinek katixima horren bitartez.

Katiximak frantsesez izan zituen edizioak direla eta, zaila gertatu da Leizarragak itzulpenenerako erabili zuen eredia identifikatzea. Oso antzekoak dira guztiak eta oso antzekoak dira, esaterako, eskuragarri ditugun lehan Crespin inprimatzaileak prestatu zituenak (Geneva, 1552 eta 1554), editorerik gabe kaleratu zen 1562koa⁶¹, hurrengo urtean Bonnefoy argitara eman zuena (Geneva, 1563) eta, azkenik, F. Estienne inprimatzailearena (Geneva, 1567). Edozein gerta zitekeen, hortaz, beskoiztarraren erreferentzia.

Alabaina, ezin bazter daiteke ikusmiratik Leizarragak *Testamentu Berria* eta beste obra batzuk prestatzeko erabili uste zituen frantses testuok identifikazio-lanaren norabidea itsu dezaketela oharkabean, posibilitateen artean beti baita itzultzaileak ezagutzen duen beste hizkuntzaren batean idatzitakoa ere iturri gisara erabili izana.

Horixe bera da, gure iritziz, Leizarragaren ***Catechisme, cein erran nahi baita, Iesus Christen doctrinán haourrén iracasteco formá, non Ministreac interrogatzen baitu, eta haourrac ihardesten*** izenekoaren iturriaren gakoa, izan ere, frantsesezko edizioen bat baliatzeaz gainera, Leizarragak latinezko bertsioa ere erabili baitzuen.

Kalbinen *Catechismus Ecclesiae Genevensis, hoc est, formula erudiendi pueros in doctrina Christi* izeneko Genevan argitaratua izan zen 1545ean, 1547an, 1550ean, 1551n, 1563an (latinez eta grekeraz honako hau), etab.

Leizarragak bereari eman zion izenburuak berak erakusten du frantsesezko bertsioaren bat izan zuela begien aurrean, zein izan zen ez badakigu ere⁶².

(61) Ikus http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11455_2j.image.f80.langFR.pagination.

(62) Uste izatekoa da TBrekin batera euskaratu behar zituen lantxoak ez zitzaizkiola banaka etorri, ohiko argitalpenetan jasoak baizik. Eta nahi diren aldaerekin izan arren (*Catechisme + La Forme + Confession, Catechisme + Confession, etab.*), horrek esan nahiko luke data berean argitaratuak eta, agian, liburu bat eta bakarra osatuz iritsi zitzaizkiola guztiak. Honako honetan, oro har eta gainontzeko iturrien lidoan, 1563ko edizioaren aldeko apustua egin lezake hipotesiak...

Latinezko bertsioren bat erabili zuela ere aski argi geratzen da itultzailearenak lirudiketen "askatasunak"⁶³ aztertzen baditugu.

Hona hamar bat adibide, horren frogagarri⁶⁴:

- "Le Ministre: Mais quelle est en somme la substance de ceste cognoissance?"
"Minister: Nunc, quaenam sit huius cognitionis summa, paucis audire abs te velim"
"Ministrea: Orain eçagutze horren sommarioa cein den, hireganic labursqui ençun nahi niqec" (1294)
- "L'enfant: [...] et aussi qui est tiré de la pure doctrine Apostolique".
"Puer: [...] et quod vel ab ore apostolorum excepta fuerit, vel ex eorum scriptis fideliter collecta"
"Haourra: [...] eta ceren Apostolu berén ahotic, edo hayen scribatuetaric ilkia eta hartua baita" (1294)
- "Le Ministre: Recite ce qui y est dict"
"Minister: Recita"
"Ministrea: Eya dançugun hartan erraiten dena" (1294)
- "Le Ministre: Quelles?"
"Minister: Eas mihi recense"
"Ministrea: Eya dançugun nola" (1295)
- "Le Ministre: Touchant des diables et des meschans, luy sont-ils aussi bien subiectz?"
"Minister: De impiis autem et diabolis quid sentiemus? An eos quoque dicemus illi subesse?"
"Ministrea: Deabruéz eta gaixtoéz cer erranen dugu, hec-ere haren manuco dirade?" (1297)
- "L'enfant: Honnore ton Pere et ta mere"
"Puer: Eius initium est: Honora patrem et matrem"
"Haourra: Haren hatsea da, Ohoraltzac eure aita eta ama" (1321)

(63) Gorago ikusi bezala, nolabaiteko "askatasuna" erakutsi zuen Leizarragak erlijio arloan agertzen ziren hainbat hitz –garalko euskaldun arruntentzat– ezezagun (kultismoak, barbarismoak...) ulertarazteko formulak erabiltzean. Horrela, frantsesezko "fondament" hitza ematerakoan, beskoiztarrak "fundamenta eta lehen hatsea" idatziko du (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1294). Haurren ulermen-mallara ere egokituko du hainbat pasarte: latinezko "edissere hoc mihi paulo fusius" eta frantsesezko "declaire moy cela plus au long" "declara ieçadac hori claroquichiago" euskaratu du (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1298; gureak dira letra etzanak).

(64) Euskarazko pasarteen ondoren parentesi artean doan zenbakiak, Linschmann – Schuchardt 1900: 1990 edizioaren arabera emandako orrialdea adierazten du.

- “Le Ministre: Est-cela tout le commandement?
“Minister: Nihilne amplius restat de praecepto?
“Ministrea: Manu horretaric bada deus gehiago?” (1322)
- “L’enfant: Puis que noz corps et noz ames sont Temples du saint Esprit, que nous les conservions en toute honnesteté. Et ainsi que nous soyons chastes, non seulement de fait, mais aussi de desirs, de parolles, et de gestes. Tellement qu’il n’y ait nulle partie de nous souillée d’impudicité”
“Puer: Ex quo tum corpora nostra, tum animae templa sunt spiritus sancti, ut castam utriusque puritatem peaestemus: ac proinde non externi tantum flagitii abstinentia pudici simus: sed etiam corde, verbis, gestu denique corporis et actione. Denique corpus ab omni lascivia purum sit, animus ab omni libidine: ut nulla pars nostri impudicitiae sordibus sit inquinata”
“Haourra: Gure gorputzac eta arimác Spiritu sainduaren temple diradenez gueroz, bata eta bercea chahu eta pur beguirá ditzagun: eta garen caste, ez eguinez solament, baina desirez, hitzez, eta gtuz: hala non, piillardicari dagocan maneraz gutan deus maculaturic eztén” (1323)
- “Le Ministre: Quelz?”
“Minister: Quae sunt illa?”
“Ministrea: Cein dira hec?” (1345)
- “Le Ministre: N’en y a il pas certaine probation?”
“Minister: Possisne mihi scripturae testimonio id comprobare?”
“Ministrea: Scripturaz hori eracuts ahal eçaque?” (1353)

Hainbat kasutan, euskarazko eta frantseseko bertzioak bakarrik alderatuz gero, ministroaren eta haurraren arteko elkarrizketak Leizarragari gogokoegi ez zitzaion taxu handiegia zuela eman lezake.

Agerian da, beraz, euskarazko itzulpena osatzean presente izan zituela bai frantseseko bertzioa eta bai latinezkoa.

Gainerakoaz den bezainbatean, bitxikerien ontzirako utz liteke ondoko oharpena, hots, frantseseko eta latinezko *katiximek* amaieran zeramaten otoitz sortatxoá gabe kaleratu zela Leizarragarena. Kimaketa horren truke, *ABC edo christinoen instructionea* delakoan tartekatu zituen gero haietako gehienak⁶⁵.

---

(65) “Goiceco orationea” eta “Psal. 143” (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1404-1407), “Lectionearen studiatzeracoan erraiteco orationea” eta “Psal. 25” (*idem*, 1408-1410), “lan aitzineco ohoitzá” -“Psal. 104” barne- (*idem*, 1410-1411), “lan ondoco ohoitzá” -“Psal. 117” barne- (*idem*, 1411-1412) eta “Arratseco orationea” (*idem*, 1413-1414).

Konfesionea

Normalean ahaztu egiten da kalbindarrek beren tesi erlijiosoak finkatzeko eta jakinarazteko premiak honako idazki larri hau izan zuela ondorio nagusi. Bertan dira kristau sinesmen erreformatuaren funtsezko doktrina-hariak.

Zehatzago adieraziz, "Arroxelako Fede-Konfesioa" ere deitua (1559) eta Jean Kalbinek berak idatzia, *Confession de Foy, faite d'un commun accord par les Fracois, qui desirent vivre selon la pureté de l'Évangile de nostre Seigneur Iesus Christ*⁶⁶ edo, Leizarragaren euskaran, **Jesus Christ gure launaren Evangelioo doctrina puraren araura vicitzeco desira duten Franceséc consentimendu commun batez berén fedez eguin duten confessionea** izeneko dokumentu honek berrogei ataletan xehetzen ditu fede drezatuaren gako erlijioso-ideologikoak⁶⁷.

Bai edukiगतik eta bai autore izan zuenगतik, testu arras itxia, bistan da, inolako bariatorik onartzen ez zuena. Itzultzaileek, beraz, Genevak onetsitako edozein edizio har zezaketen euren lana burutzeko, berdin-berdinak baitziren guztiak.

Edizioen arteko ezberdintasunak, zeudenetan, beste estilo batekoak ohi ziren; beskoiztarrarena lekuko.

Egia esan, Leizarragaren argitalpenetan *Testamentu Berriaren* azkenengo orrietan kokaturik egoteak ez dio gehiegi lagundu egungo irakurle euskaldunari idazkiak duen balio eskergaz oihartzen. Baina kokapenaren "arazo" hori gorabehera, besterik da nabarmenarazi nahi genuen desberdintasuna. Izatez, inprimatze-premieki, paperezko pleguak aprobeztatu nahiak edota azken orduko nahasmenduren batek behartuta, kontua da aski desitxuraturik kaleratu zela euskarazko *Konfesionea*, hau da, hasierako orrialdeak gabe eta zegokion azala eta azalaren ifrentzua beste argitalpen beregain baten bukaerara desplazatuta, hots, hara eramana eta, testuarekin inolako ezkon-

(66) Grafia-ñabarduraren bat kentuta (izenburuan: "faitte", "faicte" zein "faite"), berdinak dira kontsultatutako edizio guztietako izenburuak.

(67) Ikus [http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/leiz arraga/leizarraga_biblia.pdf](http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/leiz%20arraga/leizarraga_biblia.pdf).

314271

CONFESION
DE FOY,
FAITTE D'VN COMMVN
ACCORD PAR LES
FRANCOIS,

Qui desirerent viure selon la pu
reté de l'Euangile de nostre
Seigneur IESVS CHRIST.

Vic SANCTUS SANCTUS
I. PIERRE III.

*Soyez tousiours appareillez à respondre à
chacun qui vous demande raison de
l'esperance qui est en vous.*

M D L X I.

Confession de foy, l.g., 1561

tzerik ez bazuen ere, harekin kaleratua. Horrek, zer esanik ez, lausotu baino ez zuen egin idazkiak zeukan garrantzia.

Jakina, edizioa zuzenago eta ulerterrazago suertatu zatekeen baldin, gure artean autonomia izatera iritsi ez zen idazlan honek⁶⁸ beste inon aurkitu ez dugun edukiari buruzko azalpen labur interesgarria orri-sortaren atarian eman izan balu.

Azala izan behar zukeenaren ifrentzuan dagoen **"Advertimendua"** izenekoaz ari gara, Linschmann eta Schuchardt-en edizioan ABCaren azken-aurreko orri gisara datorrena⁶⁹ baina, izatez, *Konfessionari* dagokiona⁷⁰.

Edonork ikus dezakeen bezala, aipatu orri horren aurreko aldean, liburuttoaren izenburua, azpitulua (erregearen gutuna iragartzen duena) eta *TB*tik hartutako aipamen bat (1. Pier. 3, 15) datoz eta ifrentzuan, berriz, "Advertimendua".

Agerian da fede erreformatura iragan zirenentzako ohar argigarria dela, Leizarragak berak prestatua ziur asko⁷¹. Hala dio: "Cer cergatic Religioneoéc utzi edo cambiatu ukan dutén eta cer daducaten ia-

(68) Azala izan behar zuenari eman zitzaion diseinuak eta errokulazioak *Konfessionea* formatu txikiko argitalpen laburra (bi dozena orrialde) baina beregaina izan zitekeela adierazten dute, ez bazuen –gehienez ere– inprimatzailearen, dataren eta argitaltoariaren datuak bildu ohi zituen inprimatze-kutxaren falta baizik. Luzeagoa (30 orrialde) baina molde beregain berekoa da, esaterako, 1561eko *Confession* delakoa (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7935_30.image.f1.langFR). Edo, aukerak murrizturik ez uzteko (Leizarraga-Hautin bikoteak berdintsu planteatzen baitzezakeen argitalpena), beste edizio bati ere errepara lekioko: 1562ko batean, adibidez, *Confessio*ak ematen dizkio hasiera eta titulua *fede-konfessioa* bera, *Forma*, *Katexima* luzea eta *katexima* laburra barne hartzen dituen obrari (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1145_52j.image.f3.langFR).

(69) Horrela kokatua kaleratu bide ziren 1571ko aleak. Edizio akats hori dela eta, sarean kontsulta daitekeen *TB* delakoa ere orri hori gabe azaltzen da.

(70) Idazki hauek beste edozein argitalpeni erantsita ere joan zitezkeen eta, inprimatze-beharren arabera, joan ohi ziren. Aski da Vinsonek deskribatzen duen ABCari erreparatzea horretaz jabetzeko. Honela amaitzen du *Kalendrera* eta *ABC* delakoa liburuki berean bilduta dituen alearen deskribapena: "le premier ft de la feuille K est occupé au r^o par le titre *Declaration au Roi* etc., au v^o par un *advertimendua*; puis vient le texte de la *Déclaration* (2 fts) que suit la *confession de foi* jusqu'au ft L 7 v°; le dernier ft, L8 r°, contient un tableau des chiffres arabes et romains; le v^o de ce feuillet est blanc" (Vinson 1891-1898: 1984, 41-42).

(71) Frantsesezko edizioetan ez da horrelakorik.

quin nahi duenac iracur beça Confessione haur gogoatuqui” (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1440).

Bestalde, *Konfesionearen* atarian dagoen **“Regueri eguin içan çayon supplicatione bat”** izeneko gutuna⁷² ez da Leizarragak idatzia, inoiz besterik adierazi izan bada ere. Kalbinen ekimenez sortua, Frantziako Henrike II.ari egindako eskabide gisako hori Théodore de Bèze teologoak erredaktatua bide da⁷³. Beskoiztarrak euskaratu baino ez zuen egin. Hitzez hitz euskaratu, alegia.

Baina itzulpena hitzez hitz burutu zuen arren, Leizarragak ez zion uko egin noizean behin “bere” logika erabiltzeari. Obratxoaren azaleko aipamena (1. Pier. 3, 15) euskaraz ematean, esaterako, beskoiztarrak *TBrako* itzulia zuen bertsioari segitu zion eta ez aurrean zeukan frantsesezko testu irenduari:

- “Soyez tousiours appareillez à respondre à chacun qui vous demande raison de l’esperance qui est en vous”.

“Çareten bethi prest ihardestera çuetan den sperançáz raçoin galde eguiten duen guciari, *emetassunequin eta reverentiarequin*” (gurea da letra etzana).

Frantsesezko pasartea, esan gabe doa, “avec douceur et reverence” hitzekin osatua zetorren *NTetako* testuan ere (ikus 1562 eta 1563ko edizioak).

Anekdotak gisa, gogoratu behar da erregeari zuzendutako gutun hau ez zela 1559an idatzia izan⁷⁴, 1560an baizik. Kalbinen obraren editoreek nabarmendu legez, “à cette époque les Français ne commençaient l’année qu’au 25 Mars. L’année 1559 ici mentionnée correspond donc à notre année 1560, l’édit (Amboisekoa) étant du

(72) Gutunaren izenburua, izatez, honako hau da “Iesus Christ gure launaren Evangelloco puritatearen araura vicitzeço desira duten Franceséc. Regueri”. Guk, dena den, inprimatzerakoan tokiz kanpo geratu zen *Konfesionearen* azpititulua hobetsi dugu gutunaren izentzat (ikus Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1439).

(73) Edonola ere, “Les François qui desirent vivre selon la pureté de l’Evangile de Nostre Seigneur Iesus Christ, au Roy” izeneko gutun hau Kalbinek idatzitako obren artean agertzen da eskuarki (Cunitz, Baum, Reuss [ed.], 1893-1900, t. IX, 737-740; orain: http://archive-ouverte.unige.ch/Calvin/bf_433x_37.pdf).

(74) Hala dio hainbat ikertzaile okertzera eraman duen gutunaren barneko esaldiak: “aurthen 1559. Martchoan Amboisen emanic, çure Maiestateac publica eraci duen Edictaren araura” (Linschmann – Schuchardt 1900: 1990, 1355).

11. L'adresse au Roi, rédigée peut-être bientôt après, a conservé le chiffre 1559, tout en disant: l'an présent, l'usage ne tenant déjà plus compte de cette coupe arbitraire" (Cunitz, Baum, Reuss [ed.], 1893-1900, t. IX, 737, 2. oharra).

5.- Honaino erakutsi denaren arabera, ez dirudi Leizarragaren "iturriak", guztiak, 1562a baino lehenago argitaratuak izan zirenik; baina ez askoz beranduago ere. Urte hartan edota hurrengoan kaleratutako edizioetan leudeke, ziur asko, Leizarragak euskarazko bertsioak burutzeko baliatu zituen obra guztiak, *Testamentu Berriatik hasita Konfesioa* delakoraino, *Otoitz eklesiatikoen forma* eta *Katixima* izenekoetatik igarota.

Data horiek, gorago esan bezala, Leizarragak Eliza Erreformatuaren funtsezko testuak itzultzeko enkargua jaso zuen urtearen inguruan jarriko gintuzkete, zalantzarik gabe. Eta enkargua jasotzeaz batera, beskoiztarrak, burutu behar zuen lanaren lehendabiziko berme gisara, inprimategi garrantzitsuren batetik atera berri ziren edizio fidagarriak izango zituen eskuen artean. Zilegi da pentsatzea Genevako zeln Lyongo inprimategiren batean argitaratuak izango zirela lanok, hots, ortodoxia erreformista ongien zaintzen zen leku batekoak.

Ez da erraza, tamalez, inprimatzaile guztien –ez eta inportanteenen– edizio ororen berri izatea eta, are gutxiago, arakatu ahal izatea, orduko urteak ilunpetan ezkutatuak geratu badira, laino ilunagoetan –ahantzuraren lainoetan, maizki– geratu baitira garai haietako plegu eta argitalpen asko eta asko. Eta ezaguna da, ahantzuraz gainera, suaren eta herraren bortitza ere jasan izan zutela orduko eta sinesmen hartako protagonistek, hala frantsesek nola euskarazkoek, hala giza-haragizkoek nola paperezkoek.

Nolanahi ere den, orain arteko aztarna askok Genevako Bonnefoy-ren inprimatzailearen 1563ko edizioetara hurrerarazten dute Leizarragaren itzulpen-lanen erreferentziak bilatzean, eta ez, prebisio guztien kontra, handik urte batzuetara beskoiztarraren inprimatzaile izango zen Hau(l)tinetara.

Baina horren erabateko egiaztapenak planteatzen dituen identifikazio-bideek urrats berriak eskatzen dizkiote jadanik paperean espalorik gabe geratu den lan honi.

Iturriak

Calvin, J., (Ikus Cunitz, Baum, Reuss [ed.] 1863-1900)

Calvin, J. - Église Reformée de France:

La Bible, qui est toute la Sainte escriture du Vieil et Nouveau Testament, autrement l'ancienne et la nouvelle Alliance : le tout reveu et confere sur les textes hebreux et grecs, 1561, Lyon, Jean Tournes (Orain: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53622.p.image.f1.pagination.langFR>).

La Bible qui est toute la Sainte Escriture: contenant le Vieil & le Nouveau Testament, Autrement la Vieille et la Nouvelle Alliance, Geneva, François Perrin - Antoine Vincent, 1567 (Orain ondoko helbide honetan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53623.1.image.f1.langFR#>).

La Bible qui est toute la Sainte escriture contenant le vieil et le nouveau Testament, autrement la vieille et la nouvelle Alliance, Geneva, François Estienne, 1567 (Izenburua gorabehera, liburuki honek Bibliarik ez, baizik *Les Pseaumes mis en rime françoise* eta beste dakartza bere baitan) (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53627d.image.langFR>).

La Sainte Bible contenant le Vieil et Nouveau Testament: ou, la vieille & nouvelle Alliance, Lyon, Pierre Michel - L. Clemensin, 1566 (Lehen liburua: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k79025.x.r=.langFR>; bigarren liburua [barnean du NT]: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7902.68.r=.langFR>).

Le Nouveau Testament, c'est à dire, La nouvelle alliance de nostre Seigneur Iesus Christ. Reveu & corrigé de nouveau sur le Grec, par l'avis des Ministres de Geneve. Avec Annotations revés & augmentees par M. Augustin Marlorat, Geneva, Jean Bonne-Foy, 1563 (Orain helbide honetan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10867.8p.r=calvin%2C+jean.langFR>).

* * *

Catechisme. C'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté, fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interro-gue, & l'Enfant respond, Geneva, Jean Crespin, 1552 (Orain helbide honetan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53115.1.pleinpage.r=calvin%2C+jean.f2.langFR>).

Catechisme, C'est à dire, Le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté, fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interro-gue, & l'Enfant respond, Geneva, Jean Crespin, 1554 (Orain

ondoko helbide elektronikoa: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1086533.image.r=pseaum.es.langFR.f287>)

Le Catechisme, C'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté: fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interro-gue, & l'Enfant respond, l.g., arg. g., 1562 (Orain ondoko helbi-de elektronikoa: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k114552j.image.f80.langFR.pagination>).

Le Catechisme. C'est a dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté, fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interro-gue, & l'Enfant respond, 1563, in Marot, eta Beze, *Les Pseau-mes mis en rime françoise par Clement Marot & Theodore de Beze*, l.g., lean Bonnefoy, 1563 (Ikus honako helbide honetan: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108679_2.image.langFR.f359).

Le Catechisme, C'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté: fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interro-gue, & l'Enfant respond, 1567, in *La Bible qui est toute la Sainte escriture [...]*, Geneva, F. Estienne, 1567 (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53627d.image.f131.lan_gFR).

* * *

Confession de foy, faite d'un commun accord par les François qui desirent vivre selon la pureté de l'Évangile de nostre Seigneur Iesus Christ, l.g. [J. Saugrain, Lyon], 1561 (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7935_30.image.f1.langFR).

Confession de foy, faite d'un commun accord par les François qui desirent vivre selon la pureté de l'Évangile de nostre Seigneur Iesus Christ, l.g., 1562 (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1145_5_2j.image.f3.langFR).

Confession de foy, faite d'un commun accord par les François, qui desirent vivre selon la pureté de l'Évangile de nostre Seigneur Iesus Christ, 1567, in *La Bible qui est toute la Sainte escriture contenant le vieil et le nouveau Testament, autrement la vieille et la nouvelle Alliance*, Geneva, F. Estienne, 1567 (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53627d.image.f156.lan_gFR).

* * *

La Forme des prieres Ecclesiastiques: avec la maniere d administrer les Sacremens, & celebrer le mariage, & la visitation des mala-

des, l.g., arg.g., 1552 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5296Ot.r=calvin%2C+jean.langFR>)

La Forme des prieres Ecclesiastiques, avec la maniere d administrer les Sacremens, & celebren le mariage, & la visitation des malades, Geneva, lean Crespin, 1554. Orain ondoko helbide elektronikoan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1086533.image.r=pseaum.es.langFR.f351>

La Forme des prieres Ecclesiastiques: avec la maniere d administrer les Sacremens, & celebren le mariage, & la visitation des malades, 1562, in *Confession de Foy* [...], l.g., 1562 (Orain ondoko helbide elektronikoan: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k114552j.image.langFR.f32.pagination>).

La Forme des prieres Ecclesiastiques: avec la maniere d administrer les Sacremens, & celebren le mariage, & la visitation des malades, 1563, in Marot eta Beze: *Les Pseumes mis en rime françoise par Clement Marot & Theodore de Beze*, l.g., lean Bonnefoy, 1563. (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1086792.image.langFR.f319.pagination>)

La Forme des prieres Ecclesiastiques: avec la maniere d administrer les Sacremens, & celebren le mariage, & la visitation des malades, 1567 in *La Bible qui est toute la Sainte esriture* [...], Geneva, François Estienne, 1567 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53627d.image.langFR.f119.pagination>).

Calvin, J. - Église Reformée de France-Leizarraga, J.:

Iesus Christ gure launaren Testamentu Berria, Arroxella, P. Hautin, 1571 (Orain obraren edizio faksimila: Iruña, 2007; obraren ar-gazkiak honako helbidean: http://www.euskomedia.org/PDFAnIt/mono/leiza_rraga/leizarraga_biblia.pdf)

IESUS CHRIST GURE IAUNAREN TESTAMENTU BERRIA. Othoitza ecclesiasticoen forma, Catechisme, KALENDRERA, ABC edo Christinoen Instructionea (Arroxela, P. Hautin, 1571) in Th. Linschmann eta H. Schuchardt (ed.), 1900: 1990 (Titulu guztien bertsiro elektronikoak ondoko helbidean: <http://klasikoak.armiarma.com/alfa.htm#L>).

Kalendrera, Arroxella, P. Hautin, 1571 (orain faksimila X. Kintanak prestatutako edizioan, Bilbo, 2009).

Cunitz, E., Baum, J.-W., Reuss, E. W. E. (ed.), 1863-1900, *Joannis Calvini opera quae supersunt omnia*, Brunsvigae, C.A. Schwetschke, 59 tomo (58 liburuki). Orain: http://archive-ouverte.unige.ch/vital/acces_s/manager/Repository/unige:6507f0?type%3a%22Livre%22&query=Jean+Calvin.

- Leizarraga, J.: ikus Calvin, J. - Église Reformée de France - Leizarraga, J.; ikus, halaber, Linschmann eta Schuchardt [ed.], 1900:1990.
- Linschmann, Th. eta Schuchardt, H. (ed.), 1900: 1990, *I. Leizarraga⁵ Baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc) im genauen Abdruck*, Strassburg, 1900 (Orain: Leizarraga, J., *IESUS CHRIST GURE IAUNAREN TESTAMENTU BERRIA. Othoitza ecclesiasticoen forma, Catechismea, KALENDREIRA, ABC edo Christinoen Instructionea*, Bilbo, 1990).

Bibliografia

- Barclay Squire, W., 1912, *Catalogue of printed music published between 1487 and 1800 now in the British Museum*, I eta II, Londres.
- Engammare, M., 1991, "Cinquante ans de révision de la traduction biblique d'Olivétan: les Bibles réformées genevoises en França au XVIe siècle", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* LIII-2, 347-377.
- Kintana, X., 2007, "Gure Testamentu Berriaren aurretiko zaharrak" in *Jesus Christ gure launaren Testamentu Berria* [Arroxella, P. Hautin, 1571] obraren edizio faksimila [2007]: 49-132.
- Knörr, H., 2007, "Joanes Leizarraga. Vida y obra", in *Jesus Christ gure launaren Testamentu Berria* [Arroxella, P. Hautin, 1571] obraren edizio faksimila [2007]: 133-164.
- Lacombe, G., 1931, "De nouveau sur Liçarrague et ses collaborateurs", *RIEV* 22, 363-366.
- Lafon, R., 1943: 1980, *Le système du verbe basque au XVIeme siècle*, Donostia.
- Peter, R. eta Gilmont, J.-Fr., 1991-2000, *Bibliotheca calviniana. Les oeuvres de Jean Calvin publiées au XVIe siècle*, I, II, eta III, Geneva.
- Ruiz Arzalluz, I., 1991, "El modelo griego de Leizarraga: ¿una quimera filológica?", in J.A. Lakarra (ed.): *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, ASJU, Gehigarriak XIV, 107-115.
- Salaberri, P., 2007, *Leizarraga Zaharra, Leizarraga gaurkoa*, I.g., Erroteta.
- Salaberri, P., 2008, "Inprentak mintzo direnean (Millangestarrak eta euskarako liburuak)", *Karmel* 262, 95-107.
- Salaberri, P., prentsan, "Leizarragaren Kalendrerá".
- Vinson, J., 1891-1898: 1984, *Bibliographie de la Langue Basque (Volúmenes I y II)*, Donostia.

Sorkuntza

Bizitza ardo botila bat da

Pello OTXOTEKO

Bizitza ardo botila bat da.
Beteta edo hutsa eraman dezakezu.
Jakina, erdizka ere eduki daiteke.
Trago handitan ase eta edan,
edo pittinka-pittinka zurrupatu.
Hala ere, dastatu beti.
Ardoa, denboraren poderioz
ondu eta hobetu daiteke,
eta tamalez, ozpindu ere bai,
nahita edo nahi gabe.
Batzuk, ardoa zerutik datorrela uste dute,
beste batzuk, gutxiengoak, tentuz eta artez
eurek berak zukutzen dute ardoa.
Eta benetan berarekin gozatzen da
besteekin konpartitzen denean.
Botila luzerako apalean gorde daiteke,
baina besteetan, gutxien espero duzunean,
ustekabeen hautsi egiten da.

Orain ahaztu dena, eta edan,
edan bizitzatik, berandu baino lehen,
luze eta gogoz, nolana, baina edan.
Ahal bada guztia edan, eta konpartituz.
Mahastiak uzta berriak emango ditu,
zure botilak ez!

ELDARNIOA

Dagoeneko ezin naiz atera.
Gizon bat espaloiairen beste aldean dago.
Eskuak poltsikoan ditu
eta tarteka leihorantz begiratzen du.
Nire agendan idatzita jarri dut
tinta gorri guztien zirimolan,
odol tanta guztiak beltzak bihurtzen dira
ondoko tabernaren argi distiratsuaeren azpian.
Baina ni prest nago.
Ikus dezaket, urduri dirudi,
alde batetik bestera dabil
farolera juxtu iristen den marra imaginarioa
zeharkatu gabe, eta gero berriz buelta.
Ezpainetatik kea dario,
zigarro ikusezin bateko arnasa da,
errealitatea birtuala bihurtu nahi, eta ezin.
Pistola baten itzala ikusi dut.
Han, ez han, ez, ez, hantxe!
Eta gizonaren begiek
ezin dute teilatuko katua
non eta nola dagoen ikusi.
Euripearen hezeetan
palmondoek ez dituzte
habanerak kantatzen.
Hala ere, hor dagoela badakit.
Gaur ez dut ikusi, baina hor dago, badakit.
Autobuseko geltokian
maiz ikusi ditut beraren antzekoak.
Gehienetan beltzez jantziak,
CNlkoak dira, edo agian MI6koak.
Nik badaezpada, ez dut autobus gehiago hartzen.
Propaganda ere ez dut gutunontzitik hartzen,
eta nire gutunak goantez irekitzen ditut,
denak pozoindurik bidaltzen dizkidate;
bai, badakit, laster erradiaktibitatez erasoko didate!
Telefonoa ere ez dut hartzen.
Belarrian eztanda batek leher ez diezadan,

edo teknika hipnotikoez suizida arazi ez nazaten.
 Baina zu lasai etor zaitezke.
 Hori bai, bibote handi bat jarri beharko duzu
 eta antiojo faltsuak despistatzeko.
 Ez zait axola, ez, konpartitzeko tabakoa
 ekartzen ez badidazu ere,
 baina *Jack Daniels* botila ekarridazu mesedez,
 orain behar beharrezkoa baitaukat.
 Edozein unetan etorriko da.
 Edozein uneetan. Badator!
 Kaferik nahi maite? –dio berak.
 Kafetxo bat nahi al duzu, mon amour?
 Errepikatuko du enegarrenez, eta nik beti baietz.
 Jada ezin naiz etxetik atera;
 baina hau lehenago esan dizuet.
 Gizon bat espaloiairen beste aldean dago
 eta tarteka leihorantz begiratzen du.

GAU HOTZAREN ILUNA

Gau hotzaren iluna
nire inguruan.
Ozenki mintzatu nintzen...
Ahots hura
xamurra izan arren
ez zen ezaguna niretzat.
Aurpegiak eta aurpegiak,
bisaiak, odolgabeak denak,
hotzaren ilunean belzturik.
Hor nonbait,
zauriaren distira,
etsiturik.
Bihotzaren barrunbean
oihartzunik ez.
Eta oraindik sinisten dut
zorian sakonena
zinez eskaintzen den
benetako irribarrean dagoela.

Hamaika ipuin labur

Juan Luis ZABALA

Plutonen mezua munduari

Aspaldiko adiskideak garela balliatuz, Plutonek eskatu dit zabalteko munduari –“planeten kontaduriaz arduratzen den gizateriaren zatiari” zehazki, bere hitzetan esanda– mezu hau:

“Ezin dizuet arrazoi zientifikoa ukatu. Eskerrak eman behar nizkizueke, beraz, halakorik merezi gabe planeta gisa eta planeta naizela sinetsita eman ditudan urte ederrengatik. Baina une mingots haue-tan ezinezkoa zait nire samin neurririk gabekoa, nire zaputz planetaz gaindikoa, ezkutuan gordetzea. Putzu beltz baten hondoraino amil-dua eta bertan abandonatua sentitzen naiz, eta zuek hori jakin deza-zuen nahi dut. Ez nau amorruek bultzatu gutun hau idaztera, ez gorrotoak, ez mendeku goseak. Besterik gabe, pentsatu dut egiak ez duela inoiz trabarik egiten, eta zuen arteko norbaitek haurride senti-tuko nauela, une labur batez besterik ez bada ere, lerro hauek helarazten badizkizuet”.

Txokolatea neukan

Dena aldatu zen etxean txokolatea neukala esan nionean.

Ziklo-krosa eta lainoa

Atzo Asteasun jokatu zen nazioarteko ziklo-kros lasterketan galdu zen txirringulariaren bila jarraitzen du Ertzaintzak. Zirkuituaren zati

lainoak itsututako batean ikusi zuten azkeneko aldiz Joseba Sarriolandia. Une hartan Bernardo Atxaga eta beste lehiakide batzuekin batera zihoan, lasterketa buruko tropeltxo txikian.

“Bat-batean, haren arnasa hotsa aditzeari utzi diot”, azaldu zuen Atxagak, burumakur, lasterketa amaitu berritan. “Atzera begiratu dut, eta ez zen inondik ere ageri. Eta zerbait hautsi zait bihotzean, KRA!”

Hipotesi eta lan ildo guztiak zabalik ditu Ertzaintzak, Eusko Jaurlaritzako Herrizaingo sailburuak azaldu duenez.

Ziberzulo ezkutu baten zokondorik gordeenean

Ziberzulo ezkutu baten zokondorik gordeenean aurkitu nuen, erabat ahaztua, abandonurik gorrienean. Handik atera eta neure zibergunean txoko bat egin nion, harik eta bere onera itzuli, indartu eta erabat osatu zen arte. Orain kalean ikusten dut batzuetan, eta argi eta alai egiten dit diosala, sonbreirua altxatuta.

Ilunpean

–Non nago?

–Ohean.

–Noren ohean?

–Nirean.

–Nor zara zu?

–Ni.

–Zu?

–Bai, ni.

–Urte askoan.

–Eskerrik asko.

–Banoa, adio.

–Bai, adio.

Amesgaizto politikoa

–Non nago?

–Ohean.

–Noren ohean?

–Nirean.

–Eta... nor zara zu?

–Ni.

–Zu?

–Bai, ni.

–Eta...?

–Bai, ETA.

Adi, artista!

Adi, artista!:

Erakusketa bat egin behar duzu?

Kritikarien eta publikoaren arreta eta laudorioak jaso nahi dituzu?

Zure erakusketa foro guztietan komentatua izan dadin nahi duzu?

Hala bada, ez dudarik izan: deitu iezadazu!

Euskal idazlea naiz eta nobela bat idazteko ideia bikaina daukat, baina eguneroko betebeharrak ez didate astirik uzten nobela idazteari ekiteko. Dozenaka, ehunka, milaka zutabe, artikulua, gidoi, hitzaurre, itzulpen, biografia eta bestelako enkargu neketsu eta trabagarri balezkoa eman beharra daukat, kalean eskean hasi beharrik gabe biziko naiz.

Baina zuk, adierazkortasun indartsu eta distiratsuaren dohaina zilborra bera bezain zeure duzun artista horrek, soldata ertain –negozigarri– baten truke, zure erakusketan izan nazakezu, goiz eta arrats, nire nobela idazten, ordenagailuz hornituriko mahai apal baten aurrean eserita, instalazio bihurtua, edo, hala nahiago baduzu –zure

sormen uholdeek markatzen dituzten ibilbideen arabera–, instalazio baten parte.

Gisa horretan, instalazio kontzeptual ezinago aberats, interdiplinar eta apurtzailea izan dezakezu zure erakusketan, gastu handirik gabe. Ez ahaztu, gainera, euskaraz idazten dudala. Euskara Bernardo Atxagaren literatur lanen jatorrizko hizkuntza da, garai postmodernotara egokitutako mintzaira zaharra, Europako zaharrena aditu askoren ustez, indoeuoparren aurrekoa, lamien mintzamolde autentikoa etc., etc., etc.

Nire eskaintza honi baiezkua ematea erabakitzen baduzu, beste bi abantila erantsi ere eskaintzen dizkizut, negoziagai: batetik, zu eta zure erakusketa aipa zaitzaketet –zeharka edo ez hain zeharka, negoziazioen arabera– nire nobelan; bestetik, nobelaren idazketa amaitzen dudan bezain laster nire lanaren emaitza zure obraren parte bihur daiteke zuzen-zuzenean.

Benetako artista bazara, artearen unibertso mugagabe eta liluragarrian bat gehiago izatearekin etsitzen ez dutenetekoa... zeren zain zaude?

Harakin erraietaraino

Gibelak agortu zitzaizkionean, berea eskaini zion harakinak gibelik erosi gabe etsi nahi ez zuen bezeroari. "Egin nezakeen gutxienekoa zen", esaten zuen hura gogorarazten zioten aldiro.

Gordeak

–Hortaz, zer diozu?

–Baietz.

–Eskerrik asko. Diskretuak izango garela agintzen dizut.

–Gauza bat jakin behar duzu hala ere.

–Esan.

–Ez nago inondik ere egiten duzuenaren alde.

–Lehen alde zinen. Zer aldatu da ba? Aldatu al da ezer?

–Egoera aldatu da, gizartea aldatu da... Eta zuek ere asko aldatu zarete.

–Nik uste dut zu zarela aldaketa handiena izan duena.

–Beharbada. Ez dut hori eztabaidatu nahi orain.

–Hala ere, baiezkoa eman diguzu. Zergatik?

–Zalantza handiak izan ditut. Baina ez zaituztet zuen etsaia baino etsaiago.

–Oraingoz. Aurrerago akaso bai.

–Ez dizut ezetzik esango. Aurrerago akaso bai.

–Eskerrik asko berriro.

–Ez horregatik. Bihar arte.

–Bihar arte.

Bere ustetako gorputza

Salbu sentitu da. Harrapatuko zutela etsita zegoen orain dela ordu erdi eskas, baina orain, pentsio honetako ohe zaharraren barruan kizkurtuta, badaki arriskua pasatua dela.

Bere bila dabilzan polizia autoen sirenen uluek gozamina gehitu diote uneari. Umetan lagunekin batera etxe atzeko basoan egindako etxola etorri zaio gogora: euriak teilatuko uralita puska goroldioz umelduen kontra egiten zuen zaratak sentiarazten zion plazer intimoa, amniotikoa.

Egin berri duenaz egin du gogoeta gero, asmo zehatzik gabe, barrua berotzen dion babes giroak hartaratuta. "Zer da zehazki erail dudana?", galdetu dio bere buruari. "Gorputz bati atxikitako gogoia? Arima? Espiritua? Izanaren muina? Izatearen mina? Ala bizialdi bati atxikitako gorputza? Sei litro odol barne-ibilian? Burmuin informatu eta sentikorra?"

"Onenean nahiz okerreanean, gutxienez zein gehienez, bere uste-tako gorputza", horixe da –hala irizten dio behintzat orain– bi tiro zehatz eta zuzenez eraitsi duena.

Leun eta goxo ari zaio gogoia lotara amiltzen. "Osasun pixka bat baino ez gara", pentsatu du, "bere ustetako gorputz kokkorra".

Hartzekoduna, zordun

Erizainak afaria ahoratzen dion bitartean, duela gutxi arteko bere eguneroko afariez oroitu da: purrustadaz eta protestaz beteak, errietaz eta madarikazioz.

Akitua eta etsitua etxeratzen zen lanetik, lapurtua eta iraindua sentituz; eta etxekoek –esker txarraren harraren ausikiek barrutik ustelaraziak– gogaitarazi eta bidegabeki gutxietsi baino ez zuten egi-ten.

Orain arratseroko purrustada zakar haiek iruditzen zaizkio duela gutxi arteko bere bizitzako unerik goitarrenak, beteenak, zoragarrie-nak, inbidiagarrienak; orain, erizainak afaria ahoratzen dion bitartean.

Hildakoaren solasak

Luis Maria MUJICA

Fermin Olaskoaga zurgina, pinuz eginiko hilkutxa bizkarrean duela, sartu da gelan. Kaxilda neskameak baldarki itxi dizkit begiak. Hala ere, ezkerreko begiaren betiletatik, sare mehe baten zehar bezala, inguruko mugimendu, aliene, sasi-negar, errezo eta beste katramilak jarraitzen ditut¹.

Kaxildak ispilua hurbildu dit ezpainetara, oraindik arnas aztarnarik ba ote dudan ziurtatzearren. Ispilua ez da zipitzik lurrundu. Bai, ongi hila nago ene neskame eta ingurukoentzat...

Eguzkiaren izpiak bertikalki sartzen dira gelako goi lehioetik nire betarte, kokots, bular, sabel, belaunburu eta orkatiletara, argizko tira bitxiak marraztuz. Argiunetan nabarmen gelako hautsa, eta xomorro eta eulien hegadak.

Itxuraz, oso serio eta zurrun gelditu naiz hilda, ezen eta bisitariek halako muzina egiten dute ni ikustean aitaren bat egin ondoren. Xingola dut loturik hanketan, eta zapi zuria kopetan. Joxepa Sastrenekoa, Leona Arriolakoa, Anastaxia Istilletakoa eta Madalena Albarorenkoa (ai, nere ametsetako Madalena kuttuna!) hemen daude alboan arrosarioa eta letania zaluak latinezko ele-mele gaitzetan esaten.

Urbedeinkatua duen basoa ere, erramu-orriaz, aldamenean daukat. Anastaxiak ur-tanta ugariak bota dizkit gorpu gainera, astitsu. Kasu, tanta bat ezkerreko begira erori zait, bestea sudurrera —eta

---

(1) Ipuin honek Durangoko udaletxeak eraturako JULENE AZPEITIA lehiaketako lehen saria irabazi zuen 2002. urtean.

sudurrekoak azkura gisako ukitua egin dit ("Nolatan diot azkura? Zer esaten ari naiz. Ez al nago, bada, ongi hilda...?").

Madalenak, berriro, ene galtzetara so egin du. Itxuraz, eztaletan jantziriko galtza beltz-urdinok oraindik aspaldiko arraia mantentzen dute. Madalenarekin orde, Iñaxirekin ezkondu banintzen ere, nire lehen andregai paregabea Madalena izan da. Berak ongi daki. . . Madalenak zenbatetan ez zizkidan, emaztearen ezjakinean, bere izter limuriak, bular oparoak, beso luze-linealak, kadera sentsuala ukitzen utzi... ("Baina, zertara datoz oroipen guzti horiek baldin orain ongi hilda banago?").

Fermin zurginak ene gorpua hilkutxan astokiro sartu du. Ez izan dudarik, Fermin beti astoa izan da bizitza guztian. Une honetan ezin zitekeen bestela portatu... Itxuraz, nire eskuok ez dute kaxa beltzean eroso sartu nahi; ezta oinok ere. Zurgin astazakilak jo egin nau galtzarbeetan eta ezkerreko saihetsean. Kolpe batez behartu du ene gorpua zerraldora, hankaz zapaldu ene zilbor-gaina sabela hazita daukadalako. Zurginaren aurpegiak "alu honek, hilda gero ere, setati, kaskailu jarraitzen dik!" esan bide du... Betazalak hatz baldar eta lodikotez berriz itxi dizkit. Astoa!

Euli batek nire kokotsetik leporako bidea korritzen du. Gero sudurzuloetara igotzen da, eta ondoren ezker masailako arrasto itsusiarren zimurretan gelditzen. Berriro, azkuratxo bat susmatu dut... ("Baina, zelatan azkuratxoa? Ez al nago, bada, ongi hilda...?").

Gelan *mater amabilis*, *mater admirabilis*, *mater boni consilii* gisako otoitzak entzuten ditut nagi. Ur bedekatuaren zipritinek orain nire zerraldo oholak bustitzen dituzte ("Madalena, zu bai zinela maxusta eta dultzea... Zelako astinaldiak zenituen nirekin! Ia beti gona urdinez jantzia hurbiltzen zintzaidan. Hatzak zuriak zenituen, masailak sagarrezko usain basatiz eta ezkerreko titi ondoan orin bitxia -niretzat arras apartekoa zena...-. Iñaxi nire emazteak (Jainkoak zeruan ukan dezala!) ez zuen jakin, ezta susmatu ere, biluzik ezagutu zintudala. Emaztea ez zitzaidan inoiz larrugorri argitan entregatu... Madalena, zu bai, orde!").

Hilkutxaren zirrikitu batetik ikus dezaket orain Madalenak sila nolatan hartzen duen, eta esertzen den. Hemendik errepara ditzaket bere belaunburu sendoak, izter zuri-zoztorrak, kaderaren limuritasu-

na... Madalenak, oraindik, berrogehita zortzi urte baino ez ditu, eta xarma ederreko anderea dago ("Ze koño hil naiz, bada, hain goiz...?") .

Anastaxia, letaniak amaituta, *Oremus, concedenos famulos tuos, quaesemus...* delakoa murmurikatzen hasi da *latinez*, nahiz berak jakin ez, esaera zaharrak dionez. Ingurukoek, beste behin, ur bedeinkatua bota didate hilkutxaren gainera.

Ondoan entzun dudanez, goizeko bederatzi eta erdiak omen ziren hil nintzenean. Estanix, ene iloba, arrosario bukaeran azaldu da. Kaxildak berehala pentsatu du: "Gazte arraio honek, ze kristo egiten din hemen, osaba ez baitin azken bost urte hauetan hiru aldiz ere bisitatu...! Itxuraz, heredentzia usnatzen din urrutitik. Heredentzia osoa, ordea, nerea dun, urte anitzetan bere neskame leiala izan naizelako...!".

Estanix ilobak Kaxildari hilkutxa irekitzea agintzen dio, *osaba mai-tea* azkenekoz ikusi nahi duela eta. Kaxildak amorrazioz so egiten dio, baina eskatua betetzen.

Hil-kutxaren tapakia jaso eta ilobak ene betartea ikustean:

–Osaba sano hilda dagoela uste al duzue? Ahoa zerbait zabalik dauka; ezkerreko begian halako irriñoa du...

–Letxes! Isilik egon hadi! Nola egonen duk bizirik!

Kaxildak, segidan, bere bai tan –eta inork ez antzemateko moduan–: "Nik bart eman nioanan belar pozointsuzko katilukadaz, prezeski, hil beharra zeukanan", "Nik ziarri eta irakabelar txarrez egin nion zukuaz ez zitekeen besterik gertatu...", "Aluak, hainbeste urte-tan berari zerbitzen egon eta, ia diru guztiak Madalena eme lizun, bargasta, urdanga horrekin parrastatu dizkin...", "Ez zegon eskubiderik horretarako".

Orain salvea eta kredoa Aita Santuaren asmoetara errezatu dituzte Anastaxiak eta beste atsoek, errezoen murmurioa gela honetako isilunean adierazgarriagoa eginez.

Niri, gaur, hil egin ez banintz ferira zekorra saltzera joatea tokatuko zitzaidan. Diru harekin Madalenaren gutxia bereziak beteko nituen, baina, zoritxarrez, alferrik izan da guztia... Oraindik, bada, ez dakit garbi hil naizen ala hil egin nauten... Kaxildak herenegun eginiko

taloa primerakoa zegoen; oraindik areago txorizoa, baina bart gauen eman zidan belar-zukua, koño, oso mikatza eta arraroa zen!

Une batez, *Eternam habeas requiem* eta *Absolve, queesumus, Domine, animam famuli tui...* gisakoak entzuten ditut sotana luze eta beltzez jantziriko gizon baten ahotik. Negar-zotin batzuk ere aditzen dira ene ondoan.

Nire emazte lñaxi, azken urteotan, urritz makila bezain zimel zegoen. Oheratzean ez zituen galtzerdiak kentzen, ezta azpigona ere. Ni oraindik gizon sendo, bortitz, osasunjario nengoen. Orain, berriz, zurrun eta mugiezin ("Nola ez haiz egongo itxuragabe, bada, lelo hori?", "Ahantzi egin al zaik guztiz hilda hagoela eta ezin haitekeela jadanik mugi...?", "Esan, zergatik lotu dizkidate xingolez ostikoka oinok?", "Zer uste dute, behin hilda, hasiko naizela, ausaz?" "Besoak, belaunak, dabilkidan hankak tenk dauzkat...", "Begietan euli aspergarria ere ezin dut uxatu...").

Madalena, orain, kadiratik zutitzen ikusten dut. Nire heriotzak ez dio galdu ohizko xarma eta kolorea. Ausaz, heredentzian du amets. Badirudi alproja izan naizela dioela, bere arrimoan dena parrastatu dudalako ("Gizon bezala ez du inoiz apartekorik balio izan... Eskasa izan da"). Bera ere haserre da nerekin. Aski da bere ezpainetan erreparatzea. Ze muzindural!

lñaxi zenak, berriz, beste mundutik (ni, orain, itxuraz, bi munduen erdian natza...) "erruki haut" dasalda. "Nora joan haiz hortik barrera arima erratiaz? Sukaldean, ukuiluko ganbeletan, teilatu er-tzean ibiltari sumatzen diat hire arima... Noiz hator hona?". *Pater noster qui est in coelis...*

Leihoa irekitzen da, bat-batean, haize-bolada zakarra sortu da. Nire hilkutxa ondoko bi kandela itzali dira. Leihatiletan kolpetxoak, kristaletan dardarizoak entzuten dira. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie...*

Paisaiaren lilura ez da apaldu ni hiltzeagatik... Zuhaitzak orritan, zuhaiskak ihintzetan, atariko jeranioak loretan daude, beste egunetan bezala. Behin eta berriz, esan nien, bada, Arizkondietako haritzei ni hil-egunean makurtu egin behar zirela, berdin bideko ezpondari, leherturik, lurrera etorri behar zuela eta Latseta errekarari uholdez gainezka egiteko jalgi nion. Lepazuri behiari nire ehorte-egunean esne-

rik ez emateko iragarri nioni gaur, ordea, hamabi litro-esne hustu ditu bertzara. Denak eskergabeak, sentimengabeak izan dira nirekin.

–Madalena, masusta horrek, esaiozu Lepazuriri bihar, behintzat, esnerik ez emateko. Berdin Latseta errekarri. Urak plazaraino bota ditzala herritarrek “zergatik gertatzen da hau guztia?”, gutienez, galdegin dezaten.

Kaxilda, ezin dut ikusi atariko intxaurrondoa lehen bezain sendo eta orritsu. Edonork esango luke etxeko nagusia, hil orde, ezteietan dagoela.

Orain Leona Arriolakoa zutitzen da, elizarako bidean jartzearren. Azkeneko doluak ematen ditu. Nori, ordea?

–Sentitzen dut biziki– diotsa Madalenari begiak ia lurretik jasotzen ez dituela. Eta, gero, ezpainak apenas mugituz –murmurikatuz bezala– bere gisara erasten: “Alferrik zaude errezatzen, Madalena. Orain ordaindu beharko ditu zerraldokoak zurekin eginiko ohakeria guztiak...”, “Ziur nago Iñaxi emazteak ez dizkiola barkatuko mundu honetan eginiko ezkontzahanasteak”.

Madalenak haserre bezala so egin dio atso lotsagabeari, pentsatua sumatu bailion. Leonak berriro: “Ohartu naiz leihoa haize-boladaz zazpi aldiz ireki dela. Iñaxiren arima ingurutik dabil, antza”.

“Ferminen arimak ez du atsedunik –oraingoan Joxepa Sastrenekoak bere baitan– “Zuen bekatua desestali da. Haragikeria lizunak ez ezik, Ferminekin odolkidekeriak egin dituzu, Madalena, Ferminen arreba borta baitzara”, “Infernua merezi duzue. Zuen bekatuek nekez ukanen dute Jainko handiaren barkazorik, senideen arteko haragikeriaz anaia kondenatu duzulako betirako...”, “Irten zaitetz gela honetatik, joan zaitetz hemendik Intxisuren kobazuloraino”.

Madalena zurbil jarri da, hormetako karea baino zuriago. Berehala ohartu da bere anaia naizen honekin eginiko bekatuaren ikaragarriaz, eta negarrez hasi da.

On Prudentzio apaizak azken aldiz sartzen du hisopoa ontzian, eta ur-igurtziak nire zerraldora eta inguruko sudurretara banatzen, errezo ulergaitzak esanez.

Segidan, inguruko hiru gizon sendokote eta iloba Estanix nire zerraldo astuna mugitzen, eta besagainetara altxatzen, hasi dira elizarako bidean. Madalenak, zinez, aurpegi txarra dauka, gelako gehienek igarri dituztelako Leonaren salaketak. Nik, noski, banekien Madalena nire arreba borta zela, baina, berak ez... Horretaz, ez du intzestozko bekaturik egin ezjakinean zegoelako.

Azkenean, elizarantz naramate. Bideko potxingoetako igelek kantua eten egiten dute ni igarotzean. Kaxildak, dagoeneko, teilatutik kendu du teila gorria nire arimak goiko bidea erosoago ukan dezan, baina nireak ez du irtenbide egokirik izanen zerurantz. Bekatu larregi egin dut bizitzan. Inñaxi engainatu dut. Baita Madalena nire arreba gajoa ere.

On Prudentzio apaizari elizako sermoian Jainkoa aita dela esaten entzuten diot, eta gizonen bekatuak, burdin gorria bezain gorriak izan arren, Jaunak gure akats guztiak xahutzen eta zuritzen dituela bere urrikalmendu azkengabeen... Nik, lehenengo aldiz, esperantza apur bat sentitzen dut, eta kanposanturako prest jartzen naiz lurretik sortua naizenez lurrera itzultzeko.

Perizene baserrian Kaxilda neskame gajoa bakarrik geratu da, hiletara joan gabe, bazkaria bost apaiz eta hamabi ahaideentzat prestatu behar baitu.

Aintzirako koadro geldia

Luis Maria MUJICA

Mikel artzaina, atsedentxo bat hartu nahiaz –ardiak sarobeana sartu eta Urkietako malda jaitsi ondoren– Intziarteko lakuari beha gelditu zen. Aintzira ondoko alertzeen lerdentasun luzea, pago-enboreen ilundura zehatza, Murgilletako harkaitzen zuridura ur gordinetan ispilatzen zen.

Mikelek *Buztantxo* deituriko zakurra zuen alboan. Eguzkiak arrats behearen, gorri minezko orbanak husten zituen lakura ubeldurazko izaien artean. Buztantxo, San Josetan hil zuten antxumea bezala, susmati jarri zen, herioa edo beste zerbait gaitza alboan sentituko bailuan. Zakurra odol koloreko aintzirako urak edaten hasi zen, mihia, astiro eta txapla-txapla likidoetan murgilduz. Aintziraren sabeleko gorridura antxurnearen zintzurrean laban-arrastoa baino zehatzagoa zen.

“Uretako koadro honi zurezko marko bat falta zaiok –berekiko artzaina”. Koadroan Hodei eta Mari, *Intxisu* eta *Herio* margo-tuko dizkiat, pinturak giro egokiagoa ukan dezan.

Ondoren zakurrari:

–*Buztantxo*, nahikoa edan duk. Ez ezak ikusten dudana koadroa gehiago apurtzen jarrai! Buztantxok ez zion obeditu (entzun ez zuelako, agian...), eta arratsaren odol gorri minak hautsiz, animalari mihi tik zintzurretara odol sakonak erori zitzaizkion. Mikel artzainari koadroa zimurtzen ari zitzaion, tin-du berriak sortzen; haserre zegoen, zinez, zakurrarekin-. Bengan, gaurkoz aski duk, *Buztantxo*. Koadrorik gabe geldituko nauk. Lakuko urak husten ari haiz, madarikatual!

Buztantxoren muturrak tindu gorriak, tindu urrezkoak, tindu hori egosiak zituen, denak bere zintzurretik behera amiltzen. Aintzira ertzeko izai, alertze, pinu eta pagoen isla ere kolorez nahasia zegoen.

Joxemigel, ikazkin zaharra, Intziarteko lakura, upelak urez betetzera, jaistean, harri eta zur gelditu zen Mikel artzaina, zakurra alboan zuela, aintzirako uretara so mugigabe ikustean. "Artzain eta zakur horiek ze arraio egiten ditek?", "Burutik eginda ote dago artzaina?" berekiko zurrun. Ondoren, ahotsa ozenduz, "Zuek biek ze demontre zaudete hor?".

Ikazkinak harri mokor handi bat hartuta, uretara bota zuen. Harriak ez zuen ur-olaturik egin, ezta zurrunbilorik ere sortu. Ur-azalean tinko zegoen dena, lakuaren koadroa artzainaren eskuetan ezerk ezin zuen aldatu.

"Zer gertatzen da hemen?", "Zergatik ez du astindu ura arriak –eta bere zolan murgildu–?" ikazkinak harriduraz. Pago berdoxten kontrakarrean eguzki ez-eroriaren urreak bere hartan zirauen. "Erotu egin ote naiz?" Joxemigelek uren ez mugikortasunaz jabetzean. "Ez da posible... Jaurtiki dudan harriak, gutienez, zortzi kilo zituen!". Ondoren, urez betetzera ekarririko upela haletako bat hartu zuen, eta lakuaren barruan sartu. Upela, ordea, ez zen urez bete.

Artzainaren koadroa, dagoeneko, eratuta zegoen. Koadroan ez zitekeen deus alda, ken edo erants.

Dena unearen ez-*mugidan*, ez-joanaren egonean zetzan. Kurioski, berriz, artzainak adarrez eginiko markotik kanpo zegoen oro mugitzen zen, astintzen zen (harriak higitzen ziren, eguzkia erortzen zen, upela urez betetzen zen, alertzeak dadarati mugitzen ziren).

Artzaina tinko zegoen. Uretan ispilatutako alertze, izai, mendi, malda eta harkaitzekin *lehenetara* itzulia sentitzen zen Mikel, egitatearen lehetara berretorria sumatzen, hain zuzen.

Bat-batean, ordea, artzaina aspaldi batean izaniko *Sugaar* erara bihurtzen hasi zen. Ahoan miztoa sortu zitzaion, bizkarrean ezkata bezalako azalak atera, larrua berdez jartzeraino. Lehenaren zurrunbilora zetorrela pentsatu zuen, hots, ostotsak izar-hauts, hegaztiak arrain, harriak su izaniko aitzin aroetara biltzen zirela. Estreina batean lehenaren zantzua ahantzia -edo ahuldua eduki bazuen, orain sendo

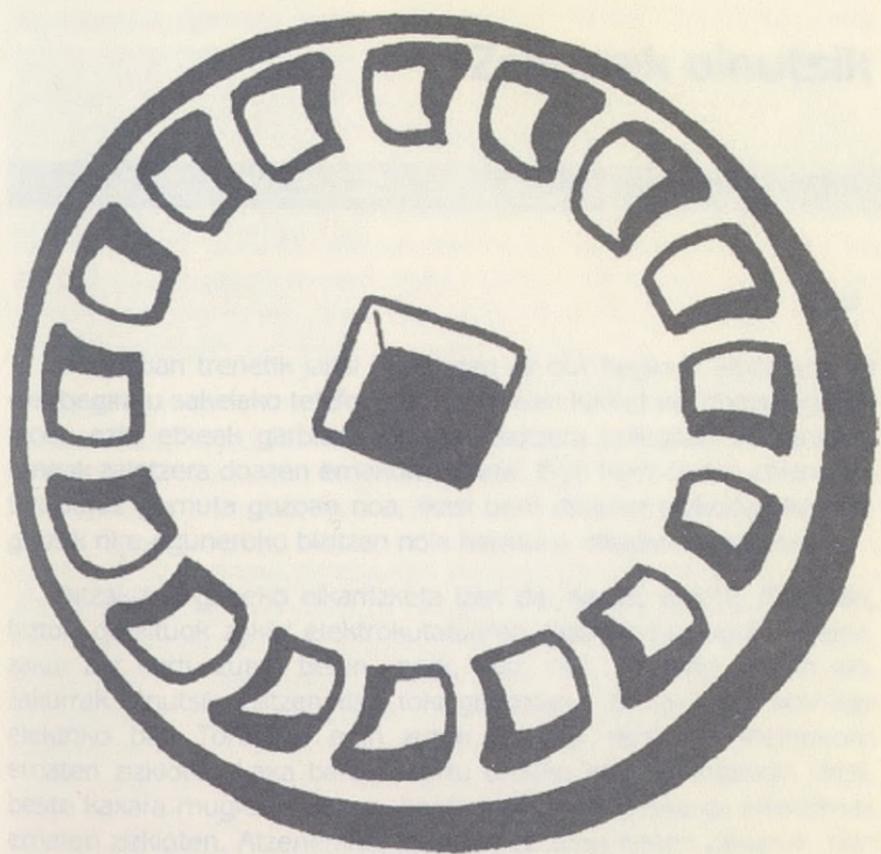
eta zatirik gabea sentitzen zen koadroaren leihotik lakurantz so. Garbi zegoen, Intziarteko urei esker, artzainak sustraletara itzulia egina zuela.

Mikel artzaina, dagoeneko, Sugaar bilakatuta zegoen. Ezin zuen, berriro, gizon izatera etorri nahi; gauzakien lehenenkiak biluts eta garbi, gordin eta ukigabe ezagutu zituen –itxura orotik harantz–.

Ikazkina “mekauen, upela urez betetzen uzten ez didan zoro alena!!” esanez joan zen haserre basoko gurdibidetik behera. Ingu-ruan arratsa, pixkanaka, Sugaar itzali egin zen. Intziarteko lakuan, bihurturiko Mikel artzainaren marko barruan, berriz, arrats beherak mugigabe zirauen, unerik gabeko aldian geldi.

Itzulpenak

Itzulpenak

Zakurrak oinutsik

Mikel PERUARENA

Aseli

Donostian trenetik jaitsi naizenean ez dut begiratu alboetara, ez diet begiratu sakelako telefonoaren musikari kateaturik doazen gazte-xoei, ezta etxeak garbitzera arropa saltzera bulegoak txukuntzera umeak zaintzera doazen emakumeei ere. Egin berri dudan elkarrizketa buruz gomuta gozoan noa, ikasi berri ditudan psikologiako ezagutzak nire eguneroko bizitzan nola baliatuko ditudan asmatzen.

Aitzakiarik gabeko elkarrizketa izan da. Azaldu didate, funtsean, hitzun gutxituok zakur elektrokutatuaren sindromea dugula. Alegia, zakur bat hartu zuten behin –nork, noiz, non, ez dakit; berdin dio, zakurrak oinutsik ibiltzen dira toki guztietan–, bi kaxa eta korrante elektriko bat. Torturatu egin zuten zakurra: deskarga elektrikoak ematen zizkioten kaxa batean sartu orduko eta, haiengandik ihesi, beste kaxara mugitzen bazen, beste kaxan ere deskarga elektrikoak ematen zizkioten. Atzenerako, ihes ere ez zuen egiten zakurrak. Han edo hemen etzan, deskargak pairatzen zituen, eraman handiz. Zertarako ihes egin, ihesbiderik ez bada? Deskarga horien eragin psikologikoa nola gaintetik astindu eta gatazka linguistikoak beste era batera nola kudea litezkeen irakasten duen gizaseme ondo interesgarria da, elkarrizketatu dudana.

Burutazio horiekin, ez naiz konturatu ere egin geltokian nire tankerako beste gazte batzuen bizkarreko zorroak miatzen ari diren guardia zibilez. Horregatik harritu naiz, kanpora irten eta, atzetik, «¡Señor! ¡Señor!», erdi builaka, erdi edukazioz, guardia zibil bat etorri zaidanean. Bizarra haztatu, burutazioak brastakoan memoriaren er-

tzera zokoratu, bizkar zorroa eskuarekin tinkatu eta, atzera begiratu dudanerako, bertan zegoen aurpegiko azala ondo leun eginda zuen agente begi berdekoa.

—¿Me puede mostrar su mochila?

Ezetz esan gabe erantzun diot baietz, ezetz esan gabe baietz esatea besterik espero ez duen SStako brigada gazteari. Fusila bi eskuekin tenkaturik etorri zait gibeletik, ni batere konturatu gabe, eta Alexander platzeko geltoki sarreretako baten aurrean gelditu nau, presaka doazen neskame kofiadunen haur uniformatuen judu izardunen eta gizon pipadunen begiraden aurrean bilutzuz. Maleta lurrean pausatu eta nola zabaltzen dudan begiratzen dit Berlin erdiak, SStako brigada gazteak, fusila tenkatzeari utzi barik, eskuetako bat maleta barruan sartuta, nire arropen artean zer edo zer susmagarria aurkitzeko ahalegina egiten duen bitartean.

—Was sind das für Papiere?

—Kazetaria naiz.

Soldadu bibotedunak paperak irakurtzeko itxura egin du. Jipijapazko kapeluaren azpian ezker-eskuin mugitu ditu begiak, atzera eta aurrera erabili ditu paperak, baina badakit mauserari eusten dion esku horrekin trebeagoa dela, irakurketara emanda daukan eskuarekin baino, gerra hasi zenetik Kubara bidali dituzten gehienak bezala, bestalde. Sarjentuari deitu dio, paperak eman dizkio, eta nire alkanadora zuriak eta galtza beltzak miatzen jarraitu du. Sarjentua gizon helduagoa da, baina berdin gaztea oraindik; ez ditu nik baino urte gehiago izango. Harritzen nau Espainiako soldadu hauek zenbateraino nahasten diren bertako biztanleekin, hain baitute azal belzkara. Irlara etorri aurretik ez nituen europarrak apenas ezagutzen, pentsatzen nuen britainiarren eta estatubatuarren tankera izango zutela, baina beste kasta batekoak dira, antza, Europako hegoaldeko biztanle hauek.

—¿Es usted periodista?

—Horixe esan diot zure gizonari.

—¿Para qué periódico trabaja?

Duda izan dut, instant batez, eta neure kasa lan egiten dudala erantzun diot azkenean; Londongo egunkari ezberdinetan argitaratzen ditudala artikuluak, erantzun diot. Burutik kepia kendu eta izerdia xukatzen hasi da kaboia. Ez bide du ingelesa menderatzen, iraultza hasi zenetik Aljerrera heldu diren militar frantziar gazte gehienek bezala. Bero egiten du geltoki nagusiaren atarian, eguzki galdatan egoteko. Uztaila da, jaka erantzi ote dezakedan galdetu diot kaboari. Baietz egin dit begi berdeekin, kentzeko jaka nahi badut, eta paperak eta baimenak eskatu dizkit, otoi, arauz izango ditudala noski, tramite hutsa dela. Paperak hartu, zabaldu, eta nire argazki zahar hori erkatu du neure aurpegiarekin.

—Où êtes-vous?

—Al Aaiundik.

«Ja!» egin du militar altuenak, Chiapastik jaiste hutsa delitu balitz bezala. Berrito galdetu dit, ea zein mediorentzat lan egiten dudan, «Zein mediorentzat lan egiten duzula esan duzu?», eta berrito erantzun diot Europako egunkari ezberdinetzat idazten ditudala kronikak. Agiriak begiratu ditu ostera —argazkia maiztuko du zarpail horrek—, eta datuak egjzatu behar dituela esan dit. Beste militarri, txikienari, agindu dio zakutoa bakean uzteko. Ez zuen aski izango egun osoa, egin ditudan elkarrizketa guziak banan bana irakurri behar balitu. Bide ertzeko lohietan sartua dagoen kamioi militarri sartu da; telefonoz hizketan sumatu dut. Ordu laurdeneko eternitate bat igaro da, eta euria hasi du. Kamioitik jaitsi eta itzuli denean galdetu diot, ea zilegi ote zaidan euritik estalperen batera joatea. Baina, erantzun beharrean, Chiapastik al natorren galdetu dit berrito. Baietz egin diot. Ea Marcos elkarrizketatzea lortu ote dudan. Zirtolari dagoenez, eta ni baino askoz zaharragoa ere ez denez, ezetz erantzutera ausartu naiz, Emiliano Zapataren atzetik nabilela, baina ez dudala haren idazkariarekin hitz egitea lortu oraindik.

—¡Vaya! Un ratito no más que se pasó por acá. ¿Verdad Gómez?

—Sí, mi capitán.

—Una pena. Tuvimos que balacearlo, al muy joeputa. Nos salió rebelde.

Nekatu plantak eginez begiratu diot bizar leun eta begi berdeko polizia turkiarrari. Istanbul esnatzen ari da; kaleetan ez dago, artean, kurduen mendietara joateko tren hartu nuen egunean baino azantza handiagoa. Dendari bat ika-mikan ari da fruta kaxa lurrera bota dion emakumearekin. Poliziak barre egiten du, nire paperak eta baimenak eskuetatik askatu gabe. Ez ditut barre horiek gustuko. Geltokiko sarreran bridaz lotua dagoen mando hura bezala sentitzen hasi naiz. Jarrera honekin jarraitzen badut, eta ez badut kooperatzen, Ocalan elkarrizketatzeko lehen eskuko baimena izango dudala mehatxu egin dit. «Elkarrizketa luze-luze bat egin ahal izango diozu, jauna», esan dit.

—Lütfen, sizin kamera ödünç alabilir miyim?

Mertzenario kankailu errusiar horrek oraindik ez dizkit paperak itzuli, eta kamara kendu nahi dit orain. Grozniko tren estazioa puska-ka erortzen ari da. Miria berritzen ari dira, bai, baina inbertsioak ez dira iristen bazter guztietara. Errazagoa da deuseztatzea, beti errazagoa da bazterrak txikitzea. Sutzen ari naiz, eta esan egin diot azkenean, presaka nabilela, zita bat dudala. Begi berdeak izango ditu, baina gainerako militarrek bezain kankailua da errusiar hau. Esan egin diot. Ezetz.

—Argazkiak neureak dira. Pribatuak. Ez dizkizuet zertan erakutsi.

Ez naiz prentsa askatasunaz eztabaidatzen hasiko ia bi metro luze baden, eta nire bi izterrak batera hartuta baino lodiagoa den metralleta besazpian zintzilik duen robocop horrekin, baina ez diot ba argazki kamera emango. Ez hemen, Gazara sartzeko checkpoint honetan, soldadu israeldarrez inguratuta. Hemen, ura edateko askatasunik ere ez dute uzten eta, zer hasiko naiz mendebaldekeria horiekin? Indarka beharko dit kendu. Beste soldadu batzuei dei egin die militarrek, eta halaxe kendu didate kamera, indarka; besoetatik heldu eta lurrera bota naute, edukazio handiz, hori bai. Minik hartu al dudan galdetu dit robocopek:

—Have you hurt, sir?

Ironia da Argentina eta Txile arteko muga honetan poliziek soberan daukatena. Maputxeekin batez ere. Baita nirekin ere. Ahulagoekin orobat. Bizkar zorrotik paperak hartzeko agindu dio uniformedun batek beste bati; nire kamerako argazkiak ikustera bildu dira bost buru. Barre egin dute, eta gero borratu egin dituzte guztiak.

—Vaya. Fue sin querer. Se me fueron los dedos —esan du batek.

—Estas tecnologías, es lo que tienen —zuritu du beste batek.

Barre egin dute denek batera, kaboek, robocopek, sarjentuek, poliziek, kapitainek eta denek. Bizkar zorro hustua, kamera borratua eta paperak, denak bota dituzte lurrera, nire ondora.

—Puede usted continuar viaje —gaztigatu naute.

Eta ni zakur eritua bezala sentitu naiz, oinutsik, kaxa batetik bestera, deskarga elektrikoak jasotzeaz nekaturik.

—¡Levántese! ¡Vamos, circule!

Haur eta gazte literatura

Maki Friaiz

Misterioa, beltza, zientzia, abentura,
adiskidetasun... eta idazlea

Haur eta gazte literatura

Iñaki Frieria

Misterioa, beldurra, suspensea, abentura, adiskidetasuna... erabiltzen dakien idazlea

Iñaki ZUBELDIA eta Fernando MURILLO

Biografia

Barakaldon jaio nintzen, 1962an, alondegiz zaharraren aurreko etxean, lehengo sardina-saltzaileen gisara Santurtzitik Bilbora joaten den trenbideari begira. Ez zen erditze erraza izan: lepoaren inguruan bildu zitzaidan zilbor-hestea, itotzear izan nintzen (ordukoa dut eskuen dardara).

Erdaldun jaio nintzen: aita, Asturiaseko aitaita-amamaren semea, Galiziatik lanera etorria; ama, Galdamesen jaioa, inguru hartako meategietan egina. Auzo hartako eskolara joan nintzen lehendabizi, alondegia ondo-ondoan. Eskola pobrea zen oso, jolastokirik ere ez genuen: jolastorduetan Lasesarreko landetara joaten ginen, harrien eta burdinen artean jolastera, hara botatuko zarama eta kristailen inguruan olgatzera (ordukoa dut esku eskumako orbana).

Laster aldatu ninduten Paulesera, ikastetxe pribatu batera. Oso desberdina zen dena: frontoia, futbol-zelaiak, saskibaloiko kantzak, eskubaloikoak... Horiek izan ziren orduko umearen gogoan gehien nabarmendu ziren inpresioak, zirrarak. OHOKo 8. maila egiten ari ginela, garai hartan ere oso ondo ikusita zeuden test psikotekniko haietako bat egin eta emaitzak ikusita Lanbide Heziketan matrikulatzeko gomendatu zieten gurasoei. Gurasoek txintxo-txintxo apaizei jaramon egin eta Automobilaren Elektrizitatea ikastera matrikulatu ninduten (ordukoa dut autoekiko interesik eza).

Hiru urte geroago, asper-asper eginda, Barakaldoko Kareaga auzoan zegoen enpresa batean hasi nintzen lanean. Plastikozko eta metalezko piezak egiten genituen garbigailuetarako, berogailuetarako edota bestelako tresna batzuetarako. Ia urte bi eman nituen lanean egundoko zarata eragiten zuten prentsen artean, kristoren hautsa sortzen zuen errota batean... Arratsaldeetan, lanetik irten eta Santurtzira joaten nintzen BUP eta Batxilergoko ikasketak egitera.

Amets bat nuen: Athleticen futbolaria izan nahi nuen. Ametsaren bila futbolearen ematen nuen denbora gehien, baloiari ostikoka Horrela, kolpez kolpe, San Bixenteko futbol taldean jokatzen hasi nintzen 16 urte nituelarik (ordukoa dut, ustez, ezker hankako belau-naren mina). 18 urte betetzearekin batera ikasketen eta futbolaren artean hautatu behar izan nuen: biak arratsaldez egin behar nituen. Ikastea aukeratu nuen, ordurako banekien-eta Athleticen jokatzeke ametsa urrun zela.

Hamasei-hamazazpi urterekin, oroimenak tranparik egiten ez bait, euskara ikasten hasi nintzen, bizkaiera. Garai hartan hasi nintzen Euskal Herria ezagutzen: dantza taldean hasi, euskal kantak ikasi, herriko jaietarako konpartsetan parte hartu, euskara han eta hemen praktikatu. Prozesu luzea izan zen, gorabehera askorekin. Santurtziko udal euskaltegia eta Bilboko zenbait euskaltegietan (Jon Arretxe idazlea izan nuen irakasle) gogor saiatuta EGA lortu nuen. Gero, Gasteiza joan nintzen eta Euskal Filologia egin nuen (ordukoa dut Gasteizetikiko lotura).

Karrera egin bitartean, AEKn jardun nuen euskara irakasten Barakaldon; karrera amaituta, Santurtziko udal euskaltegira itzuli nintzen, irakasle itzuli ere (mundu txikia da gurea). Handik irakaskuntza publikora pasatu nintzen: Donostiako hizkuntza-eskola, Durangoko institutua, Laudioko udal eskola... Eta Eusko Jaurlaritzatik deitu zidaten itzultzaile plaza baterako, IVEF Soin Hezkuntzako Euskal Erakundearen jarduteko. Hango ikaslea zen Jon Arretxe idazlea (mundu txikia da gurea). Garai hartakoak dira kirolaren inguruan itzultitako liburuak eta artikulak eta egindako kirol hiztegiak.

Haurrek galdetzen didatenean ea txikitik idazle izan nahi nuen, ezetz esaten diet. Ez zitaidan burutik ere pasatzen. Nik, lehenago esan dut, futbolaria izan nahi nuen. Irakurri? Bai, irakurtzen nuen. Batez ere komikiak: Capitan Truenoren eta X Patruilaren zale amorratua nintzen, Asterix eta Obelix eta Spidermanekin batera. Libururik?

Bai, andereñoak agintzen zizkigunak, gogo handirik gabe ia beti. Egun baten, Enid Blyton-en liburu bat heldu zitzaidan: *Bosten* abentura bat. Eta gustatu zitzaidan. Baina, gehien gustatu zitzaidana hau izan zen: liburu bakar bat izan beharrean, bilduma bat zen. *Bosten* abentura guztiak irakurri nituen. Eta *Zazpi sekretuenak* gero. Jules Verne etorri zen, eta Stevenson (Uhartearen altxorra) eta Defoe (Robinson Crusoe)... Orduan irakurle egin nintzen.

Eta hala ere idazle izateko ametsik ez. Baina oso mundu txikia da gurea (beste inon ere esan dut), eta Jon Arretxek liburu bat idatzi eta ea kritikarik egingo nion galdetu zidan (*Tubabu* izan zen lehena, eta gaur arte berdin segitzen dugu; orain Jonek nireak kritikatzin ditu ordainean). Hiruzpalau libururen kritika eginda, 1995ean gaude, artikulua bat irakurri nuen aldizkari batean: *Euskal Korsarioen historiak*.

Ez dut lehenago esan, baina piraten abenturek zorutzen ninduten umetan. Piraten pelikularen bat ematen zuten bakoitzean bidea bilatzen nuen hura ikusteko. Eta ez da kasualitatea ere arestian aipaturiko liburuetan *Uhartearen altxorra* eta *Robinson Crusoe* egoitea. Maite nuen fikziozko mundu hori, baina urrun ikusten nuen, Euskal Herritik urrun esan nahi dut. Eta lehen aipatu artikulua irakurtzen ari nintzela, hara non jakin nuen Drake pirata ospetsua gure itsasertzean ibili ei zela, Bermeo eta inguruak behin eta berriz zigortu zituela eta, hura izan zen abiapuntua!, izaro uhartean bere altxorraren zati bat lurperatu zuela.

Neure buruari esan nion: "Hara, Iñaki, Arretxeri behin eta berriz esaten diozu zelan idatzi behar duen, zer kendu beharko lukeen edo nola jarri beharko lukeen hau eta hori. Hemen duzu istorio baterako argumentua, ausart zaitetz, erakutsiozu zeure buruari zeu ere kapaz zarela". Etxera etorrita idazteari lotu nintzaion, inolako metodologiarik gabe lotu ere. Hura izan zen hasiera, hasieraren hasiera, hainbat aldiz "hasi" behar izan nuen eta. Baina, 1996ko urtarrilaren erdialdean, nire alaba jaio eta egun gutxitara, Ibaizabal argitaletxetik deitu eta *Izaroko altxorra* argitaratuko zutela esan zidaten. Hogeita hamahiru urte nituen.

Izaroko altxorra-k badu zerikusirik *Bosten* abenturekin: pertsonaiak, istorioaren ezaugarriak... Baina, ezer argi banuen, hau zen: "Nobelak arrakasta badu, beste abentura batzuk idatziko ditut pertsonaia berberekin". Eta asmoa errealitate egin zen: 1998an, *Aska itzazue pottokak!* argitaratu nuen, eta 2005ean, *Trianoko gau go-*

rriak. Momentuz, horiek dira Ane, Patxo, Joseba eta Blackyren hiru abenturak. Etorriko ahal dira berriak!

Bi horien artean, *Non bizi da Bildur?* (1998) eta *Ahots isilduaren bahiketa* (2002) argitaratu nituen Ibaizabal argitaletxearekin eta *Lehorreko paterak* (2001) Susa argitaletxearekin (azken hau helduentzako nire lehen nobela).

Idaztea, beraz, zaletasuna dut (ez irakurtzea bezain bizia, baina, jakina, gustatu egiten zait). Ez naiz idazle profesionala. IVEFen ia bederatzi urte eman ostean, Eusko Jaurlaritzara joan nintzen (*Autobabesa uretan* liburua itzuli nuen, 2000. urtean) eta Eusko Legebiltzarrerara gero. Egun, hango interprete-itzultzaileetako bat naiz, eta egunero joan-etorrian ibiltzen naiz Getxotik Gasteiza eta Gasteiztik Getxora.

Parlamentuko lan batean zenbait emakumek pairatzen dituzten tratu txarrei buruzko lekukotasun batzuk ezagutzeko aukera izan nuen. Ikaragarria iruditu zitzaidan tratu txarren inguruan sortzen den menpekotasuna, bestearen anulazioa... Han entzundakoak eta beste toki batzuetan irakurritakoak izan ziren nire azken nobelarako abiapuntua: *Zureak egin du* (Susa, 2010).

Bibliografia

- Izaroko altxorra* (batuaz), Ibaizabal 1996 (Haur eta gazte literatura)
- Izaroko altxorra* (bizkaieraz), Ibaizabal 1996 (Haur eta gazte literatura)
- Aska itzazue pottokak* (batuaz), Ibaizabal 1998 (Haur eta gazte literatura)
- Aska itzazue pottokak* (bizkaieraz), Ibaizabal 1998 (Haur eta gazte literatura)
- Non bizi da Bildur?*, Ibaizabal 1998 (Haur eta gazte literatura)
- Lehorreko paterak*, Susa 2001 (Helduen literatura)
- Ahots isilduaren bahiketa*, Ibaizabal 2002 (Haur eta gazte literatura)
- Trianoko gau gorriak*, Ibaizabal 2005 (Haur eta gazte literatura)
- Abel*, Lux mundi - Ipuinak sarrailatik begira 2005 (Helduentzako ipuina)
- Zureak egin du*, Susa 2009 (Helduen literatura)

Sarrera

Bere lehen obrarekin garbi utzi zuen Iñaki Frierak haur eta gazte literaturan indartsu hasi nahi zuela. *Izaroko altxorra* argitaratu zuen 1996an eta gaztetxoek gogoia asetzen eta hauen irakurgai gustukoek artean tokia irabazten joan da urtetik urtera. Dagoeneko 8. argitalpena ezagutu du obra honek euskara batuan eta 2.a bizkaieraz eta 15.000 aletik gora saldu dira Euskal Herrian zehar.

Misterioa, beldurra, suspensea, abentura eta adiskidetasuna istorioaren kokteleran sartu eta modu orekatuan eta ederki nahastu ditu, liburu indartsua eta intrigaz bete osatzeko. Protagonistak hiru gazte eta txakur bat dira: Patxo, Joseba, Ane eta Blaky txakurra. Enid Blyton-en *Bostak* saileko liburuen antz pixka bat badu, baina istorio osoa Elantxobe, Laga, Izaro eta Bermeo artean gertatzen da, gazteak eta txakurra heroi bihurtuko direlarik arrisku, neke eta oinaze galantak pairatu ondoren. Interesa hasieratik bukaeraraino ederki mantentzen du liburuak eta, agian, horixe da gaztetxoei hain gustagarri egiten zaiena, beldurra eta tentsioa hainbeste denboran indarrik galdu gabe mantentzea. Jakina da gazteei beldurrezko, misteriozko eta intrigazko istorioak gustatzen zaizkiela (hor dugu Harry Potter-en kasua) eta osagai horiez gain, liburu honek narrazioa Izaron eta Urdai-baiko kosta zoragarri eta basatian kokatzen du. Horrek denak egiten du *Izaroko altxorra* hain interesgarri eta hain erakargarri.

Beste bi liburu *Aska itzazue pottokak* (1998) eta *Trianoko gau gorriak* (2005) ere *Izaroko altxorraren* planteamendu beretik abiatuta daude. Protagonistak berberak dira: Patxo, Joseba, Ane eta Blaky txakurra, eta bi istorioak osagai berdintsuz osatuta daude: misterioa, beldurra, intriga, suspensea, abentura eta adiskidetasuna. Egia da istorioek ez dutela zerikusirik bata bestearekin. Lehenengoan, pottokekin estraperloan dabilzan gaizkileak ageri dira, umeak bahitu eta hiltzeko ere presto daudenak. Euskal Herrian zehar abentura ugari biziko dituzte lau protagonistek: Itziaroko gasolindegiko aparkalekuan hasiko da korapilatzen arazoa eta hortik Sarara, Zugarramurdira, Urdazubira eta Karrantzara salto egingo du istorioak, abentura eta misterioa toki batetik bestera dantzan ibiliko delarik, harik eta gaizkileak harrapatzeko gazteen ahaleginak bere fruituak ematen dituen arte. Bigarren liburua, *Trianoko mendietan* gertatzen da. Elantxobeko gazteak aterpetxe batera joan dira, Blaky txakurra eta guzti. Eta han

txakurra lapurtu egingo diete. Hortik hasiko da korapilatzen istorioa, txakurrak borrokarako eta dirua jokatzeko erabiltzen dituzten gaizkile batzuk direla tarteko. Hemen ere abentura eta arrisku ugari pasatu beharko dituzte protagonistek. Azkenean, dena konponduko da, baina sufrimendu latzak pairatu ondoren. Indar handiko liburuak dira bi hauek ere, hari narratiboa oso ondo eramanda dagoelarik hasieratik bukaeraraino.

Harrigarria da gaztetxoan artean hainbesteko arrakasta duten obrak inongo liburu gomendatuen zerrendetan edota prentsako iruzkinetan ez azaltzea edo hain gutxi azaltzea. Garbi dago bai prentsak bai zerrendagile horiek ez dituztela umeen gustuak eta zaletasunak oso ondo ezagutzen. Garbi dago izen jakin batzuekin bueltaka dabilzala gehienetan, balore berriak edota obra interesgarri desberdinak deskubritzeko ahalegin handiegirik egin gabe. Eta Iñaki Frieraren kasua horietako bat iruditzen zait niri, *Izaroko altxorra* liburuari dago-kionean behintzat. Eskerrak gaztetxoan esker ona eta miresmena jasoko duen egileak, eta hauek beren iritzi baikor eta xaloa eskainiko dioten eskoletara egiten dituen bidaietan.

Non bizi da Bildur?(1998) ez zait niri barru-barruraino iritsi eta barkatuko dit Iñaki Frierak hau begirune eta zintzotasun osoarekin esatea. Hari narratiboa aurreko liburuetan baino ilunagoa iruditu zait niri eta ez dut oso ondo ulertu liburuaren mamia. Misterioa, beldurra, suspensea... obra osoan zehar ageri dira, baina gehiago iruditu zait narrazio beldurgarri desberdinen bilduma bat, aurrez prestatutako gidoi bati lotua, hari narratibo bat duen istorioa baino. Beldur naiz gazteentzat ere ez ote den obra ilun samarra izango.

Ahots isilduaren bahiketa (2002) nobela poliziako indartsu eta oso interesgarria da. Mutiko bat bahitzen dute botere paranormal bat daukalako: telepatia bidez bere arreba bikiarekin komunikatzeko gai da, hitzik eta bestelako komunikazio bide arruntik erabili gabe. Mutikoaren bahiketa tragedia bat da familiarentzat eta hortik abiatuko da trama ilun eta korapilatsu bat, hura bilatzeko ahaleginean. Azkenean, Martin detektibeak eta Eburne, haren laguntzaileak, berebiziko peripeciak egin beharko dituzte ezer ez dagoen tokitik aztarnak eta benetako pista ateratzeko. Intriga eta suspensea oso ondo mantentzen du liburuak azken uneraino.

Azken liburu honetan ere ederki erakusten digu Iñaki Frierak nobela beltzaren narrazio teknikak ederki menderatzen dituela eta

badakiela irakurlearen interesa hasieratik bukaeraraino mantentzen. Obra hau EKIN sailean argitaratua dago, 12tik 16 urtera bitarteko gazteen bilduma arrakastatsu eta bikainean.

Honenbestez, esan dezakegu Iñaki Frierak bere tokia aurkitu duela gazteen literaturan eta opa diogu hemendik aurrera ere inspirazioa izan dezala liburu interesgarri eta arrakastatsu gehiago sortzeko.

Bere literaturbidea hobeto ezagutzeko, garrantzitsua da bere biografia, bere zaletasunak, bere lehen pausoak ere ezagutzea. Horretarako elkarrizketa luze bat egin diogu. Hona hemen emaitza.

Elkarrizketa

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia (I.Z.)

Elkarrizketatua: Iñaki Frier (I.F.)

I.Z.: Nolakoa izan zen Iñaki Frieraren haurtzaroa? Haurtzaro horrek eraginik izan al du zure traiektoira literarioan?

I.F.: Ez dago ezer berezirik nire haurtzaroan. Athleticetako futbolaria izatearekin amets egiten zuen ume bat nintzen, jolastea maite zuena eta langile giroan hazi zena. Gogoan dut gure etxeko leihoetako azulejoak etengabe zikintzen zituen hauts beltza, inguruetako fabriketatik eta gure etxe ondoan igarotzen zen trenbidetik etengabe heltzen zitzaiguna; gogoan dut, era berean, egunean hainbat aldiz Labe Garaietan jotzen zuten turuta, langileen sarrera-irteerak markatu eta buzo urdinez jantzitako gizon saldo bat kalean gora eta behera jartzen zuena; gogoan dut, azkenik, aitak goizean goiz, oraindik gau iluna zela, altxatu behar izaten zuela. Baina horren guztiaren atzean ume zen umea zegoen, besterik ez.

I.Z.: Noiz zaletu zinen literaturaz edo, nahiago baduzu, noiz piztu zitzaizun irakurtzeko zaletasuna?

I.F.: Etxean komikiak eta tebeoak irakurtzeko zaletasuna piztu zitzaidan: Asterix, Capitán Trueno, Spiderman edo Patrulla X garai hartakoak dira nire gogoan. Eskolan irakastearekin lotuta zeuden liburuak irakurri behar izaten genituen. Horrek ez ninduen gehiegi zaletu, nolabaiteko betebehartzat hartzen bai-

nuen. Eta hala ere, eskolan ezagutu nituen *Bosten* abenturak, Enid Blytonek sorturiko pertsonaia haien abenturak, eta *Zazpi sekretuenak* gero. Horien inguruan eman nuen, zaletasunari dagokionez, komikietatik liburuetarako saltoa. Gero Jules Verne, Robert Louis Stevenson... etorri ziren.

I.Z.: Gogoratzen al dituzu zure haurtzaroko eta gaztaroko lehen liburuak? Zeintzuk dituzu bereziki gogoan gordeta?

I.F.: Arestian aipatu ditudan idazleak ditut gogoan, eta bereziki *Bostak eta uharteko altxorra* eta *Altxorraren uhartea*. Bi horiek, inolako zalantzarik gabe, *Izaroko altxorra* liburuaren atzean daude. Oso gogoan ditut, bestalde, Vernerren *Mikel Strogoff* edo *La vuelta al mundo en 80 días*.

I.Z.: Zalla egin al zitzaizun euskararen jabe egitea? Zer sentitu zenuen hori lortutakoan?

I.F.: Zalla ez nuke esango; luzea, bai. 16 urterekin edo hasi nintzen ikasten, garai hartan gure inguruan pizten ari zen abertzaletasunak bultzatuta. Lehendabiziko pausoak bizkaieraren arloan egin nituen: hasi eta utzi, hasi eta utzi bat izan zen. Gero, serioago hartu eta batua lantzen hasi nintzen. Benetako pausoa, nolana ere, Gasteizko Euskal Filologian egin nuen. Jakina, hara heldu nintzenean banekien euskaraz, baina hura euskalkien munduan edo hizkera ezberdinen itsasoan murgiltzea izan zen, eta apunteak euskaraz hartzea ere ez zitzaidan erraza egin lehen asteetan!

Zer sentitu nuen galdetzen didazu eta uste dut orainaldian erantzun beharko nukeela, oraindik ere gauza bera sentitzen baitut, hau da, neure pentsamenduarekin koherente naizela, euskaldun euskarak egiten nauela.

I.Z.: Eta idazteko zaletasuna noiz eta nola sortu zen zugar?

I.F.: Idazle bat aipatu behar dizut: Jon Arretxe. Jonek *Tubabu* idatzi eta argialetxera bidali aurretik irakurtzeko eskatu zidan, irakurtzeko eta kritika egiteko. Lau lagunek jardun genuen lantxo horretan, nahiz eta banakako lana zen: nor bere kritikak egingen zituzten Arretxeren lanari eta haiek Jonekin komentatzen zituen. Gero beste hiruzpalau liburu etorri ziren eta ariketa bera. Giro hartan nengoela, euskal kortsarioei buruzko artikulu bat irakurri nuen aldizkari batean (Izaro uhartea eta Drake pira-

taren altxorra hartan aipatzen ziren), eta hark ipuin bat idazteko ideia eman zidan, eta desafio baterako gogoia: "Iñaki, Arretxeri behin eta berriz esaten diozu zelan idatzi behar den eta zelan ez... Zergatik ez duzu zeuk egiten?"

Sarritan pentsatu dut hasiera hartaz, eta uste osoa dut Arretxeren inguruan ariketa hura egiten ibili ez banintz (egun elkarri laguntzen diogu), ez nintzela idazle izango.

I.Z.: Zerk eraman zintuen haur eta gazte literatura aukeratzera?

I.F.: Ziur asko haurtzaroan *Bosten abenturekin* izan nuen esperimentzia atseginak. Haiek egin ninduten irakurle (eta gerokoek ere, jakina). *Izaroko altxorra* idatzi nuenean, haiek bezalako abenturak idatzi nahi nituen: irakurterrazak, Euskal Herrian kokatuak (hemengo istorioak eta lekuak ezagutzeko aukera emango zutenak)...

I.Z.: Zure lehenengo obra *Izaroko altxorra* best seller bat izan da euskal gaztetxoentzat. Nolako sentsazioak sentiarazi izan dizkizu liburu horrek, zure lehen liburua dela kontuan izanda?

I.F.: *Izaroko altxorra-k* egin ninduen idazle. Literaturaren inguruan bizi izan ditudan momenturik gogokoena harekin izan dira: lehen aldiz ikastetxe batera joan nintzenean, nire liburu bat liburu-denda baten leihoan ikustea, lehen elkarrizketa hedabide batean, lehen bisita Durangoko Azokara idazle gisa... Baina gainera, etengabeko sentsazioak ekartzen dizkit: hainbat aldiz berrargitaratzea, urtero eskoletan egiten ditudan saioetan hura da gehien aukeratzen dutena, 15.000 ale inguru saldu izana... Erreferentzia bat da niretzat, atzera begiratzea baino eguneko-ara jartzeko behartzen nauena: hain da gaurkoa!

I.Z.: Gero, *Aska itzazue pottokak* eta *Trianoko gau gorriak* etorri ziren, protagonista bereberekin. Enid Blyton-en eraginik ba al dago hiru obra horietan, kontuan izanik protagonistak neska-mutil hirukote bat eta txakurra direla?

I.F.: Dударик gabe, lehen ere hori aitortu dut eta hala egiten dut eskolaz eskola. Ezagutzen dut Enid Blytonek duen kritika txarra, topikoz betea dela, irudimen gutxikoa... Baina ni literatura-ren mundura ekarri ninduen, irakurtzea gustuko ariketa bat zitzaidan, ez nengoen bikaintasunarekin kezkatuta... eta han ziren *bosten* eta *zazpi sekretuen abenturak*.

I.Z.: Aipatu obra horietan misterioa, beldurra, suspensea, abentura eta adiskidetasuna dira osagai nagusiak. Non lortu duzu misterioa eta intriga ia azken uneraino airean eta bizi-bizi eramateko teknika hori?

I.F.: Eskoletara joaten naizenean, gauza bat azpimarratzen diet neska-mutilei: "Ni irakurlea naiz, idazlea baino gehiago irakurlea naiz. Esaten badidazue gelatik irten baino lehenago irakurtzen ala idazten segitzearen artean aukeratu beharra dudala, ez dut zalantzarik, irakurtzea da nire aukera". Asko irakurtzen dut. Oso gustukoa dut. Gauza ezberdinak irakurtzen ditut: prentsarekin hasi eta literaturarekin amaitu. Euskal literatura irakurtzen dut, baina baita kanpokoa ere. Nobela soziala, beltza edo historikoa gustatzen zait, urrunekoa ezagutzeko aukera ematen didana eta hurbilekoaren beste ikuspegi bat ematen didana... Uste dut ikasbide luze horretan dagoela nire idazkeraren fabrika.

I.Z.: Badakizu zenbat ale saldu diren *Izaroko altxorra* liburutik?

I.F.: 15.000 baino gehiago.

I.Z.: Beste bi liburuak ere ikasleek oso gustuko izan dituztela uste dut. Zer esaten dizute eskoletara joandakoan gaztetxoek hiru liburu horiei buruz?

I.F.: Egia esateko oso leku gutxitan irakurri dituzte hirurak. Normalea haietako bat irakurtzea da; horrek aukera gutxi ematen digu konparazioetarako. Hala ere, hamalau urte hauetan, gutxitan bada ere, nolabaiteko kontrastea egiteko aukera izan dut. Horrelakoetan, *Izaroko altxorra* beti izan da garalle, hura da gehien gustatzen zaiena!

Aska itzazue pottokaki! eta *Trianoko gau gorriak* ere oso gustura irakurtzen dituzte, *Izaroko altxorra* baino astiroago bada ere, marka onak egiten ari dira biak ala biak. Duela gutxi bizkaieraz berrargitaratu dira *Izaroko altxorra* eta *Aska itzazue pottokaki!* Agortuta zeuden baina hainbat ikastetxetatik berriz argitaratzeko eskatu dute. Seinale ona, zalantzarik gabe.

Egungo haurrek ere, jakina, *Bosten abenturak* ezagutzen dituzte (literaturan edo zineman) eta oso ondo hartzen dituzte mota horretako abenturak hemengo protagonistekin eta hemengo eszenarioekin izatea.

I.Z.: Kritikak eta prentsak nola hartu izan ditu zure hiru liburu horiek?

I.F.: Kritika gutxi dago haur eta gazte literaturarako. Ez dut uste berri labur bat baino gehiago egin denik liburu horiei buruz. Duela urte batzuk, hala ere, Xabier Etxanizek *Euskal Haur-literaturaren antologia* argitaratu zuen eta nire izena hor sartu zuen. Gogoan dut iruzkin polita egin zuela.

Gelditzen naiz, inolako zalantzarik gabe, irakurleen kritikekin.

I.Z.: Aurrerago, *Non bizi da Bildur* liburua etorri zen, misterioa, beldurra, intriga... modu bortitzean eskaintzen dizkiona irakurleari. Niri kosta egin zait hari narratiboa jarraitzea. Ez dut oso ondo ulertu (agian ez nau une egokienean harrapatu irakurketa horrek). Beste norbaitek (bereziki irakurle gaztetxoren batek) esan al dizu zaila egin zaiola istorioa ulertzea?

I.F.: Ez dut uste zaila egin zaienik, ez zait sentrazio hori heldu. *Non bizi da Bildur* eta *Ahots isilduaren bahiketa* liburuekin gertatu zaidana beste kontu bat izan da: inoiz DBHko hirugarren eta laugarren mailan irakurri dituzte liburuok eta ez dut uste adin horietarako egokiak direnik. Gaitza da liburu bat DBHko dela erabakitzen denean, gero zuzen bereiztea, DBHn 12 urteko neska-mutilak daude baina baita 16 eta 17koak ere. Eta oso ezberdinak dira!

Liburu horrekin egin ditudan saioretan, gehienetan, gauza bat ikasi dut: oso zaila da egungo gazteak beldurtzea, beldurrezko literaturak gaitza du bidea!

I.Z.: Eta haur eta gazte literaturan zure azken liburua "Ahots isilduaren bahiketa" izan da. Nobela poliziako indartsua eta suspensez betea baita ere. Ederki lotuta dago misteriozko istorioa eta bukaera arte interesa piztuta mantentzen dizu. Nondik nora sortu zitzaizun gai eta narrazio interesgarri hori?

I.F.: Komunikazioaren gaineko kezka nuen, obsesio handi bat: komunikazioak huts egiten badu, ez dago ezertarako aukerarik. Komunikazioa etengabe agertzen da liburuan: telepatia, komunikazio-bide berezia bat, irratizaleak eta antenak, gurasoen eta seme-alaben arteko komunikazio-arazoak... eta Asier eta Amaia protagonistak. Aspaldiko ikasgaia da komunikazioan bi alderdi direla ezinbesteko, komunikazioa hasten den lekua,

komunikazioaren hasiera (eta hor dago Asier) eta komunikazioa amaitzen den lekua, komunikazioaren amaiera (eta hor dago Amaia), izenekin egindako jolas bat da.

Obsesio hura janzteko historia, baina, Nafarroako Gobernuak haur talentudunak detektatzeko egiten ari zen inkesta batek eman zidan. Talentuak zertarako detektatu nahi zituen jakin nahian, informazio bila jardun nuen eta istorio bitxi batekin egin nuen topo: Eskoziako mendi galduetan ezkutuko ikastetxe bat zegoen, ikastetxe sekretu bat, hara eramaten zituzten haur talentudunak, bahituta, modu berezian prestatzeko. Istorio hura argitzen ari ziren bi kazetariak hilda agertu omen ziren hotel batean.

Hortik jantzia eta handik gorputza.

I.Z.: Azken bi liburu hauek lehenengo hirurak baino helduxea-goentzat eginak dira edo EKIN sailean argitaratzeak hori adierazten du behintzat. Zer moduz hartu dituzte gazteek bi liburu hauek?

I.F.: Zalantza hori izan dut beti. Liburu biak oso ondo hartzen dituzte DBHko 1. mailan eta 2. mailan. Hortik gora arazoak hasten dira, infantilegiak akaso.

I.Z.: Arestian aipatutako bost obra horiek dira haur eta gazte literaturaren esparruan egin dituzunak. Proiektu gehiago ere izango dituzu esparru horretan, ezta? Aipa itzazu modu laburrez.

I.F.: Ane, Patxo, Joseba eta Blackyren beste abentura bat idatzi nahi dut. Vianan gertatuko da, ardogintzaren inguruan. Urtero kanpoko langileak, sasoiko langile deitzen zaie, heltzen dira Euskal Herrira mahats-aleak batzera. Langile horien bizi eta lan baldintzak, hobetu badira ere, ez dira oso egokiak (inoiz esklaboen baldintzekin konparatu dituzte, muturreko egoera baten, jakina). Giro horretan bildu nahi ditut protagonistak eta giro hori erakutsiko duen abentura bat idatzi.

Aspaldi-aspaldiko beste proiektu bat hartu nahiko nuke berriz, hiru gauza zaharren istorioa da, zaborrean baturiko hiru gauzek badute iragan komun bat, bortizkeriaz beteriko lehenaldi bat, eta hiru gauza horien lehenaldiak haren inguruan mugitzen diren pertsonaiak baldintzatuko ditu. Horri ere heldu nahiko nioke.

I.Z.: Nola ikuste duzu Euskal Herriko haur eta gazte literatura? Zerbait hobetzeko edo osatzeko ikusten al duzu aipatu literaturan?

I.F.: Kalitatezko literatura badugula uste dut, zer eskaini alegia. Ni horrek ez nau kezkatzen. Badugu liburu onik eta idazle onik.

Arazoa banatze-sisteman edo sozializatzeko-sisteman dugu: irakasleen esku gaude. Gure literatura ez da haurrengana edo gazteengana heltzen irakaslerik gabe. Ezin da Harry Potterren parean jarri (eta ez nabil kalitateaz), edo Krepuskulo bezalako sagarekin konparatu. Istorio horiek eta titulu horiek erraz heltzen zaizkie haurrei: web orriak, klubak on line, ahoz ahokoa, publizitatea gazteentzako aldizkarietan, zinema... Hor ez dugu lekurik.

Eskoletara joaten naizenean argi ikusten dut nortzuk diren haien erreferentziazko liburuak edo idazleak (batzuetan pelikula dira), eta ez gara euskal idazleak, nahiz eta urtero gure liburuak irakurri eta lantzen dituzten klasean. Nire ustez arazo larri bat dugu hor: askatzen ez badugu euskal literaturaren eta irakaskuntzaren arteko lokarria, beti ikusiko gaituzte hezkuntza-sistemaren produktu gisa, horrek dakartzan ondorio guztiekin; baina askatzen badugu... beldur naiz ez ote garen galduko.

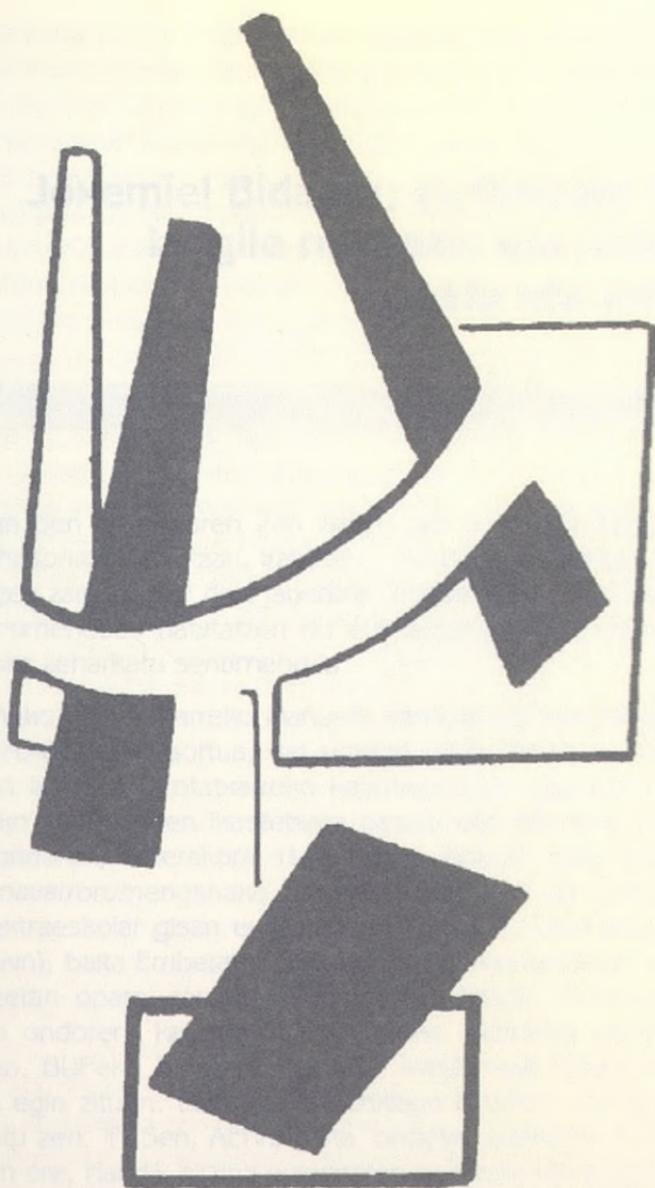
I.Z.: Irakurlegoa nola ikusten duzu eskoletara egiten dituzun bisita horietan? Zer egingo zenuke haurrengana eta gazteengana irakurtzeko zaletasuna pizteko?

I.F.: Iruditzen zait galderei aurrea hartzen nabilela aurreko erantzunetan. Saiatu beharko genuke hezkuntza-sistematik irteten, kaleko irakurleengana heltzen, herrietara: irakurle-klubak, pertsonaien inguruko web orriak, literatura-ibilbideak haurrentzat, tailerrak...

I.Z.: Zuretzat aberasgarri al dira eskoletako saio horiek? Zein zentzutan?

I.F.: Bai, zalantzarik gabe bai. Irakurleekin harreman zuzena izateko aukera ematen dizute, horietan hartzen da, nire ustez, egiten ari zaren lanaren tamaina, pultsua. Egundoko indarra ematen didate, ilusioa piztu edo pizturik mantendu...

- Pena dut kritikarako dagoen joera eskasa, oso gutxitan seinatzen baitizute liburuaren alderik ahulena edo txarrena, baina nola hartzen zaituzten...
- I.Z.: Batzuek diote eurek ez dutela begiratzten norentzat idazten duten. Beti literatura idazten dutela, norentzat izango den kontuan hartu gabe. Posible ote da hori? Hartzailera ez al da, ba, edozein komunikazio ekintzatan subjektu garrantzitsuena? Zuk nola idazten duzu, hartzailera kontuan hartuta ala kontuan hartu gabe?
- I.F.: Esango nuke hartzailera kontuan hartuta idazten dudala edo, bestela esanda, idazten ari naizenean badakit norentzat idazten ari naizen. Alegia, Ane eta enparauen abentura bat idazten ari naizenean, badakit 10-12 urteko neska-mutilak izango direla nire irakurleak, eta hori ezin da ahaztu jardutean, idaztean, hau da, irakurleak presente daude lerroen artean. Eta beste horrenbeste esango nuke helduentzat ari naizenean.
- I.Z.: Zer eman dizu haur literaturak?
- I.F.: Haur literaturak idazle egin nau, letra maiuskulaz esanda.
- I.Z.: Besterik erantsi nahi duzu?
- I.F.: Dena esanda dagoela uste dut.

Adabakiak

Joxemiel Bidador, euskalzale handi, langile nekaezin eta dohaitsu, poeta eta adiskide

Jose Angel IRIGARAY

Joan den martxoaren Zan zendu zen Joxemiel Bidador poeta, idazle, historialari, dantzari, irakasle... iruinsemea. Utzitako hutsunea berdintzea zaila izanen dela jabeturik, engoiti umezurtz gelditu izanaren sentimenduak habitatzen du euskaldungoa Nafarroan, min eta atsekabez zeharkatu sentimendua.

Iruñeko alde zaharreko Mañueta karrikan bizi zen familiaren baitan 1970-03-28an sortua, sei urtetan lehen hezkuntzako eskolan hasi zen Iruñeko Errotatxarreko kaputxinoetan. Lau urteren buruan Altsasuko kaputxinoen ikastetxera pasatu zen eta, hiru urte bertan eman ondoren, Tuterakora. Hain zuzen, Tuteran piztu bide zitzaion *lingua navarrorum*enganako interesa (Benjamin de Tudela Ikastetxean extraeskolar gisan euskarazko klaseak ematen zituen Cristina Otegirekin), baita Erriberako hiriburuarekiko atxikimendua ere, ondoko urteetan oparo garatuko zuena. Han zelarik, BUPeko 2. maila gainditu ondoren, kaputxinogai izatearen ibilbideari utzirik, Iruñera itzuli zen. BUPeko 3. maila eta COU ikasturteak hiriburuko Eskola-ploetan egin zituen. Euskaraz sakonkiago ikasteari eta lantzeari Iruñean lotu zen, IPESen, AEKn, baita, ondotik, Lazkaoko Maizpide barnetegian ere. Handik aitzina euskararen zerbitzari eta erabiltzaile leial, nekaezin... eta aditua izanen zen.

Lurraren taupadak sentituz, bestalde, gazte zen dantza munduan murgildu eta trebatu, Iruñeko Udal Dantza taldean lehenik, 1986an, Tuteratik itzuli zenean, hain zuzen. Berau desegin zenean, 1988tik aitzina Duguna taldean, abantxu 10 bat urtez; 1993. urtearen ingu-

ruan taldearen zuzendari izatera ere iritsi zen. Hain zuzen, Duguna taldean ezagutu zuten elkar Joxemielek eta Idoia Sarak, hau ere dantzan hasirik bertan 1988ko urte berean. Tarte horretan elkar-lanean ere ibili ziren, Iruñeko Danok Bat taldearekin, Baztango dantzariekin... 1996. urtetik aitzina, azkenik, San Lorentzoko Danzantes taldeko partaide zen. Aspaldi honetan, Euskal Dantzarien Biltzarraren "Dantzariak" aldizkariaren koordinatzailea ere bazen. Oinak arin eta jauzika, burua dantzaren munduan murgildua, praktikan eta antolamenduan engaiatua izateaz landarat, berau ikertzen, aztertzen eta ondorioak plazaratzen, hainbat artikulu eta hitzalditan.

Bitartean, erabateko euskaradun bilakatua jada, euskal filologia ikasketak burutu zituen Euskal Herriko Unibertsitateko Gasteizko kanpusean (1988-1993). Euskara eta dantza sakon uztarturik bizituz, doktoretza tesiaren gaia -zuzendari Jon Kortazar zela- dantzari buruzkoa hautatu zuen, eta euskaraz, bistan da: "Dantzaren erreforma Euskal Herrian". Baina garai hartan, 2004an, Filologia ikasketen Fakultatean tesien inguruko irizpideak mugatuagoak izaki, filologiari zegozkion arauen landakotzat joa izan bide zen; ondorioz, ondikotz, egitasmoak ez zuen aitzina jarraitu akademiko ibilbidean. Hala ere, lan berarekin hurrengo urteko Bilboko Udalak antolaturiko Miguel Unamuno Saiakera Saria irabazi zuen, eta 2006an argitaratua izan zen (epaimahaikoak Xabier Kintana, Mari Jose Olaziregi eta Pello Salaburu; azken biak lana tesi-gaitzat hartu ez zuen Unibertsitate bereko irakasleak...). Kontuz hartuzkoen artean: "XVI-XX. mende bitartean Euskal Herrian dantzaren erreformaren inguruko datu bilketa zabal eta analisi zorrotza egin ditu liburuan. Horrez gain, euskal elizgizonek beren idatzietan dantzaren inguruan esandakoen bilketa egin du, eta bukatzeko lztuetaren lanean atzeman daitezkeen iturriak eta ekarpenak aztertu ditu."

Ikasketaren ondorioz irakasle bilakatu zen, euskaran eta literaturan. Idoia neska-laguna, magisteritza bukatu-eta Korteseko ikastolan lanean hasi zenez, eta handik gutira Tuterako Argia ikastolan, Erriberako hiriburura joaten hasi zen, baita bertan zenbait lan egiten ere: A ereduko Ikastetxe batean euskarazko klaseak ematen, Argia ikastolan ordezkapenak egiten, AEKn eta beste; harik eta 2001. urtearen inguruan, Ilazki lehen alaba sortu aitzinxe, Iruñean kokatzea erabaki zuten arte. Idoiak Sanduzelako Ikastetxean atera zuen plaza. Joxemielek, Inapen urte pare bat eman ondoren, 2. hezkuntzako plaza

atera zuen eta, Zizurren hiruzpalau urtez eta Iruñeko Biurdanan urte pare batez ibili ondoren (arteana Paternainen bizi zirela jada eta Maddi bigarren alaba sortua), joan den urteko ikasturtean A ereduan euskara irakasteko plaza finkoa erdietsi zuen Tuteran, hain zuzen Benjamin de Tudela Ikastetxean. Prezeski han zela, klasean, garuneko odol-isuri akutua gertatu zitzaion otsailaren 26an. Ospitalera eramanik eta lau egunez Iruñeko arta intentsiboko gunean izan ondoren, martxoaren 2an hil zen.

Irakasle eta euskal filologian eskolatua izateaz gain, letretea aditua eta aritua ere bazen, afizioz eta ofizioz. Euskal idazle ezezagun edota zokoratuak aztertzeari ekin zion eta emaitzak *Euskaldunon Egunkariaren Nafarkaria* gehigarrian plazaratu zituen 1995etik 2002ra, egunkaria itxi eta galerazi zuten arte. Saila *Klasiko bitxi arront klasikoak* izendatu zuen eta 109 artikulua idatzi zituen (rmiarma.com/literaturaren emailuak webgunean irakur daitezke). Tarteka beste zenbait aldizkaritan ere idatzi ohi zuen, euskaraz zein erdaraz, dantza edota literaturaren inguruan beti ere. Iruñeko *Diario de Noticias* egunkarian 1999-2002 tartean *Viejas historias de Navarra* artikulua saila argitaratu zuen. Urte horietan ere hasi zen nafar idazle zenbaiten antologiak atontzen eta argitaratzen (Sakanako idazleak, Jose Agerre, Larreko, Mikelestorena, Alexander Tapia-Perurena...). Hondarrean, hainbeste idazleren soslai eta lanak azertu, bildu eta batzutan argitaratu ondoren, Nafarroako euskal idazleen antologia mardula bururatu zuen 2004ean, "*Materiales para una historia de la literatura vasca en Navarra*", hezkuntza publikoaren baldintza, behar eta arauz kontzient, erdaraz plazaratzea hobetsiz.

Literatur sorkuntzarako jaidura ere hastapenetatik eta gisa bezerean sentitzen zuen. Lehenengo zantzuak Iruñeko Udalak idazle berrientzako antolaturiko literatur lehiaketetan azaldu ziren, maiz sari-tua izan baitzen olerkian zein narrazio laburrean (1993, 1995, 1998 eta 2000 urteetan). Hain zuzen, poesiari datxekionez, pasatu berri diren eguberri bezperetan, azken urteetan osoturiko poemategia helarazirik, irakurri/atundu-eta argitarabidean emateko urratsak egiteko-tan ginauden. Joxemiel oraindik hobeki ezagutzeko balioko duen poetika, hain segur. Berau argitaratzea, beraz, kitatu beharreko zorra izanen da. Horrekin batera, izan daiteke besterik: argitaratuetarik izan ala ez. Hori dena aztertzea eta sailkatzea dateke, beraz, hurrengo zeregina, bai ikerlari eta dibulgatzaile mailan bai narrazio eta poesian

hark egin ekarpena osoturik geldi dadin eta, ondorioz, datxekion merezimendua ezaguturik.

Bidador gazte izanik ere, heldua baitzen. Heldua gure literatura-ren edota dantzaren ikerketetan bezainbat lagunarteko eta jaiari mur-giltzeko, alderdikerien gainera jarduteko, bizitzen jakiteko, adiskide izateko beti. Existentziaren hats bete sentitzeko, bere handi eta ttikian, eta gisa berean, oinak lurrian, inguruaren taupada eta urratsa unean une eta tokian toki bizitza bilakatzeko. Bide mehar eta jori horretan dantzari trebea zen; oinak arin eta burua gora, begiak zeuzkan jakin-minez zorrotz, bihotza zabal, eskuak zauli. Eginkako lana eta gainerako guztia aintzakotzat hartuz, Iruñeko Euskalerrria Irratiak 2007ko Larreko Saria eman zion.

Hain zuzen, gure soka higatuan -ez solik Nafarroan- eta hala ere bizian, haren tokia hutsik dago orain. Ments liburutegi eta artxiiboak adorez eta gaitasunez arakatzeko eta aztertzeke begi eta adorea, literatur lehiaketetan eta edizio lanetan haren aburu beti aske eta pisuzkoa... Udako San Lorentzo gauean ere han zen San Lorentzoko dantzanteekin, Iruñeko San Lorentzo eta Jarauta karriketan geure eta besteren buruaz trufatuz, dantzatzen, libertitzen, subertitzen, afaltzen eta edaten... geure nahi eta ezinak liseritzen.

Zendu eta hiru egunera, martxoaren Sean, gorazarre-ekitaldi he-rritar hunkigarria ospatu zen Iruñea ondoko Artikako Kultur-etxean (XIX. mendean Espoz y Mina buruzagiarekin gertari ibilitako Felix Sara-sa "Txolin" laborariaren sorterrian; buruzagiak zionez "el vascongado más cerrado que había existido en Navarra"...). Ekitaldian alor, jar-duera eta toki desberdinetako hainbat ordezkari dantza-jauzi, bertso edota ele sentituak eskaini zizkioten (Iruñetik Tuteraraino hainbat tokitan barna). Hain arretatsu ikertu eta hain begikoa zuen Alexander Tapia-Perurenaren alaba María Jesús ere han zen; bere eskutik lore sorta bana eskaini zitzaizkien Idoia neska-lagunari eta Ilazki alabari. Eta zirenak baldin baziren, anitzez gehiago izan zitezkeen, araz.

Argitaratu gabe dagoen aipatu poemategiko "Heriotzari erregua" poemaren bukaeran honela dio: *Herio soraio betorkit / berak aukera duenean, / baina ailetorkidan berant, / baikor nagoenean*. Ondikotz, ez da hala gertatu. Dama beltzak, Joxemielen giza mailaz seduziturik,

doikabe, berarekin eraman baitu, gupidagabeki ustekabeen erauziz bizitzatik; ez, ordea, gutartetik, gutiago gugandik, nahiz nekez berdin-
du daitekeen haren ausentzia: gure letretan zeukan behako jantzia,
lagunartean txertatu ohi zituen ironia eta irria, zazpi jauzietan, familian
zen zutabe eta arnasa... Oroiminaz gain, lagungarri gerta bekigu
haren obra, plazan dagoena eta plazara litekeena.

Bibliografia

Liburuak:D

- Sakanako euskal idazleen antologia* (Bierrik Elkarte/Mafarroako Gobernua, 1999)
- Alexander Tapia Perurena. Olerki-lanak* (Iruñeko Udala, 1999)
- Jose Agerre Santesteban. Gerra-ondoko olerki-lanak (1949-1962)*, (Iruñeko Udala, 1999)
- Jose Agerre, argitaratu poemen antologia* (Iruñeko Udala, 2000)
- Euskara Iruñeko kazetaritza (1910-1920). Testu antologia (I)*, (Iruñeko Udala, 2001)
- Euskara Iruñeko kazetaritza (1930-1936). Testu antologia (II)*, (Iruñeko Udala, 2003)
- Materiales para una historia de la literatura vasca en Navarra* (Pamiela, 2004)
- Dantzaren erreforma Euskal Herrian* (M. Unamuno Saria, 2005), (Bilboko Udala, 2006) .
- Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistiko* in "Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. 50 urte" (Joxemiel Bidador & Maite Lakar eta Aintzane Galardi), (Iruñeko Udala, 2008)

Lanak (liburuetan):

- Andrea eta desgizonaren gauzatzea* (poesia) in "Egile berrientzako literatur lehiaketak (1988-1994). Saritutako lanak. Olerkia" (Iruñeko Udala, 1996)
- Garañako gatazkaren bart bezperan egin besta ixila* (poesia) in "Egile berrientzako literatur lehiaketak (1995). Saritutako lanak" (Iruñeko Udala, 1997)
- Kartaberakeria* (narrazioa) in "Egile berrientzako literatur lehiaketak (1998). Saritutako lanak" (Iruñeko Udala, 1999)

- Hegomina: Jaxinto Oses Sanzena Ardantzeko Karakolaren Bidazti-Handia* (narrazioa) in "Egile berrientzako literatur lehiaketak (2000). Saritutako lanak" (Iruñeko Udala, 2001)
- (*Datos relativos a las danzas de Navarra*) in "Calendario de fiestas y danzas tradicionales en el País Vasco" (Kepa Fdez. de Larrinoa, dirección y estudio preliminar), (Kultur Saila, Eusko Jauriaritza, Vitoria/Gasteiz, 2003)
- Idazlearen aita* in "Pío Baroja, 50 urte" (Iruñeko Udala, 2007)
- Semblanzas literarias* in "Siete Poetas Vascos (L. Anselmi, B. Atxaga, J. Gerediaga, T. Irastorza, X. Lete, X. Montoia, J. Sarrionandia)", (Pamiela, 2009)

Artikuluak (aldizkarietan):

- Noticias y restos del euskara del val de Olla* (Fontes Linguae Vasconum, nº 60, 1992)
- Pedro Antonio Añibarro Aitaren Misionari euscalduna liburuan dantzei buruz dakartzan 66. eta 67. dotrinak bere adibideekin* (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, nº 61, 1993)
- Materiales para una bibliografía sobre danza vasca* (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, nº 62, 1993)
- Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako* (Egan, 1-2 zk, 1994 & Sukil, nº 1, 1995)
- Arte koreografikoaren semiotika baterako* (Egan, 50. zk, 1995)
- Un edicto contra las danzas del obispo de Pamplona Juan Lorenzo Irigoyen Dutari (1769)* (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, nº 67, 1996)
- El dominico Antonio Garcés a su paso por Euskal Herria y su opinión sobre la danza* (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, nº 69, 1997)
- Azpiazu y su descripción de las diversiones públicas de Guipúzcoa (1858)* (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, nº 72, 1998)
- Las danzas de San Lorenzo de Pamplona* (Txistulari, 180. zk, 1999)
- Ultzamako beste euskal testu bat (1796)* (Fontes Linguae Vasconum, nº 88, 2001)
- El euskera en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la Ley del Vascuence en la información* (Revista Internacional de Estudios Vascos, vol. 46, nº 2, 2001)
- Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría* (Revista del Centro de Estudios Merindad de Tudela, nº 11, 2001)
- Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti* (Revista del Centro de Estudios Merindad de Tudela, nº 12, 2002)

- Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde* (Euskera, Euskaltzaindia, liburukia 47, 2. zk, 2002)
- Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren 'gerla urte gezur urte'* (Euskal Idazleen Elkarte, Hegats, 34. zk, 2003)
- Euskararen Foru Legeak komunikabideetan izan duen eragina* (Eleria, EHko legegariaren aldizkaria, nº 11, 2003)
- Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II)* (Egan, 1-2, 2004)
- Arturo Campion: Nafarroako lehendabiziko euskal idazlea* (Argia, 1931. zk, 2004)
- 'Shinchiku San'* (Argia, 1996. zk, 2005)
- El euskara y la literatura en lengua vasca en la obra de Arturo Campión* (Fontes Linguae Vasconum, nº 102, 2006)
- Eusebio López: impresor y vascófilo Iodosano* (Fontes Linguae Vasconum, nº 103, 2006)
- Bibliografía sobre danza vasca: la biblioteca básica del grupo* (Dantzariak 53. zk, Euskal Dantzarien Biltzarra, Bilbo, 2006)
- Gerraurreko euskalgintza Nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait* (TK, 19. zk, 2007)
- Frantzisko Palacios euskal idazlearen sermoi bat* (Fontes Linguae Vasconum, nº 108, 2008)
- El Corpus Christi pamplonés* (Dantzariak 55. zk, Euskal Dantzarien Biltzarra, Bilbo, 2009)
- Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia* (2007ko Galeusca, 63050)
- Dantza taldeen oinarrizko liburutegiari buruz eskainitako hitzaldiaren laburpena* (ntzan.com, 2005)
- Bedatsean barna* (Argia, 2182. zk, 2009)

Artikuluak (prentsan):

- Klasiko bitxi arront klasikoak* (Egunkaria, Nafarkaria gehigarria, 1995-2002)
- Viejas historias de Navarra* (Diario de Noticias, 1999-2002, Iruñea)
- Maskadeer buruzko bi ele* (Zintzilik 6, 1991/03/01)
- Danza tradicional y norte espiritual* (Diario de Noticias, 2000/09/17)
- Ligeras reflexiones en torno al carnaval* (Diario de Noticias, 2000/09/17)
- La prohibición de bailar* (Diario de Noticias, 2001/02/11)
- Laetan erdizka!* (Diario de Noticias, 2001/04/21)
- De mayos y mayas* (Diario de Noticias, 2001/05/13)

- Los paloteados de Navarra (Diario de Noticias, 2001/06/17)
- La danza folklórica en Navarra (Diario de Noticias, 2001/10/14)
- Los obispos y las danzas (Diario de Noticias, 2002/02/10)
- Esteban Frauca y su 'Plato del día' (Diario de Noticias, 2002/02/18)
- La Fiesta Vasca de Villanueva de Arakil (Diario de Noticias, 2002/09/22)

Joxantonio Ormazabal In memoriam

Iñaki ZUBELDIA

Nora joan haiz, Joxan, gu hemen umezurtz utzita? Norako bidaia ekin diok hain isilik, hain bakarrik? Oraindik behar hindugun, behar hinduten. Askotan pertsona bat galtzen dugunean konturatzen gaituk zenbat behar genuen eta zenbat eman digun. Niri ere antzeko zerbait gertatu zaidak. Hire partidaren berri jakin bezain laster, maiztaren Zan, larunbatean, jabetu ninduan zenbat maite hindudan, gu bion aurrean patuak (?) (zeinek?) jarri zigun errezel opako hark ez zuela zentzurik, gure sakoneko harremanak bizi-bizirik zirauela, axaleko oztopo horien azpitik.

Zenbat bizipen elkarrekin, hi Zarauzko ikastolan eta ni Getarikoan egon ginen urte hartatik aurrera. Zenbat lan elkarrekin ipuinak trukatzuz, euskal irakaskuntzaren alde lan eginez, euskarazko materialak sortuz, udalekuetan gazteei umorea, abestiak eta bertsoak eskainiz... Eta zenbat juerga eta elkartasun giroko afari kosta aldean eta bereziki Getariako soziedadeetan, antxoa, sardina, txitxarroa edota atuna sartu zela-eta baporeetan... Eta gogoan al duk Belgikara eta Holandara egin genuen 15 eguneko bidaia hura, bost lagun Jeep batean sartuta, Amsterdamgo hipiak, Madurodameko etxe txikiak, Gante eta Brujaseko kale dotoreak, Roterdameko portu erraldoia, eta itzulerakoan, Paris handia eta harroa. *Bost aldeano Parisen* idaztea falta zaiguk, Joxan. Eta gero Suediara eta Norvegiara autoz egin genuen bidaia gogoangarri hura? Hogeita piko egun autoz Bergeneraino, Alemania, Danimarka eta Suediako behe aldea zeharkatuz. Sukaldari ona hintzen eta gogoan zeuzkat oraindik Eidflord izeneko herrixkan, fiordoa bukatzen zen puntuan, jarri hituan fabada asturiar gozoak.

Gero, elkarrekin lan egin genueneko urteak etorri hituan. Hi haur literaturan buru-belarri bilduma berriak martxan jartzen eta aurrera eramaten, eta ni, bereziki, Hizkuntza arloko liburuak prestatzen. Han etorri hituan *Itzul*, *Sor* eta *Perkax* sailak, arrakasta handiarekin. Gero beste sail batzuk sortu hituan. Eta han jaio hituan baita ere Zipristin eta Hizkuntza liburuak. Eta tartetan elkarri laguntzen genioan, nik original berriren bat edo beste aztertuz eta nire iritzia emanez eta hik Hizkuntza arloko materialetan parte hartuz. Hala sortu genizkian Zegaman *Zipristin 1* eta *2*, eta *Hizkuntza 2* liburuak. Zenbat ibilaldi San Adriango aterpera, bazkaltzera eta, mendian ibiliz, inspirazio berria bilatzera. Zenbat ordu hizkuntza jolas bidez eta modu atseginez irakasteko ariketa eta truko berrien bila. Eta zenbat ahalegin irakurgai polit eta atseginak sortzeko.

Beti mirestu izan diat hire sormena eta fantasiarako eta umeentzako gauza gustagarriak egiteko huen ahalmena: izan zitezkean abestiak, bertsoak, ipuinak, ahokorapiloak, jolasak, olerkiak, errimak... Denetarako hintzean artista, baina bereziki umeentzako istorioak sortzeko dohain berezi bat huen. Eta inork ez beza ulertu istorio sinpleak, *Kittano*, *Bihotza zubi*, *Saturna*, *Kotti* edota *Ilunorduak* eta *argilaurdenak* bezalako obrak ez baitira ez sinpleak ez errazak idazten.

Gero, sail berri ugari sortu zituan hire itzalean eta itzulpen ugari egin duk haur literaturan. Euskal Herrian ez duk jende askorik izango hik adina liburu eta material itzulitakorik, beti euskara txukun eta ederrean, mordoiokerietatik ihesi, Aierdiko euskara jator eta gozoa istorioaren osagai ezin hobea txertatuz.

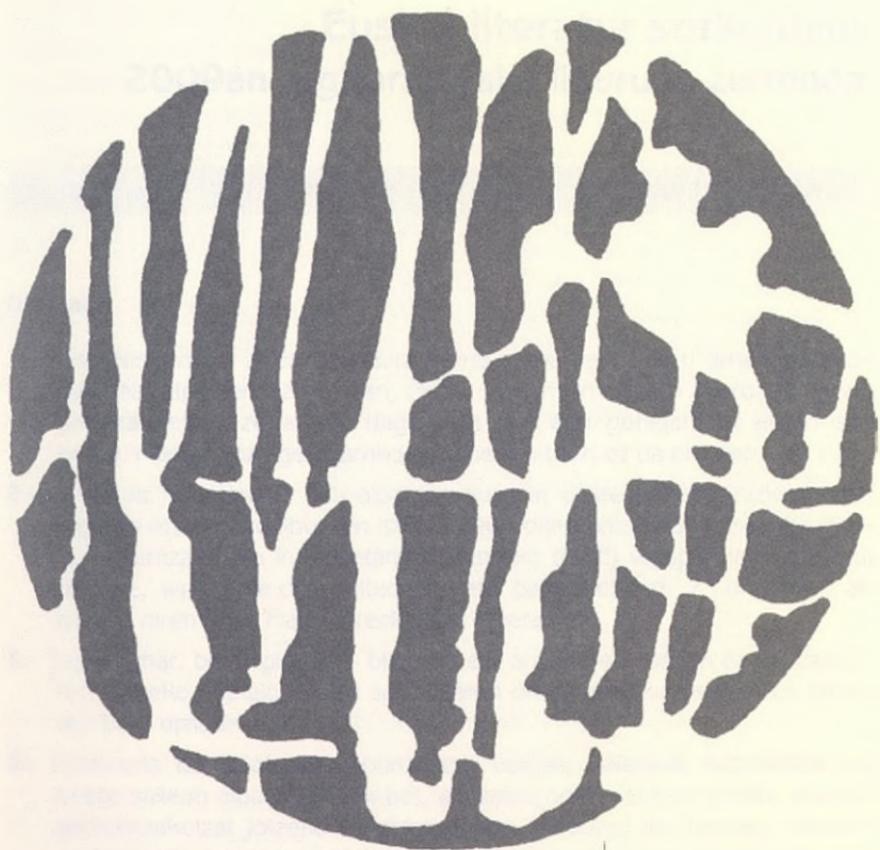
Eta berandu samar arte ez duk merezimendu horien guztien ordainik jaso eta kosta izan zaiok jendeari hire lana aitortzea eta onartzea. Baina, azken bolada honetan, zorionez, jendeak ezagutu dik hire lana eta zor zitzaien onarpen publikoa ere aitortu ziotek, bai Uxue Alberdik Argian egindako elkarriketan, bai Behinolan egindako entrebista luze hartan, bai Euskadi Irratiko Arratsaldekoan eta, azkenik, literaturari eskainitako EITBko Sautrela saioan. Hi hain apala eta handiusteetatik aldenduzalea izanik, agian, horregatik joan haiz urruti mundu honetako foko eta gorespen faltsoetatik ihesi. Baina, jakin ezak, Joxan, aitorten horiek denak merezi izan dituala, hire esparruko lanetan ez baita inor askorik izango hik egin duan lan eskerga egin duenik.

Eta orain BAKEA eta ARGIA opa dizkiat hagoen lekuan. Eta Ana, hire emaztearentzat, eta Txoan eta Jatsu, hire semeentzat, adorea eta kemena, aurrera egiteko hi gabe. Hire Zegamako familiari ere nire dolumina eta nire desiorik onenak une latz hauek gainditzen asma dezaten. Hi hor egongo haiz nonbaiten familiari laguntzen, adorea ematen eta, aldian behin, txisteren bat edo bromaren bat eskaintzen hire barre kutsakor horrekin. Zaindu itzak ondo, Joxan. Lagun iezaiek, orain gehienbat horiek behar haute eta.

Eta nik pakeak egin nahi dizkiat hirekin. Azken urteetan gure artean gandu edo lauso itsu bat tartekatu zelako bion artean eta lauso hori baztertzen asmatu ez genuelako. Elkar agurtzen genian eta elkar apreziatzen genian, baina lehengo adiskidetasun sakon hura erdi estalita eduki diagu. Beti maite eta mirestu izan haut. Eta hi joandakoan konturatu nauk zenbateraino behar hindudan. Besarkada handi bat, Joxantonio, eta atseden hartzak Zegamako hire mendietan eta hire familiaren goxotasun isilean.

Kritikak eta erreseinak

Kritikak eta erreseinak

Euskal literatur sorkuntza: 2009an argitaratutako liburuen zerrenda

Juan Luis ZABALA

Oharrak:

- 1.- Parentesi artean ageri den data *Berria*-n liburuaren berri eman zenekoa da. Ezer aipatzen ez denean, *Plaza* sailean eman zen liburuaren berri; gainerakoetan, zehaztuta dago zelan sail edo gehigarritan eman zen berria. *Mantangorri* gehigarriko aipamenen berri ez da ematen.
- 2.- Zerrenda honetan ez dira aipatzen aurretik beste edozein hizkuntzatan argitara emandako liburuen itzulpenak. Horien katalogoa Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarteko (EIZIE) webgunean kontsulta daiteke, www.ezie.org helbidean, eta baita behean, 7. oharrean, aipatzen diren Joan Mari Torrealdairen lanetan ere.
- 3.- Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiaren sailean ez da liburuaren aurreko argitalpenaren agortzearen ondoriozko berrargitalpen arrunten berri ematen.
- 4.- Litekeena da aipatutako liburuetakoz batzuk, *Saiakera*, *kazetaritza* eta beste sailean aipatuak batik bat, ez izatea berez, *stricto sensu*, literatur sorkuntzakotzat jotzeko modukoak, eta litekeena da, halaber, literatur sorkuntzatik hemen aipatutako batzuk baino gertuago dauden liburuak kanpoan geratu izana. Mugak ez baitira beti oso garbi ageri.
- 5.- Zerrenda hau ez da oso-osoa, literatur sorkuntzako hainbat liburuaren aipamenak falta dira: hainbat lehiaketarako lan saridunak biltzen dituzten liburu kolektiboak, saiakeratzat jotzeko moduko doktorego tesi batzuk, herri edo eskualde jakin batean baino zabaldu ez diren liburuak, zabal-kunde eta promozio eskasekoak...
- 6.- Nahiz eta kasu askotan liburuaren ko-egile diren, ez da aipatzen zerrendan ilustraziogileen izenik, idazleenak bakarrik baizik.
- 7.- XX. mende osoko liburu guztien zerrenda egina eta argitaratua du Joan Mari Torrealdaik, *Jakin* aldizkariaren eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren

- eskutik, *XX. mendeko euskal liburuen katalogoa*-n. Katalogo horretako bost liburuki eman ditu argitara Torrealdaik, eta bosgarrenean 1999an eta 2000n argitara emandako liburu guztien zerrenda egin du. 2001eko euskarazko liburu guztien zerrenda, berriz, *Jakin* aldizkariaren 134. zenbakian eman zuen argitara; 2002koena 140.ean; 2003koena 146.enean; 2004koena 152.enean; 2005ekoena 158.enean; 2006koena 164.enean; 2007koena 170.enean; eta 2008koena 176.enean. Bestalde, Torrealdaik *XX. mendearen hasieratik 2007a arte kaleratutako euskal liburu guztiekin osatutako katalogazioa* Internet sarean kontsulta daiteke, www.jakingunea.com helbidean.
- 8.-** Zerrenda hau liburuska moduan ere argitaratuko da, *Euskal Liburuak 2008* izenburuarekin, Olerti Etxearen eskutik. Gisa berean argitaratuta daude 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 eta 2008ko liburuen zerrendak ere.
- 9.-** Zerrendaren lehen eranskinean aipatutako kritika guztiak, haur eta gazte literaturako liburuenak salbu, *Armiarma* atariko *Kritiken hemeroteca* gunean (<http://kritikak.armiarma.com>) daude bilduta eta irakurgai, beste egunkari eta aldizkari askotan argitaratutakoeekin batera.
- 10.-** Zerrenda hau osatu eta hobetzeko asmoz, egile, argitaratzaile, banatzaile, saltzaile, bibliotekari eta irakurleei eskertuko genieke Informazioa Juan Luis Zabalarri bidaltzea. Helbidea: Aintzieta Pasealekua, 16, 1-D. 20140 Donostia (Gipuzkoa). Telefonoa: 943-471072. Posta elektronikoa: jaulis62@berria.info.

1. Eleberria

- ALBERDI, Uxue: *Aulki-jokoa*. Donostia, Elkar, 2009 (2007-IX-8; 2009-IV-23).
- ALTUBE, Xabier: *Ihes-lerroak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-18).
- AMURIZA, Xabier: *Olatu bat kuartelen gainetik*. Donostia, Lanku, 2009 (2009-XI-28).
- ARANA, Aitor: *Oscar eta Sebastian*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2009 (2009-II-22).
- ARINAS, Txema: *Maldan behera doa aguro nire gorputz biluzia*. Alegia, Hiria, 2009.
- ARINAS, Txema: *Zoko berri*. Alegia, Hiria, 2009.
- ARRETXE, Jon: *Xahmaran*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-21; 2009-XI-29).
- ATXAGA, Bernardo: *Zazpi etxe Frantzian*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-II-20; 2009-III-7).
- BELMONTE, Joxe: *Marina Suredaren amets urratuak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-27).

- BORDA, Itxaro: *Ezer gabe hobe*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-XII-2).
- ELORRIAGA, Unai: *Londres kartoizkoa da*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VI-6; 2009-X-10).
- ETXEBERRIA, Martin / ETXEBERRIA, Xabier: *Arrain abisalak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-30).
- ETXEGOIEN, Fermin: *Autokarabana*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-IX-18; 2010-I-5).
- EPALTZA, Aingeru: *Izan bainintzen Nafarroako errege (Erresuma eta Fedea II)*, Donostia, Elkar, 2009 (2009-XI-14).
- FRIERA, Iñaki: *Zureak egin du*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-XI-25).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Axola ez duenean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-9).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Ardo zopak*. Alegia, Hiria, 2009.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Elurra sutan*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XI-6).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Gu bezalako heroiak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-23).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Haragiaren gauak eta egunak (Orbetarrak II)*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-5).
- JAIJO, Karmele: *Musika airean*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-24; 2010-II-2).
- JIMENEZ, Edorta: *Stock 13*. Tafalla, Txalaparta, 2009 (2009-XI-24).
- JIMENEZ, Irati: *Mora ez dakizun hori*. Donostia, Elkar, 2009 (2007-IX-8; 2009-III-26; 2009-V-1).
- LADRON ARANA, Alberto: *Ahaztuen mendekua*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-20).
- LEGORBURU, Mailuix: *Ahizpa, zoin zira?* Baiona, Maiatz, 2009 (2009-XI-24).
- LINAZASORO, Karlos: *Urperatze handia*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-23).
- MINTEGI, Migel Angel: *Barre algarak infernutik*. Donostia, Erein, 2009.
- PENADES, Josu: *Jantzi beltz bi*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-IV-9).
- PERUARENA, Mikel: *Ez obeditu inori*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-IV-21).
- SASTRE, Pablo: *Albaren irudiak*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-XI-24).
- SERRANO, Asier: *Erlojugilea*. Tafalla, Txalaparta, 2009 (2009-V-30).
- ZUBELDIA, Mikel: *Ekilibristaren polka*. Bilbo, Euskaltzaindia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2009 (2008-XII-17).

2. Ipuina

- AGIRRE, Katixa: *Habitat*. Donostia, Elkar, 2009 (2007-IX-8; 2009-II-21; 2009-III-14).

- ARRIETA, Yolanda: *Off-On*. Donostia, Erein, 2009 (2009-VI-3).
- ASKOREN ARTEAN: *Beriainen itzalean*. Etxarri-Aranatz, Nafarroa Oinez, 2009 (2009-VI-6).
- ASKOREN ARTEAN: *Bizikleta baten abenturak eta beste ipuin batzuk*. Bilbo, Edicionesbeta, 2009.
- AURKEMERENA, Joseba: *Axularren itzala*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-III-29).
- BIDEGAIN, Xarles: *Laminosine*. Baiona, Elkar, 2009 (2009-IV-7; 2009-IV-14).
- ETXANIZ ROJO, Xabier: *Atrezzoari begira*. Gastelz, Arabako Foru Aldundia, 2009 (2008-XI-14).
- GABILONDO, Joseba: *Apokalipsia guztioi erakutsia*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-18).
- MENDIGUREN ELZIEGI, Xabier: *Lurmentzean*. Bilbo, Gero-Mesnajero, 2009 (2009-X-25).
- THIKOIBE, Mixel: *Jin bezala*. Baiona, Malatz, 2009 (2009-XI-24).

3. Poesia

- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia Olerki Bilduma 2008*. Senpere, Hatsa Elkarte, 2008; apailatzailea: Auxtin Zamora (2008-IV-3).
- AZKONA, Josetxo: *Arbola naiz, eta zuhaitza*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-15).
- BAEZ MUJKA, Josu: *Haruntz bideetan honuntz*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-III-29).
- BALENTZIA TIRAPU, Jokin: *Egunetako aparra*. Senpere, Hatsa Elkarte, 2009.
- BORDA, Itxaro: *Ogella line*. Tarbe, La Malle d'Aurore, 2009.
- BORDA, Xabi: *Gulliverren lokarriak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-6).
- EPELDE, Imanol: *Komuneko paperean*. Zarautz, Egaroa, 2009.
- ESTANKONA, Igor: *Iratzeen esporak*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-XII-1).
- GARDE, Luis: *Unplugged*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2009 (2009-II-22).
- GUILLAN, Oier: *Eskuen sustraiak*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-X-9).
- IGARTUA, Karmele: *Denbora enaren hegaletan*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-XI-11).
- IZQUIERDO, Fertxu: *Telebista antenetan atsedena hartzen dute txoriek*. Bilbo, Bilboko Udala, 2009 (2008-XI-21).
- JAUREGIZAR, Amaia: *Azazkalak jaten*. Bilbo, Euskaltzaindia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2009 (2008-XII-17).
- IZQUIERDO, Fertxu: *Telebista antenetan atsedena hartzen dute txoriek*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XI-5).

- LINAZASORO, Karlos: *Etxe hutsean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-VI-3).
- LOPEZ DE TEJADA, Patxi: *Osminog*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2009 (2008-XI-14).
- MADARIAGA, Juanra: *Eroriaren logika*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-VI-12; 2009-VII-15).
- MAKUSO, Juan Ramon: *Huntza hezur berritan*. Donostia, Erein, 2009 (2009-X-23).
- NOBLIA, Odon: *Ametsa*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-10; 2009-IV-14).
- OLANO, Jon: *Ebaki*. Erreterria, BatBada, 2009 (<http://batBada.blogspot.com/>) (2009-V-5). (*)
- SARASOLA, Asier: *Poems everybody, poems!* Erreterria, BatBada, 2009 (<http://batBada.blogspot.com/>) (2009-V-5).
- SARASOLA, Beñat: *Alea*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-III-18). (*)¹
- SOUBELET, Xabier: *Bizil eta Oldar*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-III-29; 2009-IV-14).
- XABALTX (Pantxo Bergara): *Xabaltx*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-10; 2009-IV-14).
- ZABALA, Edu: *Zaude*. Alegia, Hiria, 2008 (2009-III-29).
- ZAMORA, Auxtin: *Zernahi izan eta ere*. Senpere, Hata Elkarte, 2009.
- ZABALETA, Patxi: *Bizil Iruñea*, Pamiela, 2009 (2009-XI-21).
- ZUBELDIA, Koldo: *Antologia poetikoa, 1984-2009. Txirotasunean eta lehorte haundi baten zentzuen eta sentimentuen erreinua*. Zornotza, Erroteta, 2009.

4. Saiakera, kazetaritza eta beste

4.1. Biografiak eta autobiografiak

- BARANDIARAN ETXEBERRIA, Dionisio: *Azarolako Dunixi*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-IX-13).
- ASKOREN ARTEAN: *Mikel Atxaga bidegilea*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009; koordinatzailea: Elixabete Garmendia (2009-IV-2).
- AULESTIA, Gorka: *Jose Antonio Arkotxa Martija ?Atxukale?*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- CAMINO, Iñaki: *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia, Elkar, 2009.
- DUHAU, Henri: *Jean Barbier*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.

(1) (*) Soilik Internet bidez zabalduak

- ELKOROBerezibar, Miguel Angel: *Serafin Esnaola. Herrigintzaren erretratu*. Donostia, Miguel Angel Elkoroberezibar (egile-editore), 2009.
- ELUSTONDO, Miel Anjel: *Gotzon Garate Goiartzun*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- ETXEBARRIA, Igone: *Karmelo Etxenagusia Uribe*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- GARITAONAINDIA, Joseba / IPARRAGIRRE, Maixol: *Malbe*. Arrasate / Eskoriatza, Joseba Garitaonaindia eta Maixol Iparragirre (egile-editore), 2009 (2009-V-12).
- GOJENOLA ONAINDIA, Manu / BELTRAN ARGIBENA, Juan Mari: *Eugenio Etxebarria albokaria*. Oartzun. Herri Musika Zaleak, 2009.
- IRUJO AMETZAGA, Xabier: *Homo Spelens. Bingen Ametzaga Aresti (1901-1969). Algortar baten bizitza erbestean*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2009-VI-19).
- KNÖRR, Garikoitz: *Henrike Knörr Borràs*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- LASA, Xabier: *Patxi Etxeberria, 50 urtez plazagizon*. Lasarte-Oria, Tkun Kultur Elkarte, 2009 (2009-IX-25).
- LERTXUNDI, Anjel: *Eskarmentuaren paperak*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XII-3).
- MUJIK A IRAOLA, Inazio: *Joseba Zubimendi*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- OLASAGASTI, Ramon: *Manuel Iradier. Afrikako arimaren esploratzailea*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-30).
- PAIA, Fredi / PAYA, Xabier: *Aupa Maurizia! Getxo*, Bizkaiko Trikitixa Elkarte, 2009 (2009-XI-20).
- SALINAS, Aitziber / ZUGASTI, Arantzazu: *Maria Arizmendi Isasa*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- SOROA, Maddi: *Estanislao Urruzola Vitoria ?Uxola?*. Gasteiz, Eusko Jauriaritza, 2009.
- UNANUA, Miguel Angel: *Cesare Pavese, mendeko idazlea*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2009-IV-14).
- URKIZA, Ana: *Augustin Zubikarai. Herri euskararen zaindaria*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XII-15).
- ZUBEROGOITIA, Pedro: *Fidel Castro*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-30).
- 4.2. Saiakerak**
- AGUIRRE, Javier: *Aristotelesen ?Metafisika?ri sarrera*. Donostia, Jakin, 2009 (2009-II-20).
- ALBERDI, Pedro: *Carlos esaten zioten gizona*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-X-30; 2009-XI-5).

- ARKOTXA, Aurelia: *Bazterrez*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-IV-14).
- ARRIETA, Idoia / INSAUSTI, Xabier: *Hic Hegel, hic saltus*. Donostia, Jakin, 2009 (2009-II-20).
- ASKOREN ARTEAN: *Egungo euskal poesiaren historia*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009; zuzendaria: Jon Kortazar (2009-IV-10).
- ASKOREN ARTEAN: *Kazetari aditua unibertso digitalean*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009; koordinatzailea: Txema Ramirez de la Piscina (2009-III-4 *Agenda sailean*).
- AZKARRAGA ETXAGIBEL, Joseba: *Berandu baino lehen. Erretratuak XXI. mendeari*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-VI-9).
- AZURMENDI, Joxe: *Azken egunak Gandiagarekin. Adiskidearen heriotzaren aurrean bakarriketak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-12; 2009-IX-17; 2010-I-16).
- BENGOETXEA, Juan Bautista: *Cyborgaren otzantasuna*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-17).
- BOSTAK BAT LANTALDEA: *Adorez 11. Euskara-gaztelania, gaztelania euskara*. Bilbo, Bostak Bat Lantaldea, 2009 (2009-XI-12 *Euskal Herria sailean*).
- FERNANDEZ DE LARRINOA, Kepa: *Ikergaiak eta adierazpenak antropologia soziokulturalean*. Donostia, Utriusque Vasconiae.
- GARMENDIA, Roman: *Nire filosofiaren muina*. Zornotza, Erroteta, 2009 (2009-XII-4).
- JIMENEZ, Jon / OLARIAGA, Andoni: *Modernitatearen auziaz*. Donostia, Jakin, 2009 (2010-II-19).
- KINTANA, Jurgi: *Intelektuala nazioa eraikitzen: R.M. Azkueren pentsaera eta obra*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-VI-13; 2009-VI-24).
- KINTANA, Jurgi: *Urre urdinaren lurrina. Euskal idazle galduaren bila (1810-1940)*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-VI-5).
- LINAZASORO, Karlos: *Esan gabe doaz*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2010-II-11).
- LUKU, Antton: *Euskal kultura ?* Iruñea, Pamiela, 2009 (2008-XII-17; 2009-II-28; 2009-IV-7; 2009-IV-14).
- MARTINEZ DE LA PERA, Galo: *Musu truk. Balizko negoziazioa ETaren eta euskaldunon artean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-IV-30).
- PEILLEN, Txomin: *Biziaren hiztegiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-IV-14).
- PERURENA, Patziku: *Trabukoren kantaren misterioak*. Irun, Alberdania, 2009 (2008-XI-14).
- ROBLES-ARANGIZ BERNAOLA, Alatz: *Euskara edo sugearen zibilizazioa*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2009-IV-14).

- SUDUPE, Jon: *Hizkuntza ados jartzeko da*. Bilbo, Bilboko Udala, 2009.
- UBEDA, Garbiñe: *Mila ezker*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-V-29; 2009-VI-21 Igandea gehigarrian).
- ZABALA, Pello: *Mendiko behatokia (2006-2008)*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XI-27).
- ZAPIAIN, Markos: *Talati tiroka*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-30).
- ZAPIRAIN, David: *Gizarte kontrolaren aldaketak. Poliziaren sorrera Gipuzkoan, 1688-1808*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2009.

4.3. Kronikak eta bidaia liburuak

- AINTZIBURU, Angel: *Luzaiden gaindi 2*. Baiona, Elkar, 2009 (2009-IV-9; 2009-IV-14).

4.4. Lekukotasunak, ikerlanak, zientzia eta dibulgazioa

- AGIRRE, Jesus Mari: *Itzulpen estrategiak: gaztelaniazko testu juridikoak eta administratiboak*. Gasteiz, Herri-Ardularitzaren Euskal Erakundea, 2009).
- AGIRRESAROBÉ, Asier / TELLABIDE, Josu: *Usurbilgo ondarea ezagutzen*. Usurbil, Alkartasuna Baserritarren Kooperatiba, Noaua! Kultur Elkartea, Usurbilgo Udala, 2009.
- AGOTE, Xabier: *Gipuzkoako ontziak*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009.
- AIRE, Xan / GARAT, Maialen: *Seaska, 40 urte euskararen alde*. Baiona, Elkar, 2009 (2009-XII-5 *Euskal Herria* sailean).
- ALBERDI, Xabier / ETXABE, Xabier: *Zarauzko folklorea*. Zarautz, Itxaropena, 2009.
- ARANBURU, Gotzon: *Urretxuko Euskal Jaia 1985-2009*. Urretxu, Urretxuko Udala, 2009 (2009-IX-19).
- ARANZABE, Maria Jesús / ELORZA, Maria Isabel: *2008ko giza eta gizarte-zientzietako tesiak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009.
- AROSTEGI ARTETXE, Agustin: *Oinarrizko marketina*. Usurbil, Elhuyar Fundazioa, 2009.
- ARRUTI, Aitor: *Urrestilla, euskal herri baten historia*. Azpeitia, Azpeitiko Udala, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Artekuntza*. Hendaia / Donostia, Abbadiako Adiskideak / HeziZerb, 2009 (2009-VI-3).
- ASKOREN ARTEAN: *Burdinen arteko herria. Euskal Preso Politikoen Kolektiboaren historia*. Donostia, Amnistiaren Aldeko Muginendua, 2009; apalatzaillea: Joxean Agirre (2009-VI-16 *Harian* sailean).

- ASKOREN ARTEAN: *Egungo euskal nobela eta zinema*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009; koordinatzailea: Jon Kortazar (2009-X-31).
- ASKOREN ARTEAN (Esti Amorrortu, Ane Ortega, Itziar Idiazabal eta Andoni Barreña): *Erdaldunen euskararekiko aurreiritziak eta jarrerak*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Erizaina kirofanoan: oinarrizko hastapenak*. ??, ??, 2009 (2008-I-10 *Euskal Herria* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Gizarte lanean erabilitako metodo, teknika eta dokumentuak*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2009; koordinatzailea: Cinta Guiñot.
- ASKOREN ARTEAN (Erramun Amundarain, Iñaki Gonzalez Garai, Alizia Stürzbe): *Historiaurrea urratsez urrats*. Donostia, Galak, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Ikastolen Hizkuntza Proiektua*. Donostia, Euskal Herriko Ikastolen Konfederazioa, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Immigrazioa eta gutxiengo kulturalak: etorkinen irudikapenak eta gizarte eta komunitatearen partaidetzarako hausnarketak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Komunikazio emozionala: hersturari aurre egiteko komunikatzaileentzako trebakuntza-programa baten efektuak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009.
- ASKOREN ARTEAN (Javi Navarro, Jose Navarro eta Mari Lurdes Andueza): *Lizarraga Ergoieneko euskara*. Iruñea, Nafarroako Gobernua, 2009 (2009-IV-3).
- ASKOREN ARTEAN: *Kazetaritza hizkuntza minorizatueta: Espainiako kasua*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009; koordinatzailea: Javier Diaz Noci.
- ASKOREN ARTEAN: *12 ikuspegi Arantzazu gaur bisitatu, ezagutu eta gozatzeko*. Oñati, Arantzazu Gaur Fundazioa, 2009 (2009-V-14).
- ASKOREN ARTEAN: *500 urte Andra Marian Bateo ura dariola*. Durango, Uribarriko Andra Mari Eliza, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *2008. Errepresioa Euskal Herrian*. Bilbo, Amnistiaen Aldeko Mugimendua, 2009 (2009-III-27 *Euskal Herria* sailean).
- AZPEITIA, Joxema: *Kutixiak donostiar erara*. Donostia / Andoain, Ttartalo / Berría, 2009 (2009-V-20).
- BARANDIARAN, Alberto: *Postkronikak*. Donostia, Elkar, 2009 (2008-I-12; 2009-V-8).
- BARRENETXEA, Imanol / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Ekain: *Afrikari zor dioguna*. Donostia, Galak, 2009.

- BELTRAN, Juan Mari: *Txalaparta*. Donostia, Nerea, 2009 (2009-XI-12; 2009-XII-4; 2010-I-9).
- BORJA, Anton: *Euskal Herriko ekonomiaren historia*. Donostia, Gaiak, 2009.
- BUSTILLO, Fernando / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Ekain: *Ura, gizadiaren ondarea*. Donostia, Gaiak, 2009.
- DARIO, Iñigo / ARRUGAETA, Gema: *Aizkorri-Aratz natur parkea*. Donostia / Gasteiz, Gipuzkoako Foru Aldundia / Arabako Foru Aldundia, 2009 (2009-XII-15).
- DOLOSOR, Franck: *Senperetik Senpererat. Begirada bat XX. mendeari*. Baiona, Elkar, 2009 (2009-X-20).
- EIZAGIRRE, Andoni / IURREBASO, Iñaki: *Euskal AHT: iritzi sozialen argitzaleak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009.
- ELEXPURU, Juan Martin: *Iruña-Veleiako euskarazko grafitoak*. Gasteiz, Arabera, 2009 (2009-XII-4; 2009-XII-6).
- ESPELOSIN, Antton: *Aizkora apustuak eta txapelketak, 1949-2009*, Sunbilla, Antton Espelosin (egile-editore), 2009 (2010-I-3).
- ETXEBERRIA, Joseba / MARTINEZ LIZARDUI, Unai: *Zientziaren akatsak*. Donostia, Gaiak, 2009 (2009-V-10 *Igandea* gehigarrian).
- EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA: *Itun berritu baterantz. Gogoeta irekiaren ondorengo txostena*. Gasteiz, Eusko Jaurilaritza, 2009.
- GARCIA, Maddi: *Goierriko gazteek autoarekin duten harremana*. Lazkao, Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte / Maizpide Euskaltegia / Lazkaoko Udala, 2009.
- GARIKANO, Asun: *Far Westeko Euskal Herria*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-XII-12; 2010-I-10 *Igandea* gehigarrian).
- GARMENDIA, Txomin: *2008ko nere egunkaria*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2010-I-20).
- GURRUTXAGA, Itziar / IRADI, Jon: *Industria-enpresa: barne- eta kanpo- faktoreak*. Usurbil, Elhuyar Fundazioa, 2009.
- HARTSUAGA, Juan Inazio: *Euskararen egoerari irizten*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-X-24 *Euskal Herria* sailean).
- HARTSUAGA, Juan Inazio: *Gainontzeko kezak*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-X-24 *Euskal Herria* sailean).
- IBARRA, Irune: *Idazketaren didaktika urtez urte*. Donostia, Xangorin, 2009.
- IRUJO AMETZAGA, Xabier: *Itzulpena erbestean. Bingen Ametzagak Ameriketara euskarara eramandako lanak (1938-1968)*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2009-VI-19).
- KATTIN-TXIKI TALDEA: *Isiltzen ez den isiltasuna*. Oiartzun, Oiartzungo Udala, 2009.

- LASARTE, Mikel: *Sega*. Sunbilla, Nafarroako Herri Kirolen Federazioa, 2009 (2009-XII-20).
- LEONÉ, Santiago: *Euskal Herria XIX. mendeko bidaia-liburuetan*. Irun, Alberdania, 2009.
- LIZASO, Izarne: *Pertsona helduen bizitza kalitatea*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009.
- MARTINEZ LIZARDUIKOA, Unai / URIZAR, Alain: *Nanoteknologiaren iraultza*. Donostia, Gaiak, 2009.
- MURUA URIA, Imanol: *Esan eta egin. Jose Elorrietari elkarrizketa*. Bilbo, Manu Robles-Arangiz Institutua, 2009 (2009-XI-25 *Euskal Herria* sailean).
- MURUA URIA, Imanol / TORREALDAI, Joan Mari: *Euskaltzaindia, ekin eta jarrai*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-X-10; 2009-X-22).
- NABERAN, Josu: *Antzinako Europaren hitz nagusiak*. Donostia, Gaiak, 2009.
- ORMAZABAL, Sabino / BIDEA HELBURU TALDEA: *Indarkeriarik gabeko 500 ekintza. Historia kontatzeko beste modu bat*. Bilbo, Manu Robles-Arangiz Institutua, 2009 (2009-VI-19 *Harian* sailean).
- OSORO, Jasone: *Bi marra arrosa*. Tafalla, Txalaparta, 2009 (2009-XI-25).
- PAIA, Fredi: *Maruri-Jatabe. Bizimodua eta ohiturak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.
- RODRIGUEZ, Bittor: *Elikadura toxikologikoa*. Usurbil, Elhuyar Fundazioa, 2009.
- SALABERRI ZARATIEGI, Patxi: *Izen ttipiak euskaraz*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-VI-6).
- TAMBOURIN, Marikita: *Iraun*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-XI-24).
- ULAZIA, Alain / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Alfontso: *Oppenheimer eta Manhattan Proiektua*. Donostia, Gaiak, 2009.
- VELEZ DE MENDIZABAL, Josemari: *1949 urtea, Arrasate eta mundua*. Arrasate, Arrasateko Udala / Kutxa Fundazioa, 2009.
- ZABALA, Pello: *Eguraldia beti airean*. Andoain, Berria, 2009 (2009-IV-24 azken orrialdean).
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon / URBELTZ, Juan Antonio: *Gipuzkoa, Mari-lur. Gipuzkoa mairu-lur*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XII-20).
- ZULUAGA, Domingo: *Ibarrangelu, kantu eta kontu*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.

4.5. Egunkariak eta dietarioak

- ETXAMENDI, Eñaut: *Idazlanen bilduma 1*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-10; 2009-IV-14).
- ETXAMENDI, Eñaut: *Idazlanen bilduma 2*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-XI-24).

4.6. Artikulu eta hitzaldi bildumak

ASKOREN ARTEAN: *Juan Mari Lekuonari omenaldia*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2010-I-29).

ASKOREN ARTEAN: *Kultura politikoa Gipuzkoan. Balioak eta gizarte-kapitala*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009; apailatzailea: Xabier Barandiaran.

ASKOREN ARTEAN (Jon Maia, Juan Carlos Etxegoien Xamar eta Xabier Itxaina): *Euskalgintza sindikalgintzan txertatu (V)*. Bilbo, Manu Robles-Arangiz Institutua, 2009.

ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel / AGIRRE-MAULEON, Juantxo: *1936ko Gerra Euskal Herrian: historia eta memoria*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2009 (2009-XII-6 Igandea gehigarrian).

URBIETA, Imanol: *Nire ibilbide pedagogikoa*. Donostia, Elkar, 2009; apailatzailea: Hik Hasi (2009-VI-11).

4.7. Kantu liburuak

ASKOREN ARTEAN: *25 kanta eder. Bizibideak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009; apailatzailea: Gorane Intxaurreaga.

ELUSTONDO, Miel A. / KALZAKORTA, Jabier / ZABALETA, Jon: *Abrite portas*. Donostia, Ikastolen Elkarte, 2009.

4.8. Hiztegiak

ASKOREN ARTEAN: *Elhuyar zientzia eta teknologiaren hiztegi entziklopedikoa*. Usurbil, Elhuyar Zientzia Elkarte / Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009 (2009-X-30 *Euskal Herria* sailean).

EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA: *Euskararen Aholku Batzordearen Terminologia Batzordeak 2008an onartutako hiztegiak*. Gasteiz, Eusko Jaurkitza, 2009.

4.9. Gidaliburuak eta eskuliburuak

ALBIZU MAYOZ, Jose Luis: *Urola Kosta bailarako perretxikoak*. Zarautz, Zarautzko Udala, 2009.

ARMENDIA, Jose Luis: *Yoga eskolan*. ??, ??, 2009 (2009-XI-19 Plaza sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Euskarazko produktuen katalogoa 2009-2010*. Donostia, Euskal Herriko Udala eta Mankomunitateetako Euskara Zerbitzuak, 2009.

ASKOREN ARTEAN: *Tailerreko Eskuliburu Teknikoa*. Arrasate, Mondragon Unibertsitatea, 2009.

DIAZ DE MONASTERIOGUREN, Amaia: *Handitzen, handitzen*. Donostia, Ttartalo, 2009 (2009-X-17).

LIZARTZA, Ritxi: *Hika egiten ikasteko gida*. Donostia, Gara, 2009.

LIZARTZA, Ritxi: *Hitanoa. Mintza hadi, lagun! Hika egiten ikasteko eskuliburua*. Donostia, Maramara Taldea, 2009 (2009-XII-4).

LUPIAÑEZ, Andoni: *Eneko Atxaren errazetak. Umeeekin jolasean egiteko errezetak!* Durango, Di-da Kooperatiba Elkarte, 2009.

URRUXULEGI, Jon: *Hil Hika ikasteko metodoa*. Donostia, Txertoa, 2009 (2009-XI-12 *Euskal Herria* sailean).

5. Antzerkia

ARISTI, Pako: *Josu Dukatiren proposamena*. Bilbo, Euskaltzaindia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2009 (2008-XII-17).

BARRIO, Pablo: *Armiarmategian (isil-mihisilka)*. Bilbo, Artezblai, 2009.

GUILLAN, Oier / ALBISU, Inaxito: *Munduko jakintsurik tontoena*. Erreterria, BatBada, 2009 (<http://batBada.blogspot.com/>). (2009-VII-11) (*)

MUÑOZ, Patricia: *Auzoa*. Bilbo, ??, 2009 (2009-XI-27).

URRAZA, Jon: *Morrison eta Gartzia, kultoko antzezlana*. Bilbo, ??, 2009 (2009-XI-27).

6. Bertso liburuak

ASKOREN ARTEAN: *Bapatean 2008*. Donostia, Bertsozale Elkarte, 2009.

AMURIZA, Xabier / MAIA, Jon: *Mende baten aldarriak, XX. mendeari jarriak*. Donostia, Lanku, 2009 (2009-III-11).

ALDAI, Nikolas / ESNAL, Pello: *Uztapide bat-batean. Antologia*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-V-10; 2009-VI-3).

AZKARATE, Kruz: *Ondorengoak jakin dezaten*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009.

IRAOLA, Patxi: *Naizen apurra*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009.

7. Nobela grafikoak eta komiki liburuak

ETXARTE, Hedoi / URRUTIA, Alain M.: *Ihes ederra*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-X-21).

GALLEGO, Patxi: *Pololoak 3. Atxeritoko balada (the ballad of Atxerito)*. Donostia, Elkar, 2009 (2010-I-13).

MANTXI (Jon Manzisidor): *la dena. Komiki bilduma, 1997-2007*. Zumaia, Mantxi (egile-editore), 2009 (2009-VI-7).

8. Haur eta gazte literatura

8.1. Narratiba

AGIRRE, Katixa: *Ez naiz sirena bat, eta zer?* Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-16).

ALTOLAGIRRE, Xegun: *Mari Teiletakoren laku magikoa*. Mungia, Izenaduba, 2009.

ALTOLAGIRRE, Xegun: *Peru, gaueko artzaina*. Mungia, Izenaduba, 2009.

ALZIBAR, Idola: *Anbotoko señora / Azeria eta otsoa*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.

AÑORGA, Pello: *Burua*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-5).

AÑORGA, Pello: *Ipuin-kontalariaren lapikoa*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-III-26).

AÑORGA, Pello: *Zaintxo*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-15).

ARANA, Aitor: *Mutiko deabrua*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.

ARISTI, Pako: *Elurte bateko ipuinak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-14).

ARRIETA, Yolanda / URBELTZ, Leire: *Amarunen alamandrea*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2009.

ARRIETA, Yolanda: *Agur, ama!* Zornotza, Ibaizabal, 2009.

ARRIETA, Yolanda: *Ongi etorri!* Galdakao, Galdakakoko Udala, 2009.

ARTETXE, Miren: *Hizkirimiri*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.

BASTERRETXE, Jose Inazio: *Ilargi amandrearekin, ikimilikiliklik*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-5).

BIDAURRAZAGA, Eguzkiñe / GAZTANBIDE, Iban: *Herri-zaporea: Errusia. Elurretako erregina*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.

BIDAURRAZAGA, Eguzkiñe / GAZTANBIDE, Iban: *Herri-zaporea: Sahara. Char-tat*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.

BIDAURRAZAGA, Eguzkiñe / GAZTANBIDE, Iban: *Herri-zaporea: Txina. Enperadorearen 55 edalontziak*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.

BILBAO, Leire: *Garazi gerezi*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2009.

BILBAO, Leire: *Martin, egon geldi*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-16).

BUENO, Rai: *Fatima*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-16).

CILLERO GOIRIASTUENA, Javi: *Aurrera, kakarraldo!* Bilbo, Aizkorri, 2009.

EGAFÑA, Arrate: *Ni naizen guztia*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-5).

- EUGI, Jon: *Piraten uhartea*. Donostia, Erein, 2009.
- GORRINDO, Karlos: *Ez dena ere bada*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- HENNEBUTTE MILLARD, Amaia: *Hiru otso. Hiru xerri ttipi*. Uztaritze, Ikas Pedagogia Zentroa, 2009 (2009-XI-21).
- HENNEBUTTE MILLARD, Amaia: *Hiru otso. Otsoa, axeria eta ahuntzak*. Uztaritze, Ikas Pedagogia Zentroa, 2009 (2009-XI-21).
- HENNEBUTTE MILLARD, Amaia: *Hiru otso. Otso gosetua*. Uztaritze, Ikas Pedagogia Zentroa, 2009 (2009-XI-21).
- HEREDIA, Kevin: *Irakurlearenak*, Donostia, Meettok, 2009.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Antso Lizarra*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-XI-11).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Haizearen tunela*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Printzesa begi-zulo*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-16).
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Poltsiko magikoa!* OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Elkarrekin betiko*. OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Jon itritsi da!* OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Bihotz magikoa!* OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Bagoaz mendira!* OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- INTXAURRAGA, Agurtzane: *Teresa eta Galtzagorri. Zirkoa dator!* OIartzun, Banaka Multimedia, 2009.
- IRUSTA, Antton: *Yasuke*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- ITURRALDE, Joxemari: *Jack Destripatzailearen arrastoa*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- ITURRALDE, Joxemari: *Riskyren ipuin politenak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-31).
- IZAGIRRE, Koldo: *Barriola, San Adriango azeria*. Iruñea, Igela, 2009 (2009-IV-24).
- IZAGIRRE, Koldo / OLARIAGA, Antton: *Zangozikin*. Iruñea, Igela, 2009 (2009-IV-24).
- KAZABON, Antton: *Aio, Pelaiol* Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- KAZABON, Antton: *Arre! arre!* Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-15).
- KAZABON, Antton: *Elurretako leopardoaren bila*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- KAZABON, Antton: *Maitez eta minez*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.

- KAZABON, Antton: *Ortzi koloreak*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2009.
- KAZABON, Antton: *Tristan, triste*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-15).
- KAZABON, Antton: *Zipriztin berriak*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- MADINA, Itziar: *Arritxu eta Mago Zurién Anaidia*. Tafalla / Baiona, Txalaparta / Gatuzain, 2009.
- MARTINEZ, Mikel: *Hala bazan 1*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- MARTINEZ, Mikel: *Hala bazan 2*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- MEABE, Miren Agur: *Olatu guztien gainetik*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Egun bat Petre Romanescuren bizitzan*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-5).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Itsasoko Loti Ederra*. Donostia, Elkar, 2009.
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Musuen gustua*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-XI-11).
- MENDIZABAL, Antxiñe: *Nire amak ez dauka erremediorik*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-31).
- MONEDERO, Sergio: *Bilbo, Sorginen zubia*. Delirium, 2009.
- MOUNIER, Sandrine: *Erraldoi xuria / Le géant blanc*. Baiona, Gatuzain, 2009.
- MUGERTZA, Juan Luis: *Hortxe-hortxe, urrun*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- MUGURUZA, Jabier: *Jon eta zaldiak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-5).
- MURUA, Mixel: *Pirritx, Porrotx eta Marimotots. Ane pirata*. Donostia, Elkar, 2009.
- ORMAZABAL, Joxan: *Hitz eta zaunka*. Donostia, Elkar, 2009.
- ORMAZABAL, Joxan: *Zirkua amets*. Iruñea, Pamiela, 2009.
- OSORO, Jasone: *Ezekiel*. Donostia, Elkar, 2009.
- SANTISTEBAN, Karlos: *Aitaren bihotza*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- SANTISTEBAN, Karlos: *Belar-olatueta*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-15).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Ilargi malutak*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- SANTISTEBAN, Karlos: *Txoriak eta habiak*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- SUSPERREGI, Xabier: *Korri, Xalto ta Brinko Jaizkibelgo itsasertzean*. Lezo, Xalto Ta Brinko Animazio Elkarrea, 2009.
- TELLAGORRI, Mikel: *Mari Ttipia eta Kantoni Gaztelugatxen*. Bilbo, Sua, 2009.
- TELLAGORRI, Mikel: *Mari Ttipia Gernikan*. Bilbo, Sua, 2009.
- TELLAGORRI, Mikel: *Mari Ttipia Mirandaolako burdinolan*. Bilbo, Sua, 2009.
- TXILIKU (Jesus Mari Olaizola): *Malanjel Pirata*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-5).
- WALIÑO, Josu: *Hortza galdu du Jonek*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-III-26).

- WALIÑO, Josu: *Izarren artzaina*. Tafalla, Txalaparta, 2009.
- WALIÑO, Josu: *Lepoko minez zegoen hontza*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-III-26).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Ipuin eroa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2009.
- ZUBELDIA, Iñaki / JALON, Estibaliz: *Katalina txitxarra*. Iruñea, Pamiela / Faktoria K, 2009 (2009-IV-1; 2009-??-??).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Salimarentzat oparia*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Xia Tenzinen bidaia miresgarria*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.

8.2. Kantuak

- ASKOREN ARTEAN: *Katramila*. *Goizetik gauerako abesti-jolasak*. Bilbo, Urtxin-txa Eskola, 2009.
- IRIZAR, Juan Carlos: *Txilipristin*. *Haur kantak eta ipuin sorta*. Zarautz, Itxaropena, 2009.
- URBIETA, Imanol: *Txanpirrin Pintxona*. *Haur kantak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VI-11).

8.3. Bertsoak eta koplak

- KAZABON, Antton: *Txirrina kantari*. Donostia, Ikastolen Elkarte, 2009.

8.4. Antzerkia

- OLAIZOLA, Alaitz: *Torrepeko zaldunak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-5).

8.5. Bestelakoak

- ASKOREN ARTEAN: *Etxetxikiko On Manuel Lekuona*. Oiartzun, Oiartzungo Udala, 2009; koordinatzailea: Xabier Susperregi.

9. Literatur aldizkariak

- Ataramiñe*, 8. zenbakia. Bilbo, Ataramiñe, 2009 (2009-XII-4).
- Behinola*, 19. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2009.
- Behinola*, 20. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2009.
- Beterriko Liburua*, 41. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009.
- Beterriko Liburua*, 42. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009.
- Beterriko Liburua*, 43. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009.
- Beterriko Liburua*, 44. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009.
- Egan*, 2009ko 1-2. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2009.

- Egan*, 2009ko 3-4. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2009.
- Erlea*, 1. zenbakia. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-X-9).
- Gvero*, 2. zenbakia. Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2009.
- Hegats*, 43. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2009.
- Hegats*, 44. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2009.
- Idatz & Mintz*, 47. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.
- Idatz & Mintz*, 48. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.
- Jakin*, 170. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-III-15).
- Jakin*, 171. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-V-15).
- Jakin*, 172. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-VII-7).
- Jakin*, 173. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-X-24).
- Jakin*, 174. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-XII-5).
- Jakin*, 175. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2010-I-15).
- Kalegats*, 16. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2009.
- Kalegats*, 17. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2009.
- Karmel*, 265. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009.
- Karmel*, 266. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009.
- Karmel*, 267. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009.
- Karmel*, 268. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009.
- L luma berrien eleak*, 7. zenbakia. Bergara / Donostia, Idazle Eskola / Euskal Idazleen Elkarte, 2009.
- Maiatz*, 48. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-10; 2009-IV-14).
- Maiatz*, 49. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2009 (2010-II-19).
- Xabiroi*, 15. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2009.
- Xabiroi*, 16. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2009.
- Xabiroi*, 17. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2009.
- Xabiroi*, 18. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2009.
- Xabiroi*, zenbaki berezia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2009 (2009-XI-28).

10. Testu zaharrak, berrargitalpenak, bildumak, edizio kritikoak eta antologiak

- ARANA, Aitor: *Urtegi misteriotsua*. Zornotza, Ibaizabal, 2009.
- ARRUE, Antonio: *Idaztiak eta hitzaldiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apal-latzailea: Antonio Zavalá (2009-IV-10).

- ASKOREN ARTEAN: *Bakarka 1*. Donostia, Elkar, 2009.
- ASKOREN ARTEAN: *Zelebrezko tropa*. Irun, Alberdania, 2009; apailatzailea: Inazio Mujika Iraola.
- DAVANT, Jean-Louis: *Zuberoako literaturaz. Antologia laburra*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-IV-14; 2009-VIII-28).
- ASKOREN ARTEAN: *Desira plazer 68/08. Euskal poesia erotikoaren antologia*. Tafalla, Txalaparta, 2009; apailatzaileak: Igor Estankona, Edorta Jimenez eta Josune Muñoz.
- BILBAO, Felix: *Ipuin-barreka*. Bilbo / Morga, Labayru Ikastegia / Morgako Udala, 2009.
- ETXANIZ ERLE, Xabier: *Puntan punta bat. Haur folkloreaken bilduma*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-X-24).
- ETXEBARRIA, Nagore / APRAIZ, Ainara: *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoi-tegia*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009.
- ETXEPARE LANDERRETXE, Jean: *Iturraldea*. Baiona, Euskaltzaleen Biltzarra, 2009; apailatzailea: Jon Sudupe (2009-III-15).
- GARATE, Gotzon: *New York, New York*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-15).
- IRATZEDER (Xabier Dihartze): *Iratzederren antzerki kaierak*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-III-29; 2009-V-6).
- IZAGIRRE, Koldo: *Euzkadi merezi zuten*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-XII-4).
- LAFITTE, Piarres: *Lafitteren antzerki kaierrak*. Alegia, Hiria, 2009.
- LEIZARRAGA, Joanes: *Kalendreru*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apailatzailea: Xabier Kintana.
- LIZARRUSTI (Santiago Ezkerra Beltza): *Bizitza eta lanak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apailatzailea: Andres Iñigo.
- MAÑARIKO (Errose Bustintza): *Ipuinik ipuin Mañarian gora*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2009; apailatzailea: Nagore Etxebarria.
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Joxemeren asmazioak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-31).
- URKIZU, Patri: *Teatro vasco*. Madril, UNED, 2009 (2009-IV-15).
- UZTAPIDE (Manuel Olaizola): *Lengo egunak gogoan*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-VI-3).
- ZALDUBI (Gratien Adema): *Artzain beltzaren neurtitzak*; apailatzailea: Henri Duhau Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-IV-14).

Lehen eranskina: *Berria* egunkariko kritikak 2009an

- ALBERDI, Pedro: *Carlos esaten zioten gizona*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XI-22, Bixente Serrano Izko).
- AGIRRE, Katixa: *Ez naiz sirena bat, eta zer?* Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-20, Imanol Mercero).
- AGIRRE, Katixa: *Habitat*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-12, Mikel Ayerbe).
- AGUILAR, Luisa: *Tximeleta belarriak*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela / Kalandranka, 2008 (2009-VI-21, Imanol Mercero).
- ALBERDI, Uxue: *Aulki-jokoa*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-10, Mikel Ayerbe).
- ALTUBE, Xabier: *Ihes-lerroak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-VI-14, Bixente Serrano Izko).
- AÑORGA, Pello: *Zaintxo*. Donostia, Erein, 2009 (2009-XI-29, Imanol Mercero).
- ANSO, Martin: *Ele zahar, ele berri*. Irun, Alberdania, 2008 (2009-II-8, Bixente Serrano Izko).
- AÑORGA, Pello: *Burua*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VII-19, Imanol Mercero).
- AÑORGA, Pello: *Ipuin-kontalariaren lapikoa*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-V-10, Imanol Mercero).
- ARANGUREN, Jorge G.: *Xomorroak ate azpitik*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Juan Kruz Igerabide (2009-XI-1, Imanol Mercero).
- ARISTI, Pako: *Elurte bateko ipuinak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-15, Imanol Mercero).
- ARNAL, Txabi: *Elefante maitemindua*. Zornotza, Ibaizabal, 2008 (2009-IV-12, Imanol Mercero).
- ARRETXE, Jon: *Fatum*. Donostia, Elkar, 2008 (2009-II-1, Mikel Ayerbe).
- ARRIETA, Yolanda: *Off-On*. Donostia, Erein, 2009 (2009-X-4, Mikel Ayerbe).
- ASKOREN ARTEAN: *Haginetako mina. Euskal gatazkari buruzko ipuinen antologia bat*. Tafalla, Txalaparta, 2008; koordinatzailea: Mikel Soto (2009-I-11, Beñat Sarasola).
- ATXAGA, Bernardo: *Zazpi etxe Frantzian*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-IV-19, Bixente Serrano Izko).
- AZKARRAGA ETXAGIBEL, Joseba: *Berandu baino lehen. Erretratuak XXI. mendeari*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-VI-28, Bixente Serrano Izko).
- BAQUEDANO, Lucía: *Kuku egiten ez zekien erlojua*. Donostia, Erein, 2009; itzultzailea: Rosetta Testu Zerbitzuak (2009-VII-19, Imanol Mercero).

- BARANDIARAN, Alberto: *Postkronikak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VII-12, Bixente Serrano Izko).
- Behinola* aldizkaria, 18. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarteak, 2008 (2009-III-1, Imanol Mercero).
- BERNER, Rotraut Susanne: *Txarliren kontuak*. Irun, Alberdania, 2008; itzultzailea: Irati Elorrieta (2009-II-15, Imanol Mercero).
- BERNHARD, Thomas: *Alferrikaldua*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Ibon Uribarri (2009-IX-27, Beñat Sarasola).
- BILBAO, Leire: *Martin, egon geldi*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-20, Imanol Mercero).
- BORDA, Xabi: *Gulliverren lokarriak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XI-22, Beñat Sarasola).
- CANO, Harkaitz: *Zinea eta literatura. Begiaren ajeak*. Donostia, Elkar, 2008 (2009-I-4, Mikel Ayerbe).
- CARO, Sylvet: *Bataklon Ilargialden*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Kattalin Totorika (2009-XI-15, Imanol Mercero).
- CASALDERREY, Fina: *Ez ezkondu, aital*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Juan Martin Elexpuru (2009-VI-7, Imanol Mercero).
- CHESSA, Francesca: *Hollyren bota gorriak*. Donostia, Ttarttalo, 2008; itzultzailea: Aiora Jaka (2009-IV-12, Imanol Mercero).
- CHRISTIE, Agatha: *Bikarioetxeko hilketa*. Iruñea, Igela, 2008; itzultzailea: Itziar Diez de Ultzurrun (2009-III-29, Mikel Ayerbe).
- CHRISTIE, Agatha: *Hilketa lokartua*. Iruñea, Igela, 2008; itzultzailea: Xabier Aristegieta (2009-III-29, Mikel Ayerbe).
- CILLERO GOIRIASTUENA, Javi: *Aurrera, kakarraldol*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-IX-6, Imanol Mercero).
- COLLINS, Suzanne: *Gose Jokoak*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Koro Navarro (2009-VII-19, Mikel Ayerbe).
- COLLINS, Wilkie: *Ilargi-harria*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2008; itzultzailea: Antton Olano (2009-II-22, Bixente Serrano Izko).
- CORDON, Sara: *Marco Polo abenturazalea*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Martin Anso (2009-X-4, Imanol Mercero).
- CUVI, Nicolas: *Darwin bidaiaria*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Martin Anso (2009-X-4, Imanol Mercero).
- DEDIEU, Thierry: *Yakouba*. Baiona, Ikas Pedagogia Zentroa, 2008; itzultzailea: Daniel Landart (2009-I-18, Imanol Mercero).
- DE PENNART, Geoffroy: *Otso bihozbera*. Baiona, Ikas Pedagogia Zentroa, 2008; itzultzailea: Mixel Jorajuria (2009-I-18, Imanol Mercero).

- DOUGLAS, Albert: *Oscar Wilde eta biok*. Alegia, Hiria, 2008; itzultzailea: Aitor Arana (2009-IV-5, Bixente Serrano Izko).
- EGAÑA, Arrate: *Ni naizen guztia*. Donostia, Erein, 2009 (2009-IV-26, Imanol Mercero).
- ELORRIAGA, Unai: *Londres kartoizkoa da*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-11, Beñat Sarasola).
- ETXANIZ ROJO, Xabier: *Ekialdetik iritsi zen Enara*. Irun, Alberdania, 2008 (2009-III-8, Bixente Serrano Izko).
- ETXARTE, Hedoi / URRUTIA, Alain M.: *Ihes ederra*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-XI-15, Mikel Ayerbe).
- ETXEGOIEN, Fermin: *Autokarabana*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-X-25, Bixente Serrano Izko).
- EUGI, Jon: *Piraten uhartea*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-29, Imanol Mercero).
- FRIEDRICH, Joachim: *Papa Noelen kasua*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009; itzultzailea: Yolanda Arrieta (2009-XII-13, Imanol Mercero).
- FRIERA, Iñaki: *Zureak egin du*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-XII-13, Mikel Ayerbe).
- FUNKE, Cornelia: *Tinta-bihotz*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Naroa Zubillaga (2009-X-18, Imanol Mercero).
- GABILONDO, Joseba: *Apokalipsia guztioi erakutsia*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-24, Mikel Ayerbe).
- GALFARSORO, Imanol: *Subordinazioaren kontra*. Iruñea, Pamiela, 2008 (2009-II-22, Beñat Sarasola).
- GARATE, Gotzon: *New York, New York*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-31, Beñat Sarasola).
- GENÉ CAMPS, Marta: *Sugandila-buztan zopa*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009; itzultzailea: Manu Arrasate (2009-X-18, Imanol Mercero).
- GHAZY, Randa: *Gaur ez dut inor hilko*. Zornotza, Ibaizabal, 2009; itzultzailea: Aitor Arana (2009-XII-27, Imanol Mercero).
- GIL, Carmen: *Aharrausi printzesa*. Tafalla, Txalaparta, 2009; itzultzailea: Arkaitz Goikoetxea (2009-XII-27, Imanol Mercero).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Axola ez duenean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-VI-21, Mikel Ayerbe).
- GREJNIEC, Michael: *Nola dastatu ilargia?* Pontevedra, Kalandraka, 2009; itzultzailea: Koldo Izagirre (2009-V-10, Imanol Mercero).
- GUILLAN, Oier: *Eskuen sustraiak*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-X-25, Beñat Sarasola).

- HERNANDEZ ABAITUA, Mikel: *Ramon Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2008 (2009-VI-14, Beñat Sarasola).
- HOFFMAN, Heinrich: *Peru Tximaluze*. Zeberio, Zeberioko Udala, 2008; itzultzaileak: Jürgen Lange eta Jurek Ziemkiewicz (2009-I-4, Imanol Mercero).
- HUSTON, Nancy: *Jaiotze markak*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Iñigo Errasti (2009-XI-8, Bixente Serrano Izko).
- IGARTUA, Karmele: *Denbora enaren hegaletan*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-XII-20).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Haizearen tunela*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009 (2009-XI-29, Imanol Mercero).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Printzesa begi-zulo*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-20, Imanol Mercero).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Gu bezalako heroiak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VI-28, Beñat Sarasola).
- IRASTORTZA, Tere: *Izendaezinaz*. Iruñea, Pamiela, 2008 (2009-I-11, Bixente Serrano Izko).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Haragiaren gauak eta egunak (Orbetarrak II)*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XII-6, Bixente Serrano Izko).
- IZAGIRRE, Koldo / OLARIAGA, Antton: *Zangozikin*. Iruñea, Igela, 2009 (2009-V-24, Imanol Mercero).
- IZQUIERDO, Fertxu: *Mendeko borroka (Assalto a Roma)*. Pamiela, 2008 (2009-III-15, Mikel Ayerbe).
- JADOUL, Emile: *Oilobustia*. Donostia, Tarttalo, 2008; itzulpena: Aztiri Itzulpen Zerbitzuak (2009-IV-12, Imanol Mercero).
- JAIO, Karmele: *Musika airean*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XI-8, Beñat Sarasola).
- JIMENEZ, Irati: *Nora ez dakizun hori*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-19, Beñat Sarasola).
- KAZABON, Antton: *Elurretako leopardoaren bila*. Zornotza, Ibaizabal, 2009 (2009-XII-27, Imanol Mercero).
- KINTANA, Jurgi: *Urre urdinaren lurrina. Euskal idazle galduaren bila (1810-1940)*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-X-11, Bixente Serrano Izko).
- KONNECKE, Ole: *Antton eta Eguberrietako oparia*. Irun, Alberdania, 2008; itzultzaileak: Lola Erkizia eta Inazio Mujika Iraola (2009-XI-29, Imanol Mercero).
- KONNECKE, Ole: *Antton eta neskak*. Irun, Alberdania, 2008; itzultzaileak: Lola Erkizia eta Inazio Mujika Iraola (2009-III-1, Imanol Mercero).

- KUNDERA, Milan: *Izatearen arintasun jasanezina*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Karlos Cid Abasolo (2009-IX-13, Bixente Serrano Izko).
- KURKOV, Andrei: *Piknika izotzetan*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Olga Martinez de Marigorta (2009-XII-13, Imanol Mercero).
- KURKOV, Andrei: *Piknika izotzetan*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Olga Martinez de Marigorta (2009-XII-20, Bixente Serrano Izko).
- LARRETxea, Hasier: *Azken bala / La última bala*. Sevilla, Point de Lunettes, 2008 (2009-III-22, Beñat Sarasola).
- LAUZIRIKA, Txili: *Tatuaia bat ene begietan*. Zarautz, Susa, 2008 (2009-II-8, Beñat Sarasola).
- LEONÉ, Santiago: *Euskal Herria XIX. mendeko bidaiia-liburuetan*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-IX-13, Beñat Sarasola).
- LESSING, Doris: *Belarra kantari*. Donostia, Elkar, 2008; itzultzailea: Koro Navarro (2009-III-8, Beñat Sarasola).
- LINAZASORO, Karlos: *Urperatze handia*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XI-1, Mikel Ayerbe).
- LIONNI, Leo: *Munduko etxerik handiena*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela / Kalandraka, 2008; itzultzailea: Joxemari Iturralde (2009-I-18, Imanol Mercero).
- LOBEL, Arnold: *Txerritxo*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela / Kalandraka, 2009; itzultzailea: Manu Lopez Gaseni (2009-XI-1, Imanol Mercero).
- LODGE, Jo: *Hora zoaz, Kroko? Zornotza, Ibaizabal*, 2009; itzultzailea: Iñaki Zubeldia (2009-V-24, Imanol Mercero).
- LOPEZ Gaseni, Manu: *Mozorroa ispiluan*. Donostia, Erein, 2008 (2009-II-15, Mikel Ayerbe).
- LUJANBIO, Nere: *Oteiza, jenio hutsa*. Donostia, Elkar, 2008 (2009-IV-26, Mikel Ayerbe).
- LUKU, Antton: *Euskal kultura ?* Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-IX-27, Bixente Serrano Izko).
- MACHADO DE ASSIS, Joaquim: *On Casmurro*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Josu Zabaleta (2009-XII-6, Beñat Sarasola).
- MADARIAGA, Juanra: *Eroriaren logika*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-VII-26, Beñat Sarasola).
- MAGDALENA, Peru: *Ilania*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2008 (2009-III-15, Imanol Mercero).
- MARTINEZ DE LA PERA, Galo: *Musu truk. Balizko negoziazioa ETaren eta euskaldunon artean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-17, Bixente Serrano Izko).

- MARTINEZ DE LEZEA, Toti: *Nur eta oihan misteriotsua*. Donostia, Erein, 2009; itzultzailea: Rosetta Testu Zerbitzuak (2009-VI-7, Imanol Mercero).
- McDONALD, Megan: *Judy Moody etorkizun-igarle*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2008; itzultzaileak: Koldo Biguri eta Lurdes Auzmendi (2009-III-29, Imanol Mercero).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Egun bat Petre Romanescuren bizitzan*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-24, Imanol Mercero).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Joxemeren asmazioak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-X-18, Imanol Mercero).
- MODIANO, Patrick: *Udaberi alua*. Iruñea, Igela, 2008; itzultzailea: Pello Lizarralde (2009-I-25, Beñat Sarasola).
- MUGURUZA, Jabier: *Jon eta zaldia*. Donostia, Erein, 2009 (2009-V-10, Imanol Mercero).
- MURAKAMI, Haruki: *Gauaren sakonean*. Donostia, Erein, 2009; itzultzailea: Ibon Uribarri (2009-XII-27, Mikel Ayerbe).
- NÉMIROVSKY, Irène: *Arimen maisua*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Mikel Garmendia (2009-XI-29, Mikel Ayerbe).
- ORMAZABAL, Joxan: *Hitz eta zaunka*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VI-7, Imanol Mercero).
- OSORO, Jasone: *Ezekiel*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XI-15, Imanol Mercero).
- PENADES, Josu: *Jantzi beltz bi*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-31, Bixente Serrano Izko).
- PERUARENA, Mikel: *Ez obeditu inori*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-V-3, Beñat Sarasola).
- PLATONOV, Andrei: *Lubakia*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Iker Sancho (2009-VII-26, Bixente Serrano Izko).
- RIDDELL, Chris: *Ottoline eta kateme horia*. Zornotza, Ibaizabal, 2008; itzultzailea: Aitor Arana (2009-III-15, Imanol Mercero).
- RODARI, Gianni: *Margolaria*. Zornotza, Ibaizabal, 2008; itzultzailea: Juan Kruz Igerabide (2009-I-4, Imanol Mercero).
- ROTH, Philip: *Suminez*. Donostia, Meettok, 2009; itzultzailea: Nagore Tolosa (2009-VI-7, Mikel Ayerbe).
- SANCHEZ PIÑOL, Albert: *Larrua hotz*. Tafalla, Txalaparta, 2009; itzultzaileak: Lander Garro eta Zigor Garro (2009-V-3, Bixente Serrano Izko).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Txoria* eta *habiak*. Zornotza, Ibaizabal, 2009 (2009-IV-26, Imanol Mercero).
- SARASOLA, Asier: *Poems everybody, poems!* Erreterria, BatBada, 2009 (<http://batBada.blogspot.com/>) (2009-VII-5, Mikel Ayerbe).

- SARRIONANDIA, Joseba: *Munduko zazpi herrialdetako ipuinak*. Iruña, Pamiela, 2008 (2009-II-15, Imanol Mercero).
- SERRES, Alain: *Eta Guernica margotu du Picassok*. Irun, Alberdania, 2008; itzultzailea: Joxan Elozegi (2009-I-4, Imanol Mercero).
- SCHNEIDER, Anne: *Ekilorea*. Donostia, Ttarttalo, 2009; itzulpena: Aztiri Itzulpen Zerbitzuak (2009-VII-19, Imanol Mercero).
- SCHNEIDER, Anne: *Handitzen naizenean txakurra izan nahi dut*. Donostia, Ttarttalo, 2009; itzulpena: Aztiri Itzulpen Zerbitzuak (2009-IX-6, Imanol Mercero).
- SCHNITZLER, Arthur: *Hildakoek ez dute hitz egiten*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Ainhoa Irazustabarrena (2009-VII-12, Beñat Sarasola).
- SCHUBERT, Ingrid / SCHUBERT, Dieter: *Mailu zopa*. Donostia, Ttarttalo, 2008; itzultzailea: Aiora Jaka (2009-IV-26, Imanol Mercero).
- SILVEIRA, Xabier: *Maradona. Barrilete kosmikoa*. Tafalla, Txalaparta, 2008 (2009-II-15, Imanol Mercero).
- SLEGERS, Liesbet: *Nire urtebetetzea*. Zornotza, Ibaizabal, 2009; itzultzailea: Patxi Ezkiaga (2009-VI-21, Imanol Mercero).
- SLEGERS, Liesbet: *Txomin*. Zornotza, Ibaizabal, 2009; itzultzailea: Aitor Arana (2009-XI-15, Imanol Mercero).
- SOBRINO, Javier: *Basoak badu sekretu bat*. Tafalla, Txalaparta, 2009; itzultzailea: Arkaitz Goikoetxea (2009-XII-13, Imanol Mercero).
- SOUBELET, Xabier: *Izotzetik izanera*. Baiona, Elkar, 2008 (2009-III-22, Bixente Serrano Izko).
- SUSPERREGI, Xabier: *Behin batean?alegia*. Oiartzun, Oiartzungo Udala, 2008 (2009-III-29, Imanol Mercero).
- TAIA, Abdela: *Malenkonía arabiar bat*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Patxi Zubizarreta (2009-IX-6, Mikel Ayerbe).
- TXILIKU (Jesus Mari Olaizola): *Malanjel Pirata*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-6, Imanol Mercero).
- UBEDA, Garbiñe: *Mila ezker*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-IX-20, Mikel Ayerbe).
- VALENTINE, Jenny: *Violet Park-en bidetik*. Irun, Alberdania, 2008; itzultzailea: Iñigo Errasti (2009-I-18, Mikel Ayerbe).
- VILARDELL BALASCH, Victor: *Clara Campoamor, emakumeen eskubideen defentsan*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Martin Anso (2009-X-4, Imanol Mercero).
- WALIÑO, Josu: *Bederatzi ateak*. Tafalla, Txalaparta, 2008 (2009-III-1, Mikel Ayerbe).

- WERFEL, Franz: *Batxillerren eguna*. Iruñea, Igela, 2008; itzultzailea; Juan Luis Agirre (2009-IV-5, Beñat Sarasola).
- ZALDUA, Iban: *Euskaldun guztion aberria*. Irun, Alberdania, 2008 (2009-I-25, Bixente Serrano Izko).
- ZAPIAIN, Markos: *Talatik tiroka*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-17, Beñat Sarasola).
- ZELIK, Raul: *Lagun armatua*. Tafalla, Txalaparta, 2009; itzultzailea: Eduardo Matauko (2009-X-18, Mikel Ayerbe).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Lapurrak zooan*. Zornotza, Ibaizabal, 2008 (2009-III-1, Imanol Mercero).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Xia Tenzinen bidaia miresgarria*. Zornotza, Ibaizabal, 2009 (2009-VI-21, Imanol Mercero).

Bigarren eranskina: Berría egunkariko erreseina laburrak 2009an

- ALBERDI, Uxue: *Aulki-jokoa*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-26).
- ALDAI, Nikolas / ESNAL, Pello: *Uztapide bat-batean*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-V-31).
- AGIRRE, Katixa: *Habitat*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-III-1).
- AGIRRE, Txomin: *Gutunak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2008; apailatzailea: Sebastian Gartzia Trujillo (2009-I-25).
- AGUIRRE, Javier: *Aristotelesen ?Metafisika?ri sarrera*. Donostia, Jakin, 2009 (2009-II-22).
- ANDREU, Martin: *Wendyk hegan ikasi zuen gaua*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Miren Artetxe (2009-IV-5).
- AÑORGA, Pello: *Ipuin-kontalariaren lapikoa*. Bilbo, Aizkorri, 2009 (2009-III-29).
- ARANA, Aitor: *Egin bedi zure nahia*. Alegia, Hiria, 2008 (2009-I-11).
- ARISTI, Pako: *Elurte bateko ipuinak*. Donostia, Erein, 2009 (2009-III-22).
- ARKOTXA, Aurelia: *Fragmentuak*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2008 (2009-V-3).
- ARRIETA, Yolanda: *Off-On*. Donostia, Erein, 2009 (2009-VII-12).
- ARRIOLA, Jose Manuel: *Mondragoiko kaleziañaren bertsoak*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2008; apailatzailea: Antonio Zavala (2009-I-18).
- ARRUE, Antonio: *Idaztiak eta hitzaldiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apailatzailea: Antonio Zavala (2009-IV-19).
- ASKOREN ARTEAN: *Bakarka I*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-III-15).

- ASKOREN ARTEAN: *Berriaren itzalean*. Donostia / Etxarri-Aranatz, Erein / Nafarroa Oinez, 2009 (2009-VI-14).
- ASKOREN ARTEAN: *Mikel Atxaga bidegilea*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2009; koordinatzailea: Elixabete Garmendia (2009-IV-5).
- AZKARATE, Kruz: *Ondorengoak jakin dezaten*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-X-4).
- AZKONA, Josetxo: *Arbola naiz, eta zuhaitza*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-24).
- AZKONA, Josetxo: *Arbola naiz, eta zuhaitza*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-IX-6).
- AZKUE, Imanol: *Oihanaren koadernoak*. Zumaiak, Inpernupe Kultur Elkarteak, 2008 (2009-II-15).
- AZURMENDI, Joxe: *Azken egunak Gandiagarekin. Adiskidearen heriotzaren aurrean bakarriketak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-13).
- BALLINGER, Bill S.: *Segundorik luzeena*. Iruñea, Igela, 2009; itzultzailea: Xabier Olarra (2009-XII-6).
- BARANDIARAN, Alberto: *Postkronikak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-V-17).
- BARRIO, Pablo: *Armiarmategian (Isil-mihisilka)*. Bilbo, Artezblai, 2009 (2009-V-24).
- Behinola* aldizkaria, 18. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarteak, 2008 (2009-II-1).
- Behinola* aldizkaria, 19. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarteak, 2009 (2009-V-31).
- BENGOETXEA, Juan Bautista: *Cyborgaren otzantasuna*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IV-19).
- BERASALUZE, Gari: *Elkano. Itsasoak emandako bizitza*. Tafalla, Txalaparta, 2008 (2009-I-25).
- BERNHARD, Thomas: *Alferrikaldua*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Ibon Urbarri (2009-VII-19).
- Bertsolari* aldizkaria, 72. zenbakia. Donostia, Bertsozale Elkarteak, 2008 (2009-II-22).
- Bertsolari* aldizkaria, 73. zenbakia. Donostia, Bertsozale Elkarteak, 2008 (2009-VI-7).
- Beterriko Liburua* aldizkaria, 42. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009 (2009-VI-14).
- Beterriko Liburua* aldizkaria, 43. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2009 (2009-X-11).
- BOBBIO, Norberto: *Demokraziaren etorkizuna*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasisoak, 2009; itzultzailea: Koldo Biguri (2009-IX-27).

- BORDA, Xabi: *Gulliverren lokarriak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-13).
- BRUSATIN, Manlio: *Koloreen historia*. Donostia, Gaiak, 2008; itzultzailea: Andoni Sarriegi (2009-III-8).
- BUSTILLO, Fernando / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Ekain: *Ura, gizadiaren ondarea*. Donostia, Gaiak, 2009 (2009-X-11).
- CASALDERREY, Fina: *Ez ezkondu, aital*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Juan Martin Elexpuru (2009-IV-5).
- CLOTTE, Jean / LEWIS-WILLIAMS, David: *Historiaurreko xamanak*. Donostia, Gaiak, 2009; itzultzailea: Julen Kaltzada (2009-VI-7).
- COLLINS, Suzanne: *Gose jokoak*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Koro Navarro (2009-VI-14).
- CRICK, Francis: *Bai asmo eroa*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2008; itzultzailea: Iñaki Iñurrieta (2009-III-8).
- CURIE, Eve: *Madame Curie*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2008; itzultzailea: Irati Bereau (2009-III-1).
- CUVI, Nicolas: *Darwin bidaiaria*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Martin Anso (2009-IX-13).
- DARRIEUSSECQ, Marie: *Herria*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Xabier Payà (2009-XII-20).
- DAVANT, Jean-Louis: *Zuberoako literaturaz. Antologia laburra*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-V-10).
- ELKOROBEREZIBAR, Miguel Angel: *Serafin Esnaola. Herrigintzaren erretratua*. Donostia, Miguel Angel Eloroberezibar, 2009 (2009-XI-22).
- ELORRIAGA, Unai: *Londres kartoizkoa da*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-18).
- ETXAMENDI, Eñaut: *Idazlanen bilduma 1*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-12).
- ETXAMIZ ERLE, Xabier: *Puntan punta bat. Haur folkloreaken bilduma*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-XI-1).
- ETXEBERRIA, Joseba: *Zientziaren akatsak*. Donostia, Gaiak, 2009 (2009-IV-26).
- ETXEBERRIA, Martin / ETXEBERRIA, Xabier: *Arrain abisalak*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-VII-5).
- ETXEGOIEN, Fermin: *Autokarabana*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-IX-20).
- EUSKALTZAINDIA: *Hiztegi batua*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2008 (2009-I-25).
- Euskera aldizkaria*, 2008ko 2. zenbakia. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-X-25; 2009-XI-15).
- FERNANDEZ DE LARRINO, Kepa: *Ikergaiak eta adierazpenak antropologia soziokulturalean*. Donostia, Utriusque Vasconiae (2009-XI-22).

- FERNANDEZ PAZ, Agustin: *Maitasuna da geratzen den bakarra*. Donostia, Elkar, 2009; itzultzailea: Uxue Alberdi (2009-VI-7).
- FLEM, Lydia: *Nola banandu nintzen neure alaba eta neure ia-semearengandik*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Joxan Elozegi (2009-XII-13).
- FREUD, Sigmund: *Egonezina kulturari*. Donostia, Gaiak, 2009; itzultzaileak: Xabier Insausti eta Jesus Mari Intxauspe (2009-XI-29).
- FOSSEY, Dian: *Gorilak lainopear*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Koro Navarro (2009-X-25).
- FRIEDRICH, Joachim: *Papa Noelen kasua*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009; itzultzailea: Yolanda Arrieta (2009-XI-22).
- GAVALDA, Anna: *Maite nuen*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Xabier Payà (2009-XII-27).
- GARIKANO, Asun: *Far Westeko Euskal Herria*. Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-XII-20).
- GELLNER, Ernest: *Nazioak eta nazionalismoak*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Juan Garzia (2009-XII-6).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Axola ez duenean*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-10).
- GOSCINNY, René / UDERZO, Albert: *Asterix eta Obelixen urtebetetzea*. Bartzelona, Salvat, 2009; itzultzailea: ?? (2009-XI-1).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Ardo zopak*. Alegia, Hiria, 2009 (2009-XI-29).
Hemen aldizkaria, 21. zenbakia. Gasteiz, Frontera, 2009 (2009-III-15).
Hemen aldizkaria, 22. zenbakia. Gasteiz, Frontera, 2009 (2009-VII-12).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Haizearen tunela*. Bilbo, Edebé-Giltza, 2009 (2009-XI-15).
- IRAOLA, Patxi: *Naizen apurra*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-XI-29).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Haragiaren gauak eta egunak (Orbetarrak II)*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-IX-6).
- IRURZUN, Patxi: *Mozart, musikari txiki handi bat*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Miren Arratibel (2009-IX-27).
Jakin aldizkaria, 170. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-III-22).
Jakin aldizkaria, 172. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2009 (2009-VII-26).
- JIMENEZ, Edorta: *Stock 13*. Tafalla, Txalaparta, 2009 (2009-XII-27).
- JIMENEZ, Irati: *Nora ez dakizun hori*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-III-29).
Kalegats aldizkaria, 16. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2009 (2009-VI-21).

- Karmel aldizkaria, 265. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009 (2009-III-22).
- Karmel aldizkaria, 266. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009 (2009-VII-19).
- Karmel aldizkaria, 267. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2009 (2009-XI-8).
- KAZABON, Antton: *Ametsak lo!* Bilbo, Gero-Mensajero, 2008 (2009-II-8).
- KINTANA, Jurgi: *Intelektuala nazioa eraikitzen: R.M. Azkueren pentsaera eta obra.* Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-VI-28).
- KINTANA, Jurgi: *Urre urdinaren lurrina. Euskal idazle galduaren bila (1810-1940).* Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-VII-19).
- LEIZARRAGA, Joanes: *Kalendrera.* Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apailatzailea: Xabier Kintana (2009-XI-8).
- LEON, Donna: *Heriotzarako jantzia.* Donostia, Erein, 2009; itzultzailea: Jesus Mari Lasa (2009-XII-20).
- LINAZASORO, Karlos: *Etxe hutsean.* Irun, Alberdania, 2009 (2009-VI-28).
- LIZARRUSTI (Santiago Ezkerra Beltza): *Bizitza eta lanak.* Bilbo, Euskaltzaindia, 2009; apailatzailea: Andres Iñigo (2009-X-11).
- LIZASO, Izarne: *Pertsona helduen bizitza kalitatea.* Donostia, Utriusque Vasconiae, 2009 (2009-XII-6).
- LUKU, Antton: *Euskal kultura ?* Iruñea, Pamiela, 2009 (2009-IV-12).
- MADARIAGA, Juanra: *Eroriaren logika.* Zarautz, Susa, 2009 (2009-IX-6).
- MAGDALENA, Peru: *Ilania.* Bilbo, Gero-Mensajero, 2008 (2009-II-8).
- MAIMON, Moseh ben: *Alderraien gidaria II.* Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak S.A., 2008; itzultzailea: Xabier Kintana (2009-I-4).
- MANKELL, Henning: *Aurpegirik gabeko hiltzaileak.* Donostia, Erein, 2009; itzultzailea: Juan Mari Mendizabal (2009-XII-13).
- MANTXI (Jon Manzidor): *la dena. Komiki bilduma, 1997-2007.* Zumaia, Mantxi (egile-editore), 2009 (2009-VII-5).
- MARTINEZ DE LA PERA, Galo: *Musu truk. Balizko negoziazioa ETArean eta euskaldunon artean.* Irun, Alberdania, 2009 (2009-V-3).
- MASANNEK, Joachim: *Futbolari basatiak. Felix urakana.* Bilbo, Gero-Mensajero, 2008; itzultzailea: Ione Pagonabarraga Urionaguena (2009-II-8).
- MASANNEK, Joachim: *Futbolari basatiak. Leon eslalom-dribatzailea.* Bilbo, Gero-Mensajero, 2008; itzultzailea: Ione Pagonabarraga Urionaguena (2009-II-8).
- MINSKY, Marvin: *Gogoaren elkarte.* Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Itziar Laka (2009-XII-27).

- MITHEN, Steven: *Neanderthal kantariak*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2008; itzultzailea: Iraia Yetano (2009-III-1).
- MORILLO, Fernando: *Zure arimaren truke*. Tafalla, Txalaparta, 2008 (2009-I-18).
- MUNDINA: *Animalien inauteria*. Legutio, Sauré, 2008; itzultzailea: Xabier Armentaritz (2009-I-18).
- MURUA URIA, Imanol / TORREALDAI, Joan Mari: *Euskaltzaindia, ekin eta jarrai*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-XI-1).
- Nabarra aldizkaria, 100. zenbakia. Iruñea, Nabarrera.com, 2009 (2009-VII-26).
- NARBAIZA, Antxon: *Muguruza aita-semeak. Medikuntza eta jakin-mina*. Eibar. Eibarko Udala, 2008 (2009-I-11).
- NOBLIA, Odon: *Ametsa*. Baiona, Maiatz, 2009 (2009-IV-26).
- O'CONNOR, Flannery: *Ez da erraza gizon on bat aurkitzea*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Itziar Otegi (2009-X-4).
- ORMAETXEA, Unai: *Mario, haritik tiraka*. Donostia, Lanku, 2008 (2009-I-11).
- ORMAZABAL, Jone: *Goierriko egitura industrialaren erradiografia*. Lazkao, Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte / Maizpide Euskaltegia / Lazkaoko Udala, 2008 (2009-IV-19).
- OSORO, Jasone: *Ezekiel*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-X-18).
- PEILLEN, Txomin: *Biziaren hiztegi*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-V-3).
- PENADES, Josu: *Jantzi beltz bi*. Irun, Alberdania, 2009 (2009-IV-12).
- PLATONOV, Andrei: *Lubakia*. Irun / Donostia, Alberdania / Elkar, 2009; itzultzailea: Iker Sancho (2009-IX-20).
- POPPER, Karl: *Gizarte irekia eta haren etsaiak II*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Josu Zabaleta (2009-V-17).
- RIEV aldizkaria, 54-1. zenbakia. Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2009 (2009-VII-26).
- RUBIA, Francisco J.: *Zer da burmuinari buruz dakizuna?* Donostia, Gaiak, 2009; itzultzailea: Kalegana (2009-XI-15).
- ROBINSON, Richard: *Ogi xerra zergatik erortzen den beti gurinaren alde. Murphyren legearen zientzia ezkutua*. Donostia, Gaiak, 2009; itzultzailea: Julen Kaltzada (2009-III-29).
- RODRIGUEZ, Fito: *Jerusalem, Xalimen hiria*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2008 (2009-I-4).
- RODRIGUEZ, Hannot: *Arriskuaren eraketa dinamikak. Arriskua gobernatzeko proposamen konposizionala*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2008 (2009-II-15).

- ROTH, Phillip: *Suminez*. Donostia, Meettok, 2009; itzultzailea: Nagore Tolosa (2009-V-24).
- RUIZ MANZANOS, Anartz: *Software kaltegarriak*. Usurbil, Elhuyar Fundzioa, 2008 (2009-I-4).
- POINCARÉ, Henri: *Zientzia eta hipotesia*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Andoni Sarriegi (2009-X-4).
- SALABERRI ZARATIEGI, Patxi: *Izen ttipiak euskaraz*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-VII-5).
- SANCHEZ PIÑOL, Albert: *Larrua hotz*. Tafalla, Alberdania, 2009; itzultzaileak: Lander Garro eta Zigor Garro (2009-III-8).
- Senex aldizkaria*, 36. zenbakia. Donostia, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretuen Elkarte, 2009 (2009-II-15).
- Senex aldizkaria*, 37. zenbakia. Donostia, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretuen Elkarte, 2009 (2009-XI-8).
- SERRANO, Asier: *Erlojugilea*. Tafalla, Txalaparta, 2009 (2009-VI-21).
- TAIA, Abdelá: *Malenkonia arabiar bat*. Irun, Alberdania, 2009; itzultzailea: Patxi Zubizarreta (2009-VI-28).
- UBEDA, Garbiñe: *Mila ezker*. Zarautz, Susa, 2009 (2009-V-31).
- ULAZIA, Alain / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Alfontso; *Oppenheimer eta Manhattan Proiektua*. Donostia, Gaiak, 2009 (2009-X-18).
- URBIETA, Imanol: *Nire ibilbide pedagogikoa*. Donostia, Elkar, 2009; apailatzailea: Hik Hasi (2009-VI-21).
- UZTAPIDE (Manuel Olaizola): *Lengo egunak gogoan*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-VII-12).
- VILARDELL BALASCH, Victor: *Clara Campoamor, emakumeen eskubideen defentsan*. Donostia, Txertoa, 2009; itzultzailea: Martin Anso (2009-IX-20).
- WATSON, James: *Helize bikoitza*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2009; itzultzailea: Iñaki Iñurrieta (2009-V-10).
- ZALDUBI (Gratien Adema): *Artzain beltzaren neurtitzak*; apailatzailea: Henri Duhau Bilbo, Euskaltzaindia, 2009 (2009-V-17).
- ZAPIRAIN, David: *Gizarte kontrolaren aldaketak. Poliziaren sorrera Gipuzkoan, 1688-1808*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2009 (2009-III-15).
- Zehar aldizkaria*, 64. zenbakia. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-II-22).
- Zehar aldizkaria*, 65. zenbakia. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2009 (2009-IX-27).
- ZUBELDIA, Mikel: *Ekilibristaren polka*. Bilbo, Euskaltzaindia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2009 (2009-X-25).
- ZUBEROGOITIA, Pedro: *Fidel Castro*. Donostia, Elkar, 2009 (2009-XII-13).

Edertasuneranzko ihesaldia

Pello OTXOTeko

Abernua: Hutsaren oroitzapena.
Nerea Beldarrain.
Bermingham editoriala. Donostia, 2010.

Liburu berria da hau. Lehiaketa batean saritutakoa. Iparragirre Literatur Lehiaketan lehen saria irabazi du aurten poesia alorrean. Horretaz gain, egile berria bat jartzen digu literatur panoramaren atarian. Eta egia esateko, ez da nolanhiko egilea lerrootara ekarri duguna, ziur aski etorkizunean zeresana handia izango dute luma berri honek emango dizkigun ekarpenak. Hitz egin dezagun, beraz, Nerea Beldarrainek egiten digun gonbita berri honi buruz.

Poesia ihes egiteko modua da, bai, hala da, baina honek ez du esan nahi poeta ihesean dabilenik. Poetak ihes egiteko modu hau erabiltzen du benetan esku artean duen kezka, arazo edo nolanhikoari zuzen-zuzenean aurre egiteko. Modu bitxia dudarik gabe, baina agian, horregatik, askotan eraginkorra gertatu ohi da, izan ere, bere ihes-bide berezi horretan poetak hitzen bitartez asuntoaren subjektuari bekoz beko begiratzen baitio, eta jarrera horretan hitzen esanahien mamia erabat zukutu. Kezkaren grina horren bila oldozte-tan murgiltzean, miragarritzko gogoetak, esanahiak eta doinuak aurkituko ditu. Hitz gutxitan: poesia. Dena den, idazmolde horretan, hitz gogorrek ere asaldatuko gaituzte *"Poema garratzez botatzen dute berriro itoginetik edango duten edena"* edo *"Hementxe dauzkat bularreko hutsa estaltzen. Hutsaren oroitzapena janzten"*. Bai, egia baita poema liburu honetan oinazeak sortutako izatearen hutsa gainditzeko eta estaltzeko ahalegina aurkitzen baitugu. Baina hau betiere zintzoagoa eta gomendagarriagoa da isiltasunaren kalumnia baino.

"Mundua nola mututzen den dakusat, non hitzari hegalak mozten baitizkiote" esaten digu Edmond Jabès-ek, horregatik hitzari bere lekua eman behar zaio, garratasunez eta sufrimenduz kargatua baldin badator ere.

Nerea Beldarrainen lehen liburua dugu hauxe. Liburu argia eta mozorrorik gabea, eta era berean oinazea, sufrimendua eta ezinegona aldarrikatzen duena askapenezko oihu baten gisa. Liburu gogorra hasiera batean baina sakona bere gogorrean. **Abernuia: Hutsaren oroitzapena**, poesiaren saiakera garbia eta norberaren biluzte leiala. Beldarrainek ez dio muzin egiten isolamenduaren ikarari, "El aislamiento es el acto de desarraigo frente al tú. El estar con todos para no encontrarse con nadie, el decirse en las palabras de todos donde nadie se dice a nadie. Donde todos quedamos solos" gogorarazten digu Hugo Mujicak, eta izpiritu berberaz deserriratze ariketa egiten du Nerea Beldarrainek, norberaren barne deserriratzea, eta irtenbidea eta argia aurkitu nahian kementsu abiatzen dena.

Askotan zaila izaten da barruko garrasi, ahots eta oihuak taxuz kanporatzea. Zaila gertatzen zaigu benetan, geure hots eta minak kanporatzea, behar duten itxuraz, formaz eta izenaz aldarrikatzea oinazearen sakona urruntzeko. Zinez jariatzen ditugu hitzak horrelakoetan, eta hatsean isurtzen den oinazea benetakoa da. Oinazea erreal da, norberaren barne-errietan zuloak egiten dituena. Ez da soilik irudipenean gertatzen, Munch-en *Garrasia*-n kasu, eragin nabariak ditu. Eta hitza, horren lekuko da. Liburu honetan, hitza, barne hitza, oinaze horren isla benetakoa da, eta Munch-en *Garrasia* irudikatzen ez den arren, bere oihuaren notak gauzatzen dira.

Alabaina, bestearen presentzia eta bilaketa etengabea oso nabaria da poema liburu osoan. Norbera izatea, bestea izatea baita, eta bestea izatea, norbera izatea ere badelako, horregatik bilatzen dugu maiz bestearen gertutasuna. Liburu hau oinaze isilaren oihu bat da, oinaze honen askapen bidea bilatzen duen atea; baina era berean lagun hurkoa bilatzen du askapen horren lagungarri gisa. Izan ere, ez baitago hodei ertzik zerurik gabe. Ez dago ezer erreferentziarik ez duena, ez dago zero punturik, ez *tabula rasa*-rik. "La mismidad es impensable sin la alteridad. Tan impensable como irrealizable", berriz ere Hugo Mujicaren hitzak.

Sufrimenduaren presentzia bertan azaltzen da eta oso nabaria da. *Pathos* ikaragarria begitantzen dugu lerrootan, minaren biluztea,

umezurtz geratu denaren ikara ... eta nonbait, ez dakigu non, aurkitutako indarra. Eta sufrimendua eta lagun hurkoarekin hitz egiteko ahaleginean edertasuna sortuko zaigu. Hala adierazten digu René Char-ek, "Edertasuna elkarrizketan sortzen da, isiltasunaren hausturan eta ondoren isiltasun honen berreskurapenean". Horixe baita Nerea Beldarrainek egiten digun gonbita, oinazearen inguruko elkarrizketa sakona, etsipenetik birjaikitzen denaren indarra eta arnasa berriaren aldarrikapena, poesiaranzko atxikimendua aieratuz, bereak diren hitzetan "*Agur esateko gutuna idatzi zenion begien kliskaz*" edo "*Istant honetako ene betiereko oroitzapen*" edo beste honetan "*Fikziozko sufrimendura itzuli nahi izan zenuen, zure bizitza amesgaiztoa bera baino latzagoa zela gogoratu zenuenean*", emaro azalerraten hasten zaizkigunak. Eta emeki-emeki edertasunaren kimuak begitantzen hasiko gara, orrialdeak pasa ahala sumatuko dugu edertasunaren gezia tristeziaren laino oparoa zeharkatzen lerdentasunaren argirantz bidea egiten, eta azken batean, ituan bete-betean jotzen duela bermatu.

Batzuetan ezkutaketan jolasten ari dela ere irudi dezake, handik eta hemendik, tarteka burua erdizka agerian utziz. Eta Nerea Beldarrainek *Ezkutaketan* jolasean dabilen moduan, altxor kutxetan sartzen, eskizofrenietan mozorrotzen, musika-kaxen doinuen notetan, matriosketako patriken zuloetan, gu geu ere horrelakoetan bilatzen dugu babesa errealitateari zentzurik aurkitzen ez diogunean. Eta nola-baiteko altzoa topatzen dugu sua berriki piztu zeneko kobazuloko egongelan, Platonen itzalekin hizketan, oheko harea mugikorretan, edo gela baten pertsiana itxiaren begi ezin ñimiñoagoan. Eta berak dioskunez hortxe, hor dago bera, bizitzari zentzurik aurkitzen ez dionean, gu denokin ezkutaketan jolasten denean. Hein handi batean hori egiten du, edo hori bera bilatzen du poesiaren bidez, hitzekin ezkutaketan bere burua adierazi nahi duenean.

Nolanahi ere, ez dio Nerea Beldarrainek esperantzari uko egiten eta aurrera jarraitzen du bere hitzak, benetako hitzak, irmoki zizelkatu egiten duelarik "*ukiezinezko izarrek gordeko dizkizuetela eternitateko bizkarrak*". Alferrikakoak ez dira, beraz, Edmond Jabès-en hitzak honako hau dionean, "Badago gugan, besteak baino indartsuagoa den hitz bat, baita beste hitz guztiak baino pertsonalagoa dena ere". Hortxe azalduko zaigu arnasten Nerea Beldarrainen hitza poema liburu osoko lerroetan zehar. Hitza baita konponbide, sendabide,

lasaitzeko edabe, batzuetan erredentziorako baliabide, eta nola ez, errealitate honen zentzurik eza, absurduari eta ezinegon guztien minak gainditu eta kenduko dizkigun ukendu miragarria. Izan ere, nor ez zaio esperantzaren printza ttikienari atxikitzen?

Anphora baita

Julen AZPEITIA

Tituloa: Anphora baita

Egilea: Pello Otxoteko

Argitaratzailea: Alberdania, Irun 2010. 97 orrialde

Anfora baita da Pello Otxotekoren azken lana.

Anfora hautsi baten aurrean, Otxotekok, sentimen eta bizipenez betetako hausnarketen erakustaldi irudimentsuari bide eman dio.

Berehala, Anforak ezkututzen duen sekretuak jakinahia sorreraziko du irakurlearengan.

Anfora hautsita dago.

Egilea, hala ere, ez da tentaldi ezkorrean erori eta, zorionez, ezta sadismoan ere: ez ditu bere pentsamenduak erabili Cioranek bezala irakurlea etsipenean itotzeko. Amets hautsien aurrean, zera dio: Hautsiak bai, amets ordea! Otxotekok Anfora berreraikitzea proposatzen digu: "*Anphorak bere desirak bete zituen lortezinak zirela ez zekielako*".

Zorionez, berriro ere, egileak, dibanaren ordezkoi izan nahi duten liburuetatik ihes egin du. Anforaren piezak (bai Anfora fisikoarenak, bai liburua osatzen duten poemak) ez dira pildorak. Otxoteko da den bezalakoa, ez du irakurlearen zerbitzariz mozorrotu nahi errezetategi adeitsua idazteko. Hainbat poematan, idazlea, gogorra izan arren, ez da ezkutatu, eta gure adiskide onenarengandik isiltasuna baino askoz gehiago jasoko ez genukeen egoeratan, zuzen eta garden, ideia lortuenak konpartituz, busti egin da, bidebatez, irakurlea blaituz: "*Garenaren eta ez-garenaren arteko ezberdintasuna estetika baten itzalpean bizitzea besterik ez da.*"

Baina zer da Otxotekok berreraiki nahi duen Anfora?

Eztanda egin duen eta barneko ehunak dardarazten dizkigun sentimenduen urtegi bat?

Hutsalkeria, azalkeria eta txatxukeriaren aurrean, gure laberintuko minotauroari aurre egiteko duintasuna eta gizatasuna aldarrikatzen dituen asaldura ikonoa?

Gaurko munduan disfrutatzea eta gordetzea merezi duten balio, amets, ideia, gogo eta errealitatez eraikitako Noe-ren bigarren ontzi moduko bat?

Hondorik gabekoa izan daitekeen, koba zulo beltz baten tankera-koa ere eta lokatzez egindako entelekiaren metafora, Pandora kutxa deitu zutena?

Artisautza lan errubensiarra, jatorrietara garamatzana, esistentziaren esanahi poliedrikoetara, non oraindik imajinatzeko aukera dugun, bizia bizitzea posible dela inozentzia galdu izan ez bagenu lez?

Gizakiok uharte bakarti garen neurrian, poesiaren itsasoan bidaiatuz, gure bihotzaren ispiluan begi berriz bilatzeko mezua bere baitan dakarkigun botila arkaikoa?

Irakurleak erabakiko du.

Irakurlea bera bihurtzen baita poema liburu honen protagonista. Irakurleak erabakiko du, puzzle bat osotzen duen gisa berean, Anforaren pieza bakoitzak proposatzen dizkion galdera eta hausnarketan aurrean, zer erantzun eta pieza desberdinak nola elkartu, bere Anfora propioa eraikitzeko.

Ez pentsa ariketa hain erraza denik: Pieza hauek, puzzlearenek ez bezala, hunkitu egiten dute, barnea ukitu egiten dute, bizia dute.

Azken finean, idazleak, irakurlearen konplizitateaz, nahi duena da hitzek hura gizaki izatearen zerizanaren mamiraino eraman dezaten.

Lortu ala ez, zalantzarik gabe, *Anfora baitak*, bere baitako hobere-narekin elkarrizketa sakona izateko aukera emango dio irakurleari.

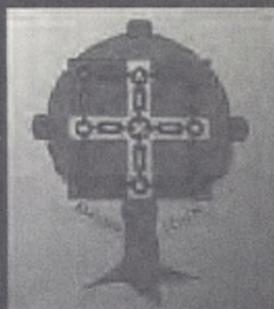
Irakurle:

IRAUPENEAN ETORKIZUNA

EUSKALTZALEEN BILTZARRA

Historia Laburra, Ekintzak eta Omenaldiak

(2003-2009)

KOORDINATZAILEAK:
PLARRES AINTZIART
GILERMO ETXEBERRIA

Eskatu IRAUPENEAN ETORKIZUNA liburua doan

EGAN

**Lauki hau ebaki eta bidali
EGAN, Peña y Goñi, 5-2º - Donostia**

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa

Informazio landu eta argigarria,
diseinu berritzaile batekin emana

t
tartea

Astialdia
12 orrialde egunero
Gertuko gaiak
Eikarizketak
Erreportaiak
Kronikak
Mendia
Moda
Gastronomia
Jaiak...

...eta gainera

- **Mantangorri:**
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretsua
haur eta gaztekoentzat

- **Igandea:**
Asteko albisteak
patxadaz aztertzeko aukera.

- **Internet:**
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta etabaidaguneak

● Euskaldunok behar dugun **berria**

uztaro

giza eta gizarte-zientzien aldizkaria

giza eta gizarte-zientzien aldizkaria

1990eko urtean sortu zen UZTARO aldizkaria,
giza eta gizarte-zientzien alorreko artikuluak
argitaratzeko helburuarekin.

Arloak

Historia, hizkuntza, irratia, jentziak, literatura, ekonomia, politikak, soziologia, pedagogia, psikologia,
Urtarrak, irratienak, literatura klasikoa, artea, musika, botanika eta geografia.

UZTARO is a periodical which
was first issued in 1990 with the general purpose of publishing articles on
human and social sciences.

www.uztaro.com iragarpen, argitaratzearen zehazki gutxiago kontatzen dituzten artikuluak argitaratzen dituen
komunikabide argitaratzearen bidez argitaratzen da.

Hona hemen argitaratzearen zehazki gutxiago kontatzen dituzten artikuluak.

Aldizkariaren maila jaso; funtzionamendua

Uztaroak Katalunian argitaratzen du eta argitaratzearen zuzendaritza
Katalunian duen artikuluen maila jaso.

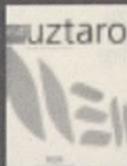
bestalde ondokoak ere aurki ditzakezu:

+ hamarrolak

+ egileentzako orrialdeak

HARPIDETU ZAITEZ

paperezko bertsiora!!!

2008. urterako harpidetza

(4 zenbaki): 21,00 €

Harpidetza bera bera eta UZUen egutza (libre) biltze edo www.uztaro.com helbidean ere egin dezakezu.

uztaro.com

Begiratu zientziari beste era batera!

gizarte ekintza

hezkuntza

Etortzen bazara ez duzu alde egin nahi izango.

- 172 esperimentu interaktibo
- Planetarium Digitala **BERRIA**
- Planetarium Txikia
- Exploratoriumeko simulagailuak: Errusiar Mendia eta Tranbia
- Animazio ekintzak eta tailerrak, adin guztietako jendeari zuzenduta
- Bestelako zerbitzuak: aparkalekua, kafetegia, denda, pic-nic gunea, ...

Zientziaren kutxaGunea

Miramongo Parke Tكنولوجikoa - DONOSTIA

T- 943 01 24 78

www.miramong.org

zer nahi duzu bihar?

www.kutxa.net

 kutxa

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
“BOLETIN”-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila - DONOSTIA